

Δ. Κ. ΤΣΟΠΟΤΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΩΝ

ΚΑΙ ΤΗΣ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΙ

ΑΠΟ ΤΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΕΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

(ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΕΚ ΤΗΣ «ΑΥΓΗΣ» ΤΟΥ ΒΩΛΟΥ)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

1915

Κύριον Γ. Κυριακόν.
Πρόεδρον Μεγίστης Αναδρυμνέως Ἀθηνῶν
Δ. Κ. ΤΣΟΠΟΤΟΥ
μετά σπουδῆς ἐπιτηδεύων
Δ. Κ. Τσοποτού.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΩΝ

ΚΑΙ ΤΗΣ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΙ

ΑΠΟ ΤΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΕΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

(ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΕΚ ΤΗΣ «ΑΥΓΗΣ» ΤΟΥ ΒΩΛΟΥ)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1915

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ παρὸν πονημάτιον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ «*Αὐγῇ*» τοῦ Βώλου πρὸ εἰκοσαετίας περίπου (τῷ 1896), ἀναδημοσιεύεται δὲ νῦν ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ τούτῳ τεύχει χάριν τῶν ζητησάντων αὐτό, ἰδίως ἐξ ἀφορμῆς τοῦ νεωτέρου ἔργου μου «*Γῇ καὶ Γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*», ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπαντῶσι παραπομπαὶ καὶ εἰς τὴν προκειμένην μελέτην. Μὴ δυνηθεὶς δυστυχῶς μέχρι τοῦδε νὰ ἐπεξεργασθῶ ἀρτιωτέραν τινὰ ἔκδοσιν, ὥς ἐπεθύμουν, μολονότι συνεσωρεύθη ἔκτοτε παρ' ἐμοὶ σχετικὴ ἱστορικὴ ὕλη ἱκανοῦ ὄγκου, ἀναγκάζομαι νὰ παραδώσω τὸ προκείμενον πονημάτιον εἰς τὴν δημοσιότητα καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν, μετριόφρονα αὐτοῦ μορφὴν, μετὰ τῆς εὐχῆς, ὅπως συντόμως ἴδωσι τὸ φῶς ἐπὶ τῶν σχετικῶν θεμάτων ἔργα πληρέστερα τοῦ παρόντος.

Δ. Κ. ΤΣΟΠΟΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς
κατακτῆσεως.

	Σελ.
§ 1. Προϊστορικὴ καὶ Ὀμηρικὴ ἐποχὴ	1
§ 2. Εἰσβολὴ τῶν Θεσσαλῶν	2
§ 3. Βαθμιαία κατάκτησις τῆς χώρας καὶ ὑποδούλωσις τῶν ἀρχαίων κατοίκων αὐτῆς	2
§ 4. Οἱ κατάκτεται ἢ αἱ Θεσσαλικαὶ ὀλιγαρχίαι	7
§ 5. Σύγκρισις τούτων πρὸς τὰ πολιτεύματα τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος	14
§ 6. Θεσσαλικὴ ὁμοσπονδία ἢ «Κοινὸν τὸ Θετταλῶν» καὶ Ταγοί	15
§ 7. Δημόσιοι πόροι τῶν Θεσσαλικῶν πολιτειῶν	16
§ 8. Μακεδονικὴ κυριαρχία	17
§ 9. Οἱ Κατακτηθέντες ἢ Πενέσται	19
§ 10. Σύγκρισις τῶν Πενεστῶν τῆς Θεσσαλίας πρὸς τοὺς τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος δουλοπαροίκους	25
§ 11. Ἀπελευθέρωσις τῶν Πενεστῶν	26
§ 12. Γεωργοὶ ἐλεύθεροι	28
§ 13. Ἰδιοκτησία δημοσία καὶ ἱερά	29
§ 14. Ἰδιοκτησία ἰδιωτικὴ καὶ μέγεθος ἢ διανομὴ αὐτῆς	30
§ 15. Σύγκρισις τοῦ μεγέθους ἢ τῆς διανομῆς τῆς Θεσσαλικῆς ἰδιοκτησίας πρὸς τὴν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος	37

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς μέχρι τῆς Τουρκικῆς κατακτῆσεως.

§ 1. Ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ Δουλοπαροικία, συνέχεια τῆς ἀρχαίας Πενεστείας	38
§ 2. Γενικὰ περὶ Δουλοπαροίκων Γεωργῶν κατὰ τὴν Ρωμαϊ- κὴν καὶ Βυζαντινὴν ἐποχὴν	42
§ 3. Οἱ Δουλοπάροικοι Γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας	48
§ 4. Ἐλεύθεροι Γεωργοὶ	51
§ 5. Ἰδιοκτησία καὶ διανομὴ ἢ μέγεθος αὐτῆς	52
§ 6. Συμπέρασμα περὶ τῶν Γεωργῶν καὶ τῆς Ἰδιοκτησίας ἐν Θεσσαλίᾳ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς Τουρκοκρατίας	59

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΣ

§ 1. Προϊστορική καὶ Ὀμηρική ἐποχή.

Ἡ ἱστορία παραδέχεται ἐπὶ τῇ βάσει γλωσσολογικῶν μελετῶν, ὅτι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες βραδύτερον ἀπεκλήθησαν διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος τῶν Ἑλλήνων, εἰσέβαλον ἐξ Ἀρκτου διὰ τῆς ἀρχαίας πύλης τῶν λαϊκῶν μεταναστεύσεων, ἥτοι τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῆς Θράκης, εἰς τὴν μετὰ ταῦτα κληθεῖσαν Ἑλληνικὴν χερσόνησον, κάτοχοι ἤδη στοιχείων τινῶν πολιτισμοῦ τῆς μεγάλης Ἰνδογερμανικῆς φυλῆς, ἧς ἀπεσπάσθησαν κατὰ τὴν εἰς Εὐρώπην εἰσβολὴν καὶ ἐξάπλωσιν αὐτῆς ¹⁾).

Τὴν ἀβεβαιότητα τῆς οἰκήσεως τῶν ἀρχαίων τούτων λαῶν καὶ τὰς διηνεκεῖς μεταναστεύσεις ἔνεκα συνεχῶν ἐπιδρομῶν πρὸς ἀλλήλους σκιαγραφεῖ ὁ Θουκυδίδης ²⁾), ὁ ἐμβριθέστερος τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων, ἐκ τοῦ ὁποίου παραθέτομεν ἐνταῦθα εἰκόνα περὶ τῆς προϊστορικῆς ἐκείνης ἐποχῆς: «Φαίνεται ὅτι οἱ λαοὶ τῆς νῦν καλουμένης Ἑλλάδος δὲν εἶχον σταθερὰς κατοικίας, ἀλλ' ἡσχολοῦντο μόνον εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἐπιουσίου τροφῆς, ὅσον νὰ ἀποζῶσι, μὴ ἔχοντες οὐδὲν ἀποταμίευμα οὐδὲ γῆν φυτεύοντες, διότι ἔνεκα παντελοῦς

¹⁾ G. Gillbert Handbuch d. Griech. Staatsalterthüm. II. σελ. 262/3
E. Curtius Griech. Gesch. I, 15 καὶ ἐξῆς καὶ 30, 31.

²⁾ Θουκυδίδ. I, 2.

ἐλλείψεως δημοσίας ἀσφαλείας κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δὲν ἐγνώριζον πότε θὰ ἐπήρχετο ὁ γείτων ἐναντίον τῶν ἀπεριτειχίστων διαμονῶν των καὶ θὰ ἀφήρει τοὺς καρποὺς τῆς καλλιεργείας των. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν καθημερινὴν μόνον τροφήν, εἰς ἣν αἱ περιστάσεις τοῖς ἐπέτρεπον νὰ ἀποβλέπωσι, γνωρίζοντες ὅτι πανταχοῦ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι ταύτην μετὰ μεγάλης εὐκολίας ἐγκατέλειπον τὰς κατοικίας των εἰσβάλλοντες εἰς γῆν ξένην». Διαρκεῖς μεταβολὰς κατοίκων εἶχον ἰδίως αἱ εὐφορώτεραι χῶραι τῆς Ἑλλάδος, ἡ νῦν καλουμένη Θεσσαλία, ἡ Βοιωτία καὶ τὰ πλεῖστα μέρη τῆς Πελοποννήσου πλην τῆς Ἀρκαδίας. Καὶ οὐχὶ μόνον κατὰ ξηράν, ἀλλὰ καὶ κατὰ θάλασσαν ἡ ἀσφάλεια ἦτο ἀνύπαρκτος, καθόσον οἱ ῥωμαλεώτεροι καὶ τολμηρότεροι τῶν κατοικούντων τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους σχηματίζοντες συμμορίας διεπεραιοῦντο εἰς τὴν ἀντιπέραν καὶ ἐτρέποντο εἰς ληστείας «κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα καὶ τοῖς ἀσθενέσι τροφῆς» ἐπιπίπτοντες κατὰ πόλεων ἀπεριτειχίστων¹⁾.

Πρῶτος δὲ ὁ Μίνως κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν κατεσκεύασε ναυτικὸν καὶ ἐκαθάρισε τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐκ τῶν πειρατῶν πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἐκ τῶν νήσων προσόδων του²⁾. Βελτιωθείσης οὕτω τῆς ἀσφαλείας καὶ ἀναπτυχθείσης τῆς εἰρηνικῆς ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας, ἐσχηματίσθησαν πόλεις, αἵτινες πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἀποκτηθείσης εὐπορίας ἤρχισαν νὰ περιβάλλωνται μετείχῃ³⁾. Ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀπόρου καὶ νομαδικῆς ταύτης ἐποχῆς ἦσαν αἱ κατ' ἀρχὰς προκύψασαι «ἐπὶ ῥητοῖς γέρασι πατρικαὶ βασιλεῖαι», ἥτοι μὲ ὠρισμένα μόνον προνόμια καὶ οὐχὶ ἀπεριόριστον ἐξουσίαν, αἱ πατριαρχικαί, οὕτως εἰπεῖν, βασιλεῖαι⁴⁾.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἀρχαὶ τῆς προϊστορικῆς ἐκείνης ἐποχῆς, ἥτις μετὰ μακροχρόνιον ἐξέλιξιν παρουσιάζεται ἤδη ἀρκούντως προηγμένη εἰς πολιτισμὸν καὶ μὲ κληρονομικὰς βασιλείας ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ποιήμασι. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἡ

¹⁾ I, 5. Αὐτόθι.

²⁾ I, 4. Αὐτόθι.

³⁾ I, 7. Αὐτόθι.

⁴⁾ I, 13. Αὐτόθι.

Θεσσαλία, μὴ φέρουσα οὐδὲ κοινὸν εἰσέτι ὄνομα, ἀπετελεῖτο ἐκ δέκα βασιλειῶν, ὥς ἀνωτέρω, πατριαρχικῶν¹⁾. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος, εἰς ὃν ἔλαβον μέρος μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων καὶ αἱ δέκα αὗται βασιλεῖαι, μαρτυρεῖ ὅτι οὔτε ἡ Θεσσαλία οὔτε ἡ λοιπὴ Ἑλλὰς ἀπέκτησαν εἰσέτι μονιμότητα κατοίκων, ἀλλ' ἐξηκολούθουν αἱ ἀμοιβαῖαι ἐπιδρομαὶ καὶ μεταλλαγαὶ τῶν κατοίκων, ὥς περιεγράψαμεν αὐτὰς ἀνωτέρω κατὰ τὸν Θουκυδίδην.

Ἦδη πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου οἱ Βοιωτοὶ ἐκδιωχθέντες ἐκ τῆς χώρας αὐτῶν ὑπὸ Θρακῶν καὶ Πελασγῶν εἰσέβαλον εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ συνώκησαν ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τῶν Ἀρναίων ἐλθόντες εἰς συμβιβασμὸν μετ' αὐτῶν²⁾. Ἀναμφιβόλως δὲ ἡ μετοικεσία αὕτη μετὰ τοῦ ἀποικισμοῦ τῶν Μινυῶν ἀπὸ Ὀρχομενοῦ εἰς Ἰωλκὸν ἢ τὰνάπαλιν καὶ ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Περραιβῶν εἰς Εὐβοίαν³⁾ δὲν ἦσαν αἱ μόναι μετακινήσεις τῶν κατοίκων ἐπὶ Θεσσαλικοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν χρονικὴν ἐκείνην περίοδον, μὲ ὅλην τὴν ἔλλειψιν ἄλλων ἱστορικῶν μαρτυριῶν περὶ τῆς ἀπωτάτης ἐκείνης προϊστορικῆς ἐποχῆς.

Μιᾶς ὅμως τῆς μεγαλητέρας καὶ σημαντικωτέρας εἰσβολῆς διετήρησε ζωηρὰν τὴν ἀνάμνησιν ὁ Ἑλληνικὸς λαός, τῆς εἰσβολῆς δηλαδή τῶν Θεσσαλῶν ἐξ Ἠπείρου εἰς τὴν ἐξ αὐτῶν μετέπειτα ὀνομασθεῖσαν Θεσσαλίαν, ἔνεκα τῶν εὐρυτάτων λαϊκῶν κινήσεων, αἷς προεκάλεσεν αὕτη, καὶ τῆς ῥιζικωτάτης ἐπιρροῆς, ἣν ἐξήσκησεν οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῆς τύχης τῶν Θεσσαλικῶν πληθυσμῶν, ἀλλὰ καὶ συμπάσης τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος⁴⁾. Διὰ ταύτης αἱ ἀρχαῖαι βασιλεῖαι συνετρίβησαν, νέαι διανομαὶ γῆς πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος ἐγένοντο καὶ ἐκ τῆς ἐντεῦθεν ἐπελθούσης μακρᾶς ζυμώσεως προῆλθον τέλος νέαι φυλαί, πολιτεῖαι καὶ πόλεις τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς⁵⁾.

¹⁾ Στράβων θ'. 430, 4.

²⁾ «Συνεστήσαντο τὴν ἀρχὴν» Στράβ. θ'. 401, 3. Παράβαλε Θουκυδ. I 12.

³⁾ E. Curtius ὡς ἄνω I, 72 Στράβ. θ' 414, 40 καὶ 437, 17.

⁴⁾ E. Curtius ὡς ἄνω I, 86 Gillbert ὡς ἄνω II, 269 - 270.

⁵⁾ E. Curtius ὡς ἄνω I, 84.

§ 2. Είσοβλή τῶν Θεσσαλῶν.

Ἐν τῷ ὄρεινῳ τμήματι τῆς Ἡπείρου, ὅπου πλησίον ἀλλήλων πηγάζουσιν ὁ Θύαμις, ὁ Ἀῶος ὁ Ἀραχθος καὶ ὁ Ἀχελῷος, ἐκτείνεται εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Τομάρου ὄρους ἡ κοιλάς καὶ ἡ λίμνη τῶν Ἰωαννίνων, εἰς τὰς δασώδεις ὄχθας τῆς ὁποίας ἔκειτο ἡ Δωδώνη μὲ τὸ ἀρχαιότατον μαντεῖον τοῦ Διός, τοῦ ὁποίου ὁ βωμὸς περιεβάλλετο ὑπὸ εὐρέος κύκλου τριπόδων πυρεστιῶν (ἐσχαρῶν) εἰς ἔνδειξιν ὅτι περὶ τὸν βωμὸν τοῦτον κατὰ πρῶτον αἱ ἐστίαι τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν κωμῶν τῶν πέριξ λαῶν ἀπετέλεσαν κοινὸν σύνδεσμον¹⁾. Εἰς τῶν λαῶν τούτων ἦσαν οἱ Θεσπρωτοὶ ἢ Θεσσαλοὶ, οἵτινες τὰς ἀγέλας τῶν ἵππων αὐτῶν ἔβοσκον εἰς τὰς βαθυγλόους κοιλάδας τοῦ Ἀράχθου καὶ τοῦ Ἀχελῷου. Ξένης καταγωγῆς δὲν ἦσαν, ἀπ' ἐναντίας συνεδέοντο διὰ κοινῆς γλώσσης καὶ λατρείας μὲ τοὺς παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Πηνειοῦ κατοικούντας ἀρχαίους λαούς.

Φύσεως ὅμως βιαιοπαθοῦς καὶ ἐπιθετικοῦ χαρακτῆρος, ἀσχολίαν ἔχοντες τὸ κυνήγιον καὶ τὸν πόλεμον, κατὰ δὲ τὰς πανηγύρεις μόνην χαρὰν τὴν σύλληψιν τῶν ἀγρίων ταύρων διὰ θρασείας, μυώδους χείρος, εἰσήλασαν οἱ Θεσσαλοὶ τὸ πεντηκοστὸν μετὰ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν ἔτος διὰ τοῦ βατωτέρου στενοῦ τῶν Γόμφων εἰς τὴν εὐφορον καὶ εὐκατοίκητον γειτονικὴν χώραν, τὴν ἐξ αὐτῶν μετέπειτα κληθεῖσαν Θεσσαλίαν²⁾.

§ 3. Βαθμιαία κατάκτησις τῆς χώρας.

Πρῶτον καὶ κύριον σημεῖον τῆς κατακτητικῆς τῶν διευθύνσεως ἦτο πάλιν ἡ ὠραία χώρα τῆς Ἀρνης³⁾, ἣτις, ὡς προείδομεν, ἀπὸ ἀρχαιοτέρων ἤδη χρόνων ὑπῆρξεν ἀντικείμενον ξένων ἐπιδρομῶν. Ἀλλὰ μόλις μετὰ δεκαετίαν ἐγένοντο κύριοι τῆς ποθητῆς ταύτης χώρας,

¹⁾ Curtius ὡς ἄνω I, 85.

²⁾ Θουκυδίδ. I, 12. Ἡρόδ. Ζ'. 176. E. Curtius ὡς ἄνω I, 86-87 καὶ 128.

³⁾ Τὰ λείψανα τῆς Ἀρνης, μετέπειτα κληθείσης Κιέριον, ἀνευρέθησαν παρὰ τὴν Ματαράγκαν. E. Curtius ὡς ἄνω I, 87 N. Γεωργ. «Θεσσαλία» 206.

διότι μόλις τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος μετὰ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν εἰς τῶν δύο ἐν Ἄρην λαῶν, ἐφ' ὧν οἱ ἐπιδρομεῖς προσέκρουσαν, οἱ Βοιωτοί, διὰ χαλαρῶν δεσμῶν μετὰ τῆς χώρας συνδεδεμένοι, ὥς ἐπήλυδες, προετίμησαν πρὸς ἀποφυγὴν τῆς δουλείας νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν παρὰ τὴν Κωπαΐδα λίμνην ἀρχαίαν αὐτῶν κοιτίδα, ὅπου ἴδρυσαν νέαν Ἄρην¹⁾), ἐνῶ οἱ γηγενεῖς κάτοικοι τῆς χώρας, φυλῆς αἰολικῆς, **πονέσαντες** τὴν γενέθλιον αὐτῶν γῆν (ἐμφιλοχωρήσαντες) παρέδωκαν ἑαυτοὺς εἰς τοὺς κατακτητὰς κατόπιν συνθήκης, καθ' ἣν ἐκεῖνοι μὲν δὲν εἶχον δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν οὐδὲ νὰ πωλῶσιν αὐτοὺς ἔκτος τῶν χωρίων των, οὗτοι δέ, οἱ κατακτηθέντες, ἀνέλαβον τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως καλλιεργοῦντες τὴν γῆν, ἣτις ἐγένετο ἤδη κτῆμα τῶν κατακτητῶν, ἀποδίδωσιν εἰς τούτους ὠρισμένον μερίδιον καρπῶν. Ἐκ τῆς παραμονῆς των δὲ ταύτης ἐν τῇ χώρᾳ ἐκλήθησαν οἱ κατακτηθέντες τότε μὲν Μενέσται, βραδύτερον δὲ Πενέσται²⁾). Τὸ τιμῆμα δὲ τῆς χώρας, ἐν ᾧ ἔκειτο ὁ πρῶτος καὶ κυριώτερος σταθμὸς τῶν Θεσσαλῶν, ἡ Ἄρην, ὠνομάσθη κατ' ἐξοχὴν Θεσσαλιῶτις

Ἐντεῦθεν διάφορα ἀποσπάσματα τῶν κατακτητῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν μελῶν τῆς οἰκογενείας τῶν Ἡρακλειδῶν ἐξέτεινον τὰς κατακτήσεις αὐτῶν εἰς τὸ βορειοανατολικὸν ἕτερον ἥμισυ τῆς πεδιάδος, ὀνομαζόμενον Πελασγιῶτις, καὶ ἴδρυσαν διαφόρους ἡγεμονίας, τῶν ὁποίων αἱ ἀρχουσαι ἀριστοκρατικαὶ οἰκογένειαι ἔνεκα τῆς ἀνωτέρω κοινῆς καταγωγῆς ἐκ τῶν Ἡρακλειδῶν³⁾ ἀρχηγῶν των διετέλεσαν ἐν συγγενικῷ δεσμῷ καὶ βραδύτερον κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν, ὥς οἱ Ἀλευάδαι τῆς Λαρίσσης, οἱ Σκοπάδαι τῆς Κραννῶνος καὶ οἱ Ἀντιοχίδαι τῆς Φαρσάλου⁴⁾). Καὶ ἐν τῇ Πελασγιώτιδι ἐπανελάβον οἱ Θεσσαλοὶ μετὰ τῶν ἐκάστοτε κατακτωμένων τὴν αὐτὴν συνθήκην, ἣν καὶ μετὰ τῶν Ἀρναίων, ἰδιοποιηθέντες τὴν γῆν καὶ μεταβα-

¹⁾ Θουκυδ. I, 12 E. Curtius ὡς ἄνω I, 88.

²⁾ Ἀρχέμαχος παρ' Ἀθηναίῳ Στ'. 264.

³⁾ Πολύαινος περὶ Στρατηγῆμ. Η'. 44. Πίνδαρ. Πύθια X. Ἴπποκλέα Θεταλῶ, οἱ δέκα πρῶτοι στίχοι.

⁴⁾ Buttmann in d. Abh. d. Berl. Akad. 1823 p. 171. Παράβαλ. G. Gilbert ὡς ἄνω II, 6 καὶ N. Γεωργιάδ. «Θεσσαλία» 210.

λόντες τοὺς κατοίκους εἰς Πενέστας. Ὅτι ἡ κατάκτησις αὕτη τῆς πεδινῆς χώρας καὶ ἡ κατάργησις τῶν Ὀμηρικῶν βασιλειῶν ἐγένετο βαθμιαία καὶ οὐχὶ ἄνευ ἰσχυρᾶς καὶ μακροχρονίου ἀντιστάσεως τῶν κατοίκων, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ διαφόρων γεγονότων. Πρῶτον ἐκ τῆς ἀνεπτυγμένης καταστάσεως τῶν ἡρώων καὶ ἀνάκτων, οὓς περιγράφει ὁ Ὅμηρος μετὰ τῶν πόλεων αὐτῶν, δεύτερον ἐκ τῆς μετὰ δεκαετίαν ὅλην ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Θεσσαλῶν μεταναστεύσεως τῶν Βοιωτῶν τῆς Ἄρνης καὶ τρίτον ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἀριστοτέλους¹⁾ «ἐπεὶ καὶ τοῖς Θεσσαλοῖς κατ' ἀρχὰς ἀφίσταντο (οἱ Πενέσται) διὰ τὸ πολεμεῖν ἔτι τοῖς προσχώροις Ἀχαιοῖς καὶ Περραιβοῖς καὶ Μάγνησι». Διὰ τοὺς προσχώρους τούτους τῶν ὄρεινῶν Θεσσαλικῶν χωρῶν, τοὺς Ἀχαιοὺς, Περραιβοὺς καὶ Μάγνητας, οἱ μακροχρόνιοι ἀγῶνες δὲν ἀπέβησαν μάταιοι, διότι μετὰ τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας δὲν ἀπέβαλον τοῦλάχιστον καὶ τὴν προσωπικὴν τῶν ἐλευθερίαν, ὥς οἱ Πενέσται τῆς πεδιάδος.

Ἀπόσπασμα τῶν Περραιβῶν, οἱ Δωριεῖς, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀνθέξωσιν ἐπὶ πλεόν, ἀλλὰ καὶ μὴ θέλοντες νὰ ὑποταχθῶσι, διήλασαν διὰ τῶν Θεσσαλικῶν πληθυσμῶν καὶ ἐγκατέστησαν κατὰ πρῶτον εἰς τὴν μεταξὺ Παρνασσοῦ καὶ Οἴτης, ἐξ αὐτῶν μετέπειτα κληθεῖσαν Δωρίδα, ἐντεῦθεν δὲ εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸ 80ὸν μετὰ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν, ἥτοι τὸ 30ὸν ἔτος μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Θεσσαλῶν²⁾. Οἱ δὲ Φωκεῖς «ἔδειμαν τὸ τεῖχος δείσαντες, ἐπεὶ Θεσσαλοὶ ἤλθον ἐκ Θεσπρωτῶν οἰκήσοντες γῆν τὴν Αἰολίδα, τὴν περ νῦν ἐκτέαται»³⁾. Γνωστοί δ' εἰσιν οἱ ἀκατάπαυστοι πόλεμοι καὶ ἡ ἄσβεστος ἔχθρα, ἣτις ἐξηκολούθησε μετὰ τὴν Θεσσαλῶν καὶ Φωκέων κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν.

Ἀλλ' ἐπὶ τέλους καθυπετάγησαν καὶ οἱ πρόσχωροι οὗτοι ὄρεινοί, Περραιβοί, Μάγνητες καὶ Φθιώται Ἀχαιοί, καταστάντες οὐχὶ Πενέσται, ἀλλ' **ὑπήκοοι** Θεσσαλῶν⁴⁾ καὶ διατηρήσαντες αὐτοδιοίκη-

¹⁾ Ἀριστ. Πολιτ. Β'. ζ'. 2 καὶ 3.

²⁾ Θουκυδ. Ι, 12 Ε. Curtius ὡς ἄνω Ι, 89, 90, 93, 128.

³⁾ Ἡροδ. Ζ'. 176.

⁴⁾ Θουκυδίδ. ΙΙ, 101. ΙV, 78. VΙΙΙ, 3. Ἀριστοτ. Πολιτ. Β'. ζ'. 3.

σίν τινα, ὥς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ σωζομένων νομισμάτων τοῦλάχιστον τῶν Περραιβῶν τῆς ἐποχῆς 480-400 π.Χ.¹⁾ καὶ ἐκ τῶν ἐδρῶν, ἃς εἶχον οἱ Περραιβοὶ καὶ Μάγνητες παρὰ τοὺς Θεσσαλοὺς εἰς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον²⁾.

Ἀπόλυτοι λοιπὸν κύριοι μόνον τῶν *πεδινῶν* τμημάτων τῆς Θεσσαλιώτιδος καὶ Πελασγιώτιδος ἐγένοντο οἱ Θεσσαλοὶ μετὰ μακροχρονίους ἀγῶνας. Ἐκ τῶν ὁμόρων ὑποτελῶν ἦσαν *ὑπήκοοι*, οἱ μὲν Περραιβοὶ τῶν Λαρισσαίων τελοῦντες καὶ φόρους εἰς τούτους μέχρι τῆς Μακεδονικῆς κυριαρχίας³⁾, οἱ Φθιώται Ἀχαιοὶ τῶν Φαρσαλίων⁴⁾ καὶ οἱ Μάγνητες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τῶν Φεραίων, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ μόνος λιμὴν τῶν Μαγνήτων, αἱ Παγασαί, ἦσαν ἐπίνειον τῶν Φερῶν καὶ εἰς χεῖρας τῶν κρατουσῶν ἐν Φεραῖς οἰκογενειῶν⁵⁾.

Οὕτω χρονολογοῦσι τὴν Ἰλίου ἄλωσιν ὥς ἔτος 1 (=1174 π.Χ.).

Τὴν εἰσβολὴν τῶν Θεσσαλῶν 50 (=1124 π.Χ.).

Τὴν φυγὴν τῶν Ἀρναίων εἰς Βοιωτίαν 60 (=1114 π.Χ.).

Τὴν εἰσβολὴν τῶν Περραιβῶν-Δωριέων εἰς Πελοπόννησον 80 (=1094 π.Χ.)⁶⁾.

§ 4. Οἱ κατακτηταὶ ἢ αἱ Θεσσαλικαὶ ὀλιγαρχίαι.

Ἔνεκα τῶν ἐκτεθέντων τούτων μακροχρονίων ἀγώνων κατὰ τῶν διεκδικούντων τὴν ἐλευθερίαν των πεδινῶν Πενεστῶν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν των ὀρεινῶν περιοίκων κατέστη ἀναγκαία ἡ συγκέντρωσις τῆς διοικήσεως καὶ τῶν ἀμυντικῶν δυνάμεων τῶν Θεσσαλῶν

¹⁾ G. Gillbert ὥς ἄνω II 6, 1.

²⁾ Πausan. X. Φωκικά 815/16 E. Courtius ὥς ἄνω I, 93.

³⁾ Στράβ. Θ'. 440 Θουκυδίδ. IV. 78.

⁴⁾ Θουκυδίδ. Δ'. 78 καὶ Ξενοφ. ΣΤ'. 1, 8. Πολυαίν. Στρατηγ. Β'. γ'. 13.

⁵⁾ Ὀμήρου Ἰλιάς Β'. 711-715. Πολυαίν. Στρατηγ. ΣΤ' α' 6. Στράβωνος Θ'. 436, 15 Ἀρποκρ. ἐν λέξ. Παγασαί.

⁶⁾ E. Curtius ὥς ἄνω I. 128 B. Buchenschütz Besitz und Erwerb Halle 1869 σελ. 128.

κατακτητῶν διὰ τῆς συσφίξεως τῶν διαφόρων Θεσσαλικῶν ἡγεμονιῶν εἰς ἓν κράτος ὁμοσπονδιακόν, τοῦ ὁποίου πρῶτος ἄρχων (βασιλεὺς) ἐχρίσθη ὑπὸ τῆς Πυθίας, εἰς ἐποχὴν ἤδη προϊστορικήν, πρὸ τῆς κατ' Ὀλυμπιάδας χρονολογίας, ὁ ἐκ Λαρίσσης Ἀλεύας ὁ Πυρρὸς (ξανθὸς) μεταξύ διαφόρων συνυποψηφίων εὐγενῶν καὶ ὁμοτίμων ¹⁾).

Τὰ μέτρα τοῦ πρώτου τούτου βασιλέως τῶν Θεσσαλῶν ἦσαν ἀνάλογα τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς σοβαρότητος τῶν καιρῶν, ὥς δυνάμεθα μόνον νὰ εἰκάσωμεν δυστυχῶς ἐκ τῶν περισωθέντων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὀλιγίστων μαρτυριῶν. Ἀλεύας οὗτος ὁ ξανθὸς διήρεσε πρῶτος τὴν χώραν εἰς τέσσαρα μέρη (Τετράδας) ἦτοι: τὴν Θεσσαλιῶτιν, Πελασγιῶτιν, Φθιωτὶν καὶ Ἑστιαιωτὶν ²⁾), ἐξ ὧν αἱ μὲν δύο πρῶται ἦσαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον κατοχὴν καὶ κυριότητα τῶν ἐπιδραμόντων Θεσσαλῶν, αἱ δὲ δύο ἕτεραι μόνον ὑπήκοοι αὐτῶν, ὥς ἀνωτέρω εἶδομεν. Ἡ διαίρεσις αὕτη παρέμεινε καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα, διατηρήσαντος ταύτην καὶ Φιλίππου τοῦ Μακεδόνοιο μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ καθυπόταξιν τῆς Θεσσαλίας ³⁾).

Ὁ αὐτὸς πρῶτος βασιλεὺς τῶν Θεσσαλῶν, Ἀλεύας ὁ ξανθός, ἐκάνονισε καὶ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις καὶ τὴν στρατολογίαν τῶν Θεσσαλῶν διαιρέσας τὴν χώραν εἰς διαφόρους στρατιωτικὰς περιφερείας ἢ κλήρους καὶ τάξας, ὅπως ἕκαστος κληρὸς παρέχῃ ἐν καιρῷ πολέμου 40 ἵππεῖς καὶ 80 ὀπλίτας ⁴⁾).

¹⁾ Ἡ διήγησις τοῦ Αἰλιανοῦ (ἱστορ. Ζῳων Η', 11), καθ' ἣν ὁ Ἀλεύας οὗτος ἔβοσκεν ἀγέλας βοῶν ἐπὶ τῆς Ὀσσης καὶ ἠράσθη αὐτοῦ δράκων, δεικνύει ἤδη τὴν παναρχαιοτάτην ἐποχὴν, καθ' ἣν οὗτος ἔζη. Περὶ δὲ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀλεύα ὡς βασιλέως διηγείται ὁ Πλούταρχ. περὶ Φιλαδελ. XXI «Ἀλεύαν δὲ τὸν Θεσσαλόν, ὁ μὲν πατὴρ ἀγέρωχον ὄντα καὶ ὑβριστὴν ἐκόλουε.... ἡ δὲ Πυθία καθάπερ ἐκβεβαιουμένη τὴν προτέραν ἀναγόρευσιν εἶπε· τὸν Πυρρὸν τοί φημι τὸν Ἀρχεδίκη τέκε παῖδα,... καὶ τοῦτον τὸν τρόπον ὁ Ἀλεύας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βασιλεὺς,... ἀποδειχθεὶς...» Παράβαλ. Ν. Γεωργιάδ. «Θεσσαλία» 155.

²⁾ Ἀρποκρ. ἐν λ. Τετραρχία.

³⁾ Στράβ. Θ'. 430.

⁴⁾ «Καθάπερ φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Θετταλῶν πολιτείᾳ γράφων οὕτως· διελὼν δὲ τὴν πόλιν Ἀλεύας ἔταξε καὶ τὸν κληρὸν παρέχειν ἕκαστον ἵππεας μὲν τεσσαράκοντα, ὀπλίτας δὲ ὀγδοήκοντα». Σχόλ. Βατικ. εἰς Ρῆσον Εὐριπίδ. 307.

Τὴν μετὰ τὸν Ἀλεύαν σειρὰν τῶν βασιλέων δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς, φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα δὲν ἦτο περιορισμένον εἰς μίαν μόνον οἰκογένειαν, ἀλλὰ περιήρχετο ἐκ περιτροπῆς καὶ εἰς ἄλλας συγγενικὰς οἰκογενείας, ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἡρακλειδῶν, κατοικούσας εἰς τὰς διαφόρους Θεσσαλικὰς πόλεις.

Οὕτως ἀπαντῶμεν **Εὐρύλοχον** τὸν Θεσσαλὸν κατὰ τὸν Κρισαῖον πόλεμον 590 π. Χ.¹⁾, **Σκόπαν** τὸν παλαιὸν ἐκ Κραννῶνος, ὅστις ὀλίγον προγενέστερος τοῦ Πεισιστράτου καθώρισε τοὺς φόρους «τῶν ὑπηκόων κύκλῳ ἔθνων», οὓς ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν²⁾. Μετὰ τὸν Σκόπαν τὸν παλαιὸν ἀπαντῶμεν **Κινέαν**, ἄνδρα Γονιαῖον, κατὰ τὸ 510 π. Χ.³⁾, τὸν Λαρισσαῖον **Θώρακα** περὶ τὸ 480 π. Χ.⁴⁾ καὶ **Ἐχεκρατίδαν** υἱὸν τοῦ Φαρσαλίου Ἀντιόχου, τοῦ ὑμνηθέντος ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου καὶ μνημονευομένου ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ὡς βασιλέως Θεσσαλῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου⁵⁾: «ἐκ δὲ » Θεσσαλίας Ὀρέστης ὁ Ἐχεκρατίδου υἱὸς τοῦ Θεσσαλοῦ βασιλέως » φεύγων ἔπεισεν Ἀθηναίους ἑαυτὸν κατάγειν». Ἡ ἀπόπειρα ὅμως αὕτη τῶν Ἀθηναίων (460 π. Χ.) ἐναυάγησεν, ὡς ὁ ἴδιος Θουκυδίδης διηγεῖται, πρὸ τῆς ἀντιστάσεως τοῦ Θεσσαλικοῦ ἱππικοῦ καὶ ἔκτοτε φαίνεται καταλυθεῖσα πλέον ἢ κοινὴ βασιλεία τῶν Θεσσαλῶν. Διότι τῷ 431 π. Χ. οἱ Θεσσαλοὶ ἀποστέλλουσιν ἐπικουρίαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους «κατὰ τὸ παλαιὸν ξυμμαχικὸν» συνισταμένην ἐξ ἱππικοῦ διαφόρων Θεσσαλικῶν πόλεων «ἡγοῦντο δὲ αὐτῶν ἐκ μὲν Λαρίσσης . . . ἦσαν δὲ καὶ τῶν ἄλλων **κατὰ πόλεις** ἄρχοντες», ἐπομένως **οὐδεὶς** πλέον **ἐνιαῖος** ἀρχηγός⁶⁾.

Τὴν κατάλυσιν τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος ἐπέφερον αἱ ἀντιζηλῖαι καὶ φιλαρχίαι τῶν κατὰ πόλεις ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν, τῶν ὁποίων μέλη ἐξελέγοντο βασιλεῖς, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἀνήκοντα εἰς τὸ βασι-

¹⁾ Στράβ. Θ'. 419.

²⁾ Ξενοφ. Ἑλλην. ΣΤ'. 1, 19 «προεῖπε δὲ καὶ τοῖς περιοίκοις πᾶσι τὸν φόρον, ὥσπερ ἐπὶ Σκόπα τεταγμένος ἦν φέρειν».

³⁾ Ἡρόδ. Ε'. 63.

⁴⁾ Ἡρόδ. Ζ'. 6 καὶ Θ'. 58.

⁵⁾ Θουκυδ. Ι, 111.

⁶⁾ Θουκυδ. ΙΙ. 22. G. Cillbert ὡς ἄνω ΙΙ, 9. Παραβ. καὶ Ἡρόδ. Ε'. 63.

λικὸν γένος τῶν Ἡρακλειδῶν, ἐξ ὧν ἱστορικῶς γνωστοί εἰσιν οἱ Ἀλευάδαι τῆς Λαρίσσης, οἱ Σκοπάδαι τῆς Κραννῶνος, οἱ Ἀντιοχίδαι τῆς Φαρσάλου καὶ ἴσως καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Κινέου ἐκ Γόννων¹⁾.

Καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας αἱ διενέξεις καὶ ἀντιζηλῖαι μεταξὺ τῶν ὀλιγαρχικῶν οἰκογενειῶν τῶν διαφόρων πόλεων καὶ τῶν μελῶν τῶν οἰκογενειῶν τούτων, ἐν ἐκάστη πόλει, δὲν ἔπαυσαν σπαράττουσαι καὶ ἐξαντλοῦσαι τὰς Θεσσαλικὰς πόλεις²⁾. Εἰκόνα δὲ τῆς καταστάσεως ταύτης δίδει ὁ Ἀριστοτέλης· «κινουῦνται δὲ αἱ ὀλιγαρχίαι καὶ ἐξ ἑαυτῶν διὰ φιλονικίαν τῶν δημαγωγούντων. Ἡ δημαγωγία δὲ διττή, ἡ μὲν ἐν αὐτοῖς τοῖς ὀλίγοις ἐγγίγνεται γὰρ δημαγωγὸς καὶ πάνυ ὀλίγοι εἰσίν, οἷον . . . ἢ ὅταν τὸν ὄχλον δημαγωγῶσιν οἱ ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ ὄντες, οἷον ἐν Λαρίσσει οἱ πολιτοφύλακες διὰ τὸ αἰρεῖσθαι αὐτοὺς τὸν ὄχλον ἐδημαγώγουν»³⁾, καὶ κατωτέρω «ἐν δὲ τῇ εἰρήνῃ διὰ τὴν ἀπιστίαν τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐγχειρίζουσι τὴν φυλακὴν στρατιώταις καὶ ἄρχοντι μεσιδίῳ, ὃς ἐνίοτε γίγνεται κύριος ἀμφοτέρων, ὅπερ συνέβη ἐν Λαρίσσει ἐπὶ τῆς τῶν Ἀλευαδῶν ἀρχῆς τῶν περὶ Σάμον⁴⁾».

Περὶ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τῶν Θεσσαλικῶν ὀλιγαρχιῶν ἐλάχιστα γνωρίζομεν, μὴ περισωθείσης δυστυχῶς τῆς «Θεσσαλῶν πολιτείας» τοῦ Σταγειρίτου φιλοσόφου. Ὁ Θουκυδίδης⁵⁾ ὁμιλῶν περὶ τοῦ πλήθους τῶν Θεσσαλῶν, ὅτι ἦν εὖνουν τοῖς Ἀθηναίοις, ἐπιφέρει «ὥστε, εἰ μὴ **δυναστεία** μᾶλλον ἢ ἰσονομία ἐχρῶντο τὸ ἐγγώριον οἱ Θεσσαλοί, οὐκ ἂν προῆλθεν (ὁ Βρασίδας)». Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης⁶⁾ ὁρίζει ὥς ἐξῆς τὸ ἐν Θεσσαλίᾳ εἶδος τοῦτο τῆς ὀλιγαρχίας, τὸ καλούμενον **δυναστεία**· «ἕτερον δ' εἶδος ὀλιγαρχίας, ὅταν παῖς ἀντὶ πατρὸς εἰσῇ. Τέταρτον δ' ὅταν ὑπάρχη τό τε νῦν λεχθὲν καὶ ἄρχη μὴ ὁ νόμος,

¹⁾ Buttmann ὡς ἄνω.

²⁾ Παραβ. καὶ Ἰσοκράτ. περὶ Εἰρήνης 117 - 120.

³⁾ Ἀριστ. Πολιτ. Ε'. ε'. 4, 5.

⁴⁾ Ἀριστ. Πολιτ. Ε'. ε'. 9. Ὅμοιον συμβάν καὶ ἐν Κραννῶνι ἴδε παρὰ Πολυαίνῳ Στρατηγ. Β'. λγ'. 1.

⁵⁾ Δ'. 78.

⁶⁾ Ἀριστ. Πολιτ. Δ'. ε'. 1.

«ἀλλ' οἱ ἄρχοντες καὶ καλοῦσι δὴ τὴν τοιαύτην ὀλιγαρχίαν **δυναστείαν**». Τὸ δὲ πρῶτον καὶ δεύτερον εἶδος τῆς ὀλιγαρχίας, τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μνημονευόμενά ἦσαν ἡπιωτέρας μορφῆς τὰ ἑξῆς. 1) Ὅταν ἐκλέξιμοι εἰς ἀρχάς εἰσι μόνον οἱ ἔχοντες περιουσίαν (οἱ ἀπὸ τιμημάτων) τοσαύτην, ὥστε οἱ ἄποροι νὰ ἀποκλείωνται τῶν ἀρχῶν, μὲ τὴν ἀπόκτησιν ὅμως ὠρισμένης περιουσίας (οἱ πρόην ἄποροι) συναποκτῶσι τὰ προσόντα πρὸς ἐξάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων¹⁾. 2) Ὅταν ἡ ἀπαιτούμενη διὰ τοὺς ἐκλεξίμους εἰς ἀρχάς περιουσία εἶναι μεγάλη (ἀπὸ τιμημάτων μακρῶν), αὐτοὶ δὲ οὗτοι ἐκλέγωσιν ἐκ τῆς τάξεώς των καὶ τὰς ἀρχάς²⁾.

Περὶ τῶν ἀρχῶν δίδει τὸν ἑξῆς ὁρισμόν: «λέγω δὲ δύναμιν ἀρχῆς, οἷον τὴν κυρίαν τῶν προσόδων καὶ τὴν κυρίαν τῆς φυλακῆς³⁾. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως φαίνεται ὅτι ὑπέστησαν τροποποιήσεις τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα τῶν Θεσσαλικῶν πόλεων, **αἱ δυναστεῖται**, ἐπὶ τὸ φιλελευθερώτερον. Οὕτως ἐν Φαρσάλοις φαίνεται ἰσχύον τὸ πρῶτον ἡπιώτερον εἶδος ὀλιγαρχίας κατὰ τὴν 4 π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, ὥς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τινος ἐπιγραφῆς, εὗρεθείσης πλησίον τῶν Φαρσάλων. Κατὰ τὸ ψήφισμα τοῦτο «ἡ πόλις Φαρσαλίουν» εἰς 166 συμπολεμήσαντας καὶ συμπράξαντας εἰς τὴν διοίκησιν τῆς χώρας «πάνσα προθυμία», ἀπένειμε τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτου «καττάπερ Φαρσαλίοις τοῖς ἐξ ἀρχῆς πολιτευομένοις: **ἔδουκε** καὶ ἐμ Μακουνίαις τὰς ἐχομένας τοῦ Λουέρχου **γαῖας . . . πλέθρα ἐξήκοντα** ἐκάστου τοῦ εἰβάτα **ἔχειν πατρουέαν** τὸμ πάντα χρόνον». Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰ 60 ταῦτα πλέθρα (57 στρέμματα Β. Ἑλληνικὰ) ἦσαν ὅρος ἀπαιτούμενος ἐν Φαρσάλοις δι' ἕκαστον ἐνήλικον (εἰβάταν) πρὸς ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων⁴⁾. Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν καὶ περὶ τῆς Λαρίσσης διὰ τὴν μεταγενεστέραν ταύτην ἐποχὴν

¹⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. Δ'. ε'. 1.

²⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. Δ'. ε'. 1 καὶ 6-8.

³⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. Δ'. ιβ'. 13.

⁴⁾ Εὐρίσκεται ἡ ἐνεπίγραφος πλάξ εἰς τὸ ἱερόν τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου Ρίξι ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῶν Φαρσάλων. L. Heuzey Mission Arch. de Macedoine, Appendice No 200.

ἐκ τινος χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους: «οἷον οἱ ἐν Λαρίσση πολιτοφύλακες διὰ τὸ αἰρεῖσθαι αὐτοὺς τὸν ὄχλον ἐδημαγώγουν ¹⁾».

Τὴν φρόνησιν ἄλλως καὶ ἀρετὴν τῶν ἐν Φαρσάλοις ὀλιγαρχικῶν μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος Ἀριστοτέλης προβάλλων αὐτοὺς ὡς πρότυπον ὀλιγαρχίας: «ὁμονοοῦσα δὲ ὀλιγαρχία οὐκ εὐδιάφθορος ἐξ ἑαυτῆς· ση-
»μεῖον δὲ ἢ ἐν Φαρσάλῳ πολιτεία, ἐκεῖνοι γὰρ ὀλίγοι ὄντες, πολλῶν
»κύριοί εἰσι διὰ τὸ **χρησθαι** σοφίᾳ αὐτοῖς **καλῶς** ²⁾». Ἀλλ' ἐκ φύσεως αἱ ὀλιγαρχίαι ἔτεινον εἰς περιορισμόν, οὐχὶ μόνον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκλεξιμῶν (τῶν ἀπὸ τιμημάτων), ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνασκήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων (τῶν ἐξουσιῶν) ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν πολιτῶν (τοῦ δήμου). Τὰ πολιτικὰ δικαιώματα (αἱ ἐξουσίαι), ἀπὸ τῶν ὁποίων αἱ ὀλιγαρχικαὶ πολιτεῖαι προσεπάθουν νὰ ἀπομακρύνωσι **μὲν τρόπον** τὸν δῆμον «ὅσα προφάσεως χάριν σοφίζονται πρὸς τὸν δῆμον» ἦσαν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ³⁾ πέντε: αἱ ἐκκλησίαι τοῦ λαοῦ, αἱ ἀρχαί, τὰ δικαστήρια, τὸ φέρειν ὅπλα καὶ αἱ στρατιωτικαὶ ἀσκήσεις. Διὰ πάντα ταῦτα ἡ ἐπέβαλλον πρόστιμα βαρέα μόνον εἰς τοὺς εὐπόρους, τοὺς ἔχοντας ὠρισμένην περιουσίαν, καὶ ἄφινον ἀζημιώτους τοὺς ἀπορωτέρους, οὕτως ὥστε νὰ ἐξαναγκάζωνται μὲν οἱ πρῶτοι πρὸς ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν των δικαιωμάτων, νὰ ἀποφεύγωσι δὲ οἱ δεύτεροι, μὴ φοβούμενοι πρόστιμον καὶ μὴ δυνάμενοι ὡς ἄποροι νὰ ἡμεραργῶσιν, ἡ ἐπέβαλλον μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς ἐγγραφομένους μὲν εἰς τοὺς καταλόγους τῶν δικαιούχων, ἀλλὰ μὴ ἐκκλησιάζοντας μηδὲ συνεδριάζοντας, οὕτως ὥστε ἐξηνάγκαζον τοὺς ἀπορωτέρους νὰ ἀπέχωσι καὶ αὐτῆς τῆς ἐγγραφῆς πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ δικαιώματος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι αἱ δύο ἡπιώτεραι τοῦλάχιστον μορφαὶ τῆς ὀλιγαρχίας ἦσαν πολιτεύματα καθ' ἑαυτὰ οὐχὶ τυραννικά, ἀλλὰ συντηρητικὰ μᾶλλον, ἀπαιτοῦντα προσόντα (τιμήματα), ἥτοι ὠρισμένην περιουσίαν διὰ τε τοὺς ἐκλεξιμους καὶ ἐκλογεῖς, καὶ ἐπο-

¹⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. Ε'. ε'. 5.

²⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. Ε'. ε'. 7.

³⁾ Αὐτόθι. Δ'. ι'. 6 καὶ 7.

μένως περιορίζοντα τὸν κύκλον ἀμφοτέρων, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἄκρατον δημοκρατίαν ἢ ὀχλοκρατίαν.

Διὰ τὴν Θεσσαλίαν ἦσαν προσφυῇ τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα, διατηρηθέντα μέχρι τῆς ὑποδουλώσεως αὐτῆς ἔνεκα τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ της. Διότι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη «βέλτιστος γὰρ δῆμος ὁ **γεωργικός** ἐστίν οἱ γὰρ πολλοὶ μᾶλλον ὀρέγονται τοῦ κέρ-
 »δους ἢ τῆς τιμῆς. Σημεῖον δέ· καὶ γὰρ καὶ τὰς ἀρχαίας τυραννίδας
 »ὑπέμενον καὶ τὰς ὀλιγαρχίας ὑπομένουσιν, ἐάν τις αὐτοὺς ἐργάζεσθαι
 »μὴ κωλύῃ μηδ' ἀφαιρεῖται μηθέν. Ταχέως γὰρ οἱ μὲν πλουτοῦσιν,
 »οἱ δ' οὐκ ἀποροῦσιν . . . οἱ δὲ **γεωργοῦντες** διὰ τὸ διασπάρθαι κατὰ
 »τὴν χώραν οὐτ' ἀπαντῶσιν, οὐθ' ὁμοίως δέονται τῆς συνόδου ταύ-
 »της (δηλαδή τοῦ ἐκκλησιάζειν) ¹⁾». Πρὸς τούτοις: «ὅπου μὲν συμ-
 »βέβηκε τὴν χώραν εἶναι **ἱππάσιμον**, ἐνταῦθα μὲν εὐφυῶς ἔχει κα-
 »τασκευάζειν τὴν **ὀλιγαρχίαν** τὴν ἰσχυράν· ἡ γὰρ σωτηρία τοῖς
 »οἰκοῦσι διὰ ταύτης ἐστὶ τῆς δυνάμεως· αἱ δὲ **ἱπποτροφίαι τῶν**
 »**μακρὰς οὐσίας κεκτημένων** εἰσὶν ²⁾». Ὅταν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, Βοιωτοὶ καὶ Φωκεῖς, ἐξεστράτευσαν κατὰ τῆς Φαρσάλου πρὸς ἀπο-
 κατάστασιν τοῦ φυγάδος Ὀρέστου, υἱοῦ τοῦ βασιλέως Ἐχεκρατίδου, ἠναγκάσθησαν ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ τῶν Φαρσαλίων νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι³⁾, κυρωθείσης τῆς ἀνωτέρω ἀληθείας, ὅτι ἐν τῇ ἱππασίμῳ Θεσσαλίᾳ ἡ σωτηρία τῶν κατοίκων ἐξηρτᾶτο **ἐκ τοῦ ἱππικοῦ**, τὸ ὅποῖον μόνον **πλούσιοι** ἠδύναντο νὰ διατηρῶσι κατέχοντες ἔνεκα τούτου καὶ τὴν ἐξουσίαν (ὀλιγαρχίαν). Ὅτι δὲ αἱ ἱπποτροφίαι μόνον εἰς χώραν μὲ ἐκτεταμέναν βοσκὰς καὶ πολίτας μὲ **μεγάλας ἰδιο-
 κτησίας** ἦσαν δυναταί, ὥς ἐν Θεσσαλίᾳ, καταφαίνεται ἐκ τοῦ γεγο-
 νότος, ὅτι ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι οὐδέποτε τὸ ἱππικὸν ἀπετέλεσε μέρος ἄξιον λόγου τῆς πολεμικῆς δυνάμεως καὶ αὐτῶν τῶν ἰσχυ-
 ροτάτων πολιτειῶν.

Οὕτως ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ Περσικὰ δὲν φαίνεται διόλου ἱπι-

¹⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. ΣΤ'. β'. 1, 2, 7.

²⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. ΣΤ'. δ'. 3.

³⁾ Θουκυδ. Ι, 111.

κόν, βραδύτερον δὲ κατὰ τὴν μεγίστην ἀνάπτυξιν αὐτῶν δὲν εἶχον περισσοτέρους τῶν 1000-1,200 ἱππέων, εἰς τὴν παρὰ τὴν Κόρινθον δὲ μάχην (394 π. Χ.) παρέταξαν μόνον 600 ἱππεῖς. Ἐπίσης δὲ καὶ Λακεδαιμονίων ἱππικὸν ἢ δὲν ἀναφέρεται ποσῶς ἢ μόνον ἀσήμαντον¹⁾. Ὁ δὲ Ἀλκιβιάδης δημηγορῶν πρὸς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων μεγαλαυχεῖ λέγων: «ἄρματα μὲν ἑπτὰ καθῆκα, ὅσα οὐδεὶς πω ἰδιώτης πρότερον²⁾», δηλαδή κατώρθωσε νὰ διατηρῇ 14 ἵππους καὶ νὰ στείλῃ ἑπτὰ ἄρματα εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, καὶ διὰ τοῦτο ἔκαυχᾶτο ὥς εἰς ἓκ τῶν πλουσιωτέρων Ἀθηναίων, ὁ ὁποῖος μόλα ταῦτα, ὥς ὁ ἴδιος Θουκυδίδης μαρτυρεῖ³⁾, «ταῖς ἐπιθυμίαις μείζουσιν ἢ »κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν οὐσίαν ἐχρῆτο ἕς τε τὰς ἵπποτροφίας καὶ τὰς »ἄλλας δαπάνας».

§ 5. Σύγκρισις πρὸς τὰ πολιτεύματα τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ὀλιγαρχία δὲν ἦτο ἰδιάζον πολίτευμα τῶν Θεσσαλικῶν μόνον πόλεων, ἀλλὰ τὸ ἐπικρατέστερον καὶ ἀνὰ σύμπασαν τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Οὕτως ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἡρωϊκῆς Βασιλείας, εἶχον διάφοροι πόλεις ἐν Φωκίδι, ἐν ἀμφοτέροις τοῖς τμήμασι τῆς Λοκρίδος, τὸ πλεῖστον τῆς Βοιωτίας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Θηβῶν, ἐν Εὐβοίᾳ καὶ Μεγάροις, μετὰ δημοκρατικῶν διακοπῶν ἢ μεταβάσεων ἔνεκα τῆς γειτνιάσεως καὶ τῶν ἐπεμβάσεων τῶν Ἀθηναίων, ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος ἐκτὸς τῆς Ἀχαΐας καὶ Ἀρκαδίας, ἡ Κρήτη καὶ αἱ σημαντικώτεραι τῶν λοιπῶν νήσων, μὲ παροδικὰς διακοπὰς κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ἀκολουθούσας τὴν τύχην τῶν Ἀθηναϊκῶν ὅπλων⁴⁾.

¹⁾ Ξενοφ. Ἑλλην. Δ' Π, 16 καὶ 17 Buchenschütz, ὡς ἄνω 215/6.

²⁾ Θουκυδ. VI. 16.

³⁾ Θουκυδ. VI. 15.

⁴⁾ G. Gillbert. ὡς ἄνω τόμ. Β'.

§ 6. Θεσσαλική όμοσπονδία ἡ Κοινόν τὸ Θετταλῶν καὶ Ταγοί.

Αἱ διάφοροι Θεσσαλικαὶ ὀλιγαρχίαι μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ ἀξιώματος τοῦ «Θετταλῶν βασιλέως» συνεκρότησαν ὁμοσπονδίαν τὴν λεγομένην «Κοινόν τὸ Θετταλῶν» συγκειμένην ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων ὀλιγαρχικῶν πολιτειῶν, διευθύνουσας τὰ γενικὰ συμφέροντα τῆς Θεσσαλίας καὶ τὴν ἐξωτερικὴν, οὕτως εἰπεῖν, πολιτικὴν αὐτῆς καὶ ἀποφασίζουσας περὶ συνθηκῶν, εἰρήνης καὶ πολέμου. Περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κοινοῦ τούτου τῶν Θεσσαλῶν μανθάνομεν ἐκ τινος χωρίου τοῦ Θουκυδίδου ¹⁾, καθ' ὃ οἱ εὖνοι τοῖς Ἀθηναίοις ἐκ τῶν Θεσσαλῶν, κωλύοντες τὴν διὰ τῆς Θεσσαλίας δίοδον τοῦ Σπαρτιάτου Βρασίδου τῷ 422 π. Χ. κατηγοροῦν αὐτὸν ὅτι παρανομεῖ θέλων νὰ διέλθῃ ἄνευ «τοῦ πάντων κοινοῦ». Περισσότερα δὲν γνωρίζομεν περὶ τοῦ κοινοῦ τούτου τῶν Θετταλῶν οὔτε περὶ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ διοργανώσεως καὶ λειτουργίας οὔτε περὶ τοῦ τόπου τῆς συνόδου αὐτοῦ.

Εἰς μίαν ἐπιγραφὴν, ἀποτελοῦσαν ψήφισμα τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἐπικυροῦν συμμαχίαν μετὰ τῶν Θεσσαλῶν κατὰ τοῦ τυράννου Ἀλεξάνδρου τοῦ Φεραίου, καὶ ἀναγομένην ὑπὸ τῶν ἀρχαιολογούντων εἰς τὸ ἔτος 361 π. Χ. ἀναφέρεται πάλιν «κοινόν τὸ Θετταλῶν». Οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ὑπεχρεοῦντο εἰς βοήθειαν, «ἐὰν τις ἦ ἐπὶ τὸ κοινόν τὸ Θετταλῶν ἐπὶ πολέμῳ ἢ τὸν ἄρχοντα καταλύῃ, ὃν εἴλοντο οἱ Θετταλοί, ἢ τύραννον καθιστῇ ἐν Θετταλίᾳ» καὶ κατωτέρω ὀρίζεται, ὅτι ὀφείλουσιν οἱ Θετταλοὶ νὰ ὁμώσωσι πρὸς τῶν Ἀθηναίων πρέσβεων τὸν ὅρκον τῆς συμμαχίας «Ἀγέλαον τὸν ἄρχοντα καὶ τοὺς πολεμάρχους καὶ τοὺς ἱππάρχους καὶ τοὺς ἱππέας καὶ τοὺς ἱερομνήμονας, καὶ τοὺς ἄλλους ἄρχοντας ὀπσοῖ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τοῦ Θετταλῶν ἄρχουσιν» καὶ κατωτέρω, «οἷδ' ὥμοσαν Θετταλῶν, . . . Πολέμαρχοι Πελασγιωτῶν . . . , Φθιωτῶν Μεγάλος Θετταλιωτῶν . . . Ἑστιωτῶν Εἵρων . . . Πέζαρχοι . . . »

¹⁾ Θουκυδ. IV, 78.

Ἐὰν τὸ κοινὸν τοῦτο εἶναι παροδική, βραχεῖα μόνον ἀνασύστασις τοῦ ὑπὸ τῶν Τυράννων τῶν Φερῶν ἐπὶ 50ετίαν σχεδὸν διασπασθέντος καὶ καταργηθέντος ἀρχαίου κοινοῦ ἢ νέα μορφή, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας, εἶναι ἄγνωστον ¹⁾. Εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις, ἐπικειμένου πολέμου, ἐξέλεγον αἱ ὁμοσπονδιακαὶ πόλεις κοινὸν ἀρχηγόν, τὸν καλούμενον **Ταγόν**, περιβαλλόμενον μὲ τὴν ἀρχαίαν δύναμιν τῶν καταλυθέντων, ὡς εἶδομεν, βασιλέων «πάντα τὰ κύκλῳ ἔθνη ὑπήκοα μὲν ἔστιν, ὅταν ταγὸς ἐνθάδε καταστῇ» καὶ «πάντα γὰρ δήπου τὰ κύκλῳ φόρον φέρει, ὅταν ταγεύηται τὰ κατὰ Θεσσαλίαν». ²⁾

§ 7. Δημόσιοι πόροι τῶν Θεσσαλικῶν πολιτειῶν.

Ὅπως ἐν γένει διὰ τὴν Θεσσαλικὴν ἱστορίαν, οὕτω καὶ διὰ τὸ φορολογικὸν μέρος τῶν Θεσσαλικῶν πολιτειῶν ἀνεπαρκεῖς μόνον πληροφορίας ἔχομεν. Παραθέτομεν δὲ ἐνταῦθα ὅσα εἶναι γνωστὰ ἐκ τῶν ὀλίγων μαρτυριῶν. **Σπουδαιότατοι πόροι** τῶν Θεσσαλικῶν πολιτειῶν φαίνονται οἱ ἐκ τῶν λιμένων (ἰδίως Παγασῶν) καὶ ἀγορῶν φόροι εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς ³⁾, διὰ τῶν ὁποίων, κατὰ Δημοσθένη ⁴⁾, ἐκάλυπτον αἱ πολιτεῖαι ἢ ἡ Θεσσαλικὴ ὁμοσπονδία τὰς τῆς διοικήσεως δαπάνας. Ἔτερα εἰσοδήματα εἶχον ἐκ τῶν δημοσίων καὶ ἱερῶν κτημάτων (ἴδε ταῦτα § 13). Ἐκ δὲ τοῦ Πολυαίνου ⁵⁾ πληροφορούμεθα ὅτι ἐν Κραννῶνι ὑπῆρχε **δεκάτη** ἐπὶ τῶν σιτηρῶν, ἣτις ἐνοικιάζετο ὑπὸ τῆς πόλεως διὰ δημοσίου πλειστηριασμοῦ, εἰσπραττέτο δὲ ὑπὸ ὑπαλλήλων τοῦ ἐνοικιαστοῦ ἀνὰ τὰ διάφορα χωρία

¹⁾ G. Gillbert, ὡς ἄνω II, 12. Παράβαλ. Ἡρόδ. Ε'. 63.

²⁾ Ξενοφ. Ἑλλην. ΣΤ'. 1, 9 καὶ 12.

³⁾ Ὁ μέγας πλοῦτος τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἰάσονος τῶν Φερῶν, Μηριόνη, κατοικοῦντος ἐν Παγασαῖς, εἶχεν ἴσως ὡς κυριωτέραν πηγὴν τὰ τέλη τοῦ λιμένος τούτου. (Πολύαιν. περὶ Στρατηγῆμ. ΣΤ'. α'. 6.)

⁴⁾ «ἤκουον δὲ τούτων, ὡς οὐδὲ τοὺς λιμένας καὶ τὰς ἀγορὰς ἔτι δώσοιεν αὐτῷ καρποῦσθαι· τὰ γὰρ κοινὰ τὰ Θετταλῶν ἀπὸ τούτων δέοι διοικεῖν, οὐ Φίλιππον λαμβάνειν» Δημοσθ. Ὀλυνθ. Α'. 22.

⁵⁾ Περὶ Στρατηγῆμ. Β', λγ'. 1.

της περιφερείας της. Οὐδόλως ἐστὶ παράλογον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐκάτη εἰσεπράττετο καὶ ὑπὸ ἄλλων Θεσσαλικῶν πολιτειῶν, μολο-
 ὅτι ἐλλείπει πᾶσα ἄλλη περὶ τούτου μαρτυρία. **Φόρους** εἰσέπραττον οἱ Λαρισσαῖοι κατὰ τὸν Στράβωνα ¹⁾ παρὰ τῶν Περραιβῶν, ἴσως δὲ καὶ οἱ Φαρσάλιοι καὶ Φεραῖοι εἰσέπραττον φόρον τινὰ παρὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτῶν Φθιωτῶν, Ἀχαιῶν καὶ Μαγνήτων ἐν καιρῷ εἰρή-
 ης, λείπει ὅμως πᾶσα περὶ τούτων μαρτυρία. Ἀπεναντίας, ἐν καιρῷ πολέμου, ταγευομένης τῆς Θεσσαλίας, ὡς ἐν τῇ προηγουμένη παρα-
 γράφῳ εἶδομεν, ἐτέλουν φόρους πάντες οὗτοι οἱ κύκλῳ ὀρεινοὶ ὑποτελεῖς.

§ 8. Μακεδονικὴ Κυριαρχία.

Αἱ ἐπιβουλαὶ καὶ ἐπιθέσεις τῶν τυράννων τῶν Φερῶν κατὰ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Θεσσαλικῶν πόλεων προεκάλεσαν τὴν ἐπέμβασιν Φιλίππου τοῦ Μακεδόνο, ὅστις τῷ 356 π. Χ. κληθεὶς ὑπὸ τῶν εἰς ἀδυναμίαν περιπεσόντων Ἀλευαδῶν τῆς Λαρίσσης εἰσῆλασεν εἰς Θεσσαλίαν καὶ περιστείλας τὸ κράτος τῶν τυράννων μόνον εἰς τὰς Φεράς, ἡλευθέρωσε πρὸς στιγμὴν τὰς Θεσσαλικὰς πόλεις, τέσσαρα δ' ἔτη μετὰ ταῦτα ἐξεδίωξε τοὺς τυράννους καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν Φερῶν.

Ἡ ἀνεξαρτησία ὅμως τῶν ἐξηντλημένων ἤδη ὑπὸ ἐσωτερικῶν διαμαχῶν Θεσσαλικῶν ὀλιγαρχιῶν δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ μετὰ τὴν ἀνάμιξιν τοῦ πολυπράγμονος καὶ ἰσχυροῦ Φιλίππου εἰς τὰ Θεσσαλικά πράγματα. Ἦδη τῷ 345 π. Χ. κατέλαβε τὰ στρα-
 τηγικώτερα σημεῖα καὶ τὰς ὀχυρωτέρας ἀκροπόλεις διὰ Μακεδони-
 κῶν φρουρῶν, ἐγκαταστήσας εἰς μὲν τὰς πόλεις Δεκαδαρχίας ἐκ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, ἐπὶ ἐκάστης δὲ τῶν τεσσάρων ἀρχαίων περιφερειῶν τῆς χώρας (Τετράδων) τάξας Τετράρχην, ὅστις διώκει τὴν ὑπ' αὐτὸν περιφέρειαν ὡς ἀντιπρόσωπος καὶ κατὰ τὰ συμφέροντα τοῦ Φιλίππου ²⁾.

¹⁾ Θ'. 440.

²⁾ Δημοσθ. περὶ Ἀλοννήσου. 32 Ὀλυνθ. Α'. 13, 22. Ὀλυνθ. Β'. 7, 8. Κατὰ Φιλίππου Β'. 22. Περὶ Χερρονήσου 62. Κατὰ Φιλίππου Δ'. 64. Ἰσοκράτ. περὶ Εἰρήνης 118. Ἀρποκρατ. ἐν λ. Τετραρχία.

Ποίας ποιότητος ἀνθρώπους ἐξέλεξεν ὁ Φίλιππος ὡς ὄργανα τῶν θελήσεών του, ὡς Τετράρχας, γνωρίζει ἡμῖν ὁ Θεόπομπος ¹⁾, «Φίλιππον δέ φησι Θεόπομπος ἐν τῇ τετάρτῃ καὶ τεσσαρακοστῇ τῶν ἱστοριῶν Θρασυδαῖον τὸν Θετταλὸν καταστήσαι τῶν ὁμοεθνῶν τύραννον, μικρὸν μὲν ὄντα τὴν γνώμην, κόλακα δὲ μέγιστον» «εἷς δὲ ἐστὶν οὗτος τῶν κατασταθέντων ὑπὸ Φιλίππου κυρίων Θεσσαλίας». ²⁾

Οἱ ἐξωτερικοὶ τύποι τῶν κατὰ πόλεις πολιτευμάτων φαίνονται διατηρηθέντες ἀμετάβλητοι μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων βραχυτάτης ἀπελευθερώσεως. Οὕτως εὐρίσκομεν εἰς ἐπιγραφὰς τῆς 4ης ἑκατονταετηρίδος ἀνὰ 5 ταγοὺς ἐν Φαρσάλοις, Λαρίσση, Κραννῶνι, Κιερίῳ (Ἄρνη), Φαλαίνῃ. Τῷ 219 καὶ 214 π. Χ. ἀπηυθύνετο ὁ βασιλεὺς Φίλιππος διὰ γραφῆς «ποτ' τὸς **ταγὸς** καὶ τὰν πόλιν». «Βασιλεὺς Φίλιππος Λαρισσαίων τοῖς **ταγοῖς** καὶ τᾷ πόλει χαίρειν». Ὡσαύτως (196 π. Χ.): «Τίτος Κουῖντιος στρατηγός, ὑπάτος Ῥωμαίων, Κυριτιέων τοῖς **ταγοῖς** καὶ τῇ πόλει χαίρειν». ³⁾

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μόνον νεκραὶ ἀπηχήσεις παρελθουσῶν ἐποχῶν, κοσμητικὰ ὀνόματα ἀνισχύρων καὶ ὑποτελῶν ἀρχῶν, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Πολύβιος ⁴⁾ ἐξιστορῶν τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (210 π. Χ.) συμβάντα: «Θετταλοὶ γὰρ ἐδόκουν μὲν κατὰ νόμους πολιτεύεσθαι καὶ πολὺ διαφέρειν Μακεδόνων, διέφερον δ' οὐδέν, ἀλλὰ πᾶν ὁμοίως ἔπασχον Μακεδόσι καὶ πᾶν ἐποίουν τὸ προστατόμενον τοῖς βασιλικοῖς».

Ἀπὸ τῆς Μακεδονικῆς λοιπὸν κατακτήσεως ἀπέβαλον αἱ Θεσσαλικαὶ πόλεις πάντα αὐθύπαρκτον πολιτικὸν βίον καὶ ἐπομένως δυνάμεθα νὰ στραφῶμεν εἰς τὴν μελέτην τῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα προσωπικῆς καταστάσεως τῶν γεωργῶν (Πενεστῶν τῆς Θεσσαλίας), οἵτινες εἶναι καὶ τὸ κύριον θέμα τῆς παρούσης.

¹⁾ Fragm. Müller N° 235.

²⁾ Ἀποκρατ. ἐν λέξ. Θρασυδαῖος.

³⁾ Corpus Inscript. Graec. Boekhius τόμ. Α' Ν. 1770.

⁴⁾ Δ' 76. Ἴδε καὶ Δημοσθ. κατὰ Φιλίππου Ι' 32, 33 «Καίτοι τί ἐσχάτης ὕβρεως ἀπολείπει; Οὐ . . . γράφει δὲ καὶ Θετταλοῖς, ὃν χρὴ τρόπον πολιτεύεσθαι;»

§ 9. Οἱ κατακτηθέντες ἢ Πενέσται.

Δυστυχῶς καὶ ὥς πρὸς τοὺς γεωργοὺς καὶ Πενέστας τῆς Θεσσαλίας αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων εἰσὶ τοσοῦτον ἀνεπαρκεῖς, ὥστε ἡμεθεὶς ἠναγκασμένοι διὰ στενωπῶν σχισμᾶδων βλέποντες νὰ διαρίνωμεν τὴν εἰκόνα αὐτῶν.

Ἐν τῇ προηγουμένῃ τρίτῃ παραγράφῳ εἶδομεν ὅτι ἀπόλυτον κατοχὴν καὶ κυριότητα μόνον τῆς Θεσσαλιώτιδος καὶ Πελασγιώτιδος ἔλαβον οἱ ἐπιδραμόντες Θεσσαλοὶ καὶ ὅτι ταύτας κατέκτησαν οὐχὶ διὰ μιᾶς, ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ, ἀλλὰ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον διὰ μακροχρονίων ἀγώνων. Φυσικὴ ἐπομένως συνέπεια ἦτο, ὅτι πολλάκις ἐπανέλαβον καὶ κατ' ἰδίαν μὲ τοὺς ἐκάστοτε κατακτωμένους λαοὺς τὴν συνθήκην τῆς Ἄρνης, ἣν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ εἶδομεν.

Τούτου τεθέντος, ἐμβαθύνωμεν νῦν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς συνθήκης ταύτης, τῆς μόνης ἄλλως περὶ Πενεστῶν ἀξίας λόγου μαρτυρίας ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Τὴν συνθήκην ταύτην διέσωσεν ἡμῖν ὁ Ἀθήναιος ¹⁾ ἐραυιζόμενος αὐτὴν παρὰ τοῦ Ἀρχεμάχου, τοῦ ὁποίου τὰ συγγράμματα ἀπωλέσθησαν, ἔχει δὲ ὡς ἐξῆς· «Βοιωτῶν, τῶν τὴν Ἀρναίαν
»κατοικησάντων, οἱ μὴ ἀπάραντες εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἀλλ' ἐμφιλο-
»χωρήσαντες, παρέδωκαν ἑαυτοὺς τοῖς Θεσσαλοῖς, δουλεύειν καθ'
»ὁμολογίας, ἐφ' ᾧ, οὔτε ἐξάξουσιν αὐτοὺς ἐκ τῆς χώρας οὔτε
»ἀποκτενοῦσιν· αὐτοὶ δὲ τὴν χώραν αὐτοῖς ἐργαζόμενοι τὰς συντά-
»ξεις ἀποδώσουσιν· οὗτοι οὖν, οἱ κατὰ τὰς ὁμολογίας καταμείναντες
»καὶ παραδόντες ἑαυτοὺς ἐκλήθησαν τότε μὲν Μενέσται, νῦν δὲ
»Πενέσται. Καὶ πολλοὶ τῶν κυρίων ἑαυτῶν εἰσιν εὐπορώτεροι».

Κατὰ τὴν συνθήκην ταύτην οἱ Ἀρναῖοι καὶ μετέπειτα Πενέσται, ὡς καὶ οἱ μετὰ τοὺς Ἀρναίους ἐκάστοτε κατακτώμενοι, παρέδωκαν ἑαυτοὺς εἰς τοὺς κατακτητάς, ὡς δούλους, ἐπὶ τοῖς ρητοῖς ὅμως ὅροις α') ὅτι οὐδεμίαν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν θὰ ἔχωσιν οἱ κατακτηταὶ καὶ β.) ὅτι δὲν θὰ ἐξάξωσιν αὐτοὺς ἐκ τῆς χώρας, εἰς ἣν

¹⁾ ΣΤ.' 264.

εὑρέθησαν κατὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς συνθήκης, **δηλαδή ἐκ τοῦ χωρίου των.**

Ὑπὸ τὴν λέξιν **χώραν** δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἐνταῦθα ὁλόκληρος ἡ Θεσσαλία, διότι α') οὐδὲν κοινὸν ὄνομα ἔφερεν αὕτη καὶ οὐδεμίαν ἐνότητα εἶχε μέχρι τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Θεσσαλῶν, ἀπ' ἐναντίας ἀπετελεῖτο, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ παραγράφῳ εἶδομεν, ἐκ δέκα διαφορῶν βασιλειῶν μνημονευομένων ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ¹⁾· β') εἰς τὴν παραδεχθῶμεν ὑπὸ τὴν λέξιν **χώραν** ὁλόκληρον τὴν Θεσσαλίαν, ἐκτεινομένην ἀπὸ τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου μέχρι τῶν Τεμπῶν καὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἀπὸ τοῦ Πηλίου μέχρι τῆς Πίνδου, ὁ εὐεργετικὸς ὅρος τῆς μὴ πωλήσεως τῶν Πενεστῶν ἐκτὸς τῆς χώρας θὰ ἦτο περιττὸς καὶ ἄνευ σημασίας, διότι ἐντὸς τοσοῦτον ἐκτεταμένου χώρου ἡδύνατο νὰ ἐκτελῇται ἀληθὲς ἀνθρωπεμπόριον, οἱ δὲ Πενέσται κατ' οὐδὲν θὰ διέφερον τῶν ἀργυρωνήτων ἀνδραπόδων· γ') πράγματι οἱ παλαιοὶ Θεσσαλοὶ ὠνειδίζοντο, ὡς σωματέμποροι, διότι ὀρεいなί τινες φυλαὶ τῆς Ἑστιαϊώτιδος, οἱ Αἰθίκες καὶ οἱ Τυμφαῖοι, Ἡπειρωτικῆς καταγωγῆς καὶ ὑπήκοοι τῶν Θεσσαλῶν, ἤρπαζον ἀπὸ τῶν βορειοτέρων μεσογείων χωρῶν Ἰλλυριοὺς καὶ Θράκας καὶ ἐπώλουν αὐτοὺς πολλὰκις δι' ὀλίγον ἄλας, ὅθεν καὶ **ἀλώνητα δουλάρια**, «αἱ δὲ Παγασαὶ δούλους καὶ στιγματίας παρέχουσι ²⁾». Οὐδαμοῦ ὅμως γίνεται λόγος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις περὶ **πωλήσεως Πενεστῶν**, τοὺς ὁποίους μόλα ταῦτα εἶχον προχειροτέρους οἱ σωματέμποροι Θεσσαλοί.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σκέψεων πείθομαι, ὅτι οἱ Πενέσται δὲν ἐπωλοῦντο ἐκτὸς τῶν χωρίων των, ἦτοι **ἄνευ τῶν ἀγρῶν**, τῶν ὁποίων ἡ καλλιέργεια ἐπὶ ἀποδόσει μεριδίου εἰς τοὺς κατακτητὰς συναπετέλει ὅρον τῆς ὑποδουλώσεώς των. Ἡ ἰδιόρρυθμος δὲ αὕτη γεωργική, οὕτως εἰπεῖν, δουλεία, καθ' ἣν δὲν ἐπωλοῦντο ἀπ' εὐθείας, ἐπωλοῦντο ὅμως μετὰ τῶν ἀγρῶν, ἦτο τὸ **οὐσιῶδες** διακριτικὸν γνῶρισμα τῶν Πενεστῶν ἀπὸ τῆς ἀπολύτου δουλείας τῶν ἀργυρωνήτων.

¹⁾ Στράβ. Θ'. 430.

²⁾ Ἀριστοφ. Πλοῦτος 521 καὶ Σχόλ. Ἑρμῖπ. εἰς Ἀθήν. I, 27. Πρβλ. Κοραῆ προλεγόμεν. εἰς Ἀριστοτέλ. Πολιτείαν, ἔκδοσις 1821 σελ. οε'. Ν. Γεωργιάδ. «Θεσσαλία» 166.

ήτων ἀνδραπόδων ¹⁾). Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐχαρακτήριζον τοὺς Πενέστας ὡς **μέσῃν τινὰ τάξιν** μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων ²⁾).

Φυσικὴ συνέπεια τῆς ἀπεικονισθείσης ταύτης ἰδιορρύθμου πολιτικῆς θέσεως τῶν Πενεστῶν ἦτο ἡ προσκόλλησις αὐτῶν εἰς τὸ τεμάχιον τοῦ ἐδάφους, ὅπερ ἐκαλλιέργουν, ἀφοῦ οὔτε ἐπωλοῦντο ἄνευ οὗτου οὔτε ὡς δοῦλοι νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτὸ ἡδύναντο. Τοῦτο νισχύεται ὑπὸ μιᾶς μαρτυρίας τοῦ Θουκυδίδου περὶ τῶν **Εἰλώτων** τῆς Σπάρτης, μετὰ τῶν ὁποίων οἱ ἀρχαῖοι πάντοτε συνταυτίζουσι ³⁾ τοὺς Πενέστας τῆς Θεσσαλίας: «καὶ τοῦ αὐτοῦ θέρους, ἥδη ἡκόντων αὐτοῖς τῶν ἀπὸ Θράκης μετὰ Βρασίδου ἐξελθόντων στρατιωτῶν . . οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐψηφίσαντο τοὺς μετὰ Βρασίδου Εἰλωτας μαχεσαμένους ἐλευθέρους εἶναι καὶ οἰκεῖν ΟΠΟΥ ἂν βούλωνται» ⁴⁾ καὶ κατὰ Στράβωνα: «τρόπον γάρ τινα δημοσίους δούλους εἶχον οἱ Λακεδαιμόνιοι τούτους (τοὺς Εἰλωτας) **κατοικίας τινὰς** αὐτοῖς ἀποδείξαντες καὶ λειτουργίας ἰδίας ⁵⁾).

Κατὰ κοινότητος λοιπὸν διανεμηθέντες καὶ ὑπαχθέντες οἱ κάτοικοι (Πενέσται) εἰς τοὺς διαφόρους οἴκους τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας τῶν Θεσσαλῶν, συμφώνως μὲ τὴν βαθμιαίαν κατάκτησιν τῆς χώρας ὑπὸ διαφόρων ἀποσπασμάτων καὶ Ἡρακλειδῶν ἀρχηγῶν τῶν Θετταλῶν (ἴδε § 3), ἀπετέλεσαν τὰ στηρίγματα τῆς δυνάμεως τούτων, ἥτις κραταιὰν ἔσχεν ἐν τῇ κατακτηθείσῃ χώρᾳ ἀνάπτυξιν. Αὐτοὶ διетήρουν ἄφθιτον τὸν κληρονομικὸν πλοῦτον τῶν ἀριστοκρατικῶν τούτων οἴκων διὰ τῶν προϊόντων τῶν ἀγρῶν καὶ λειμώνων, ἅτινα ἐτέλλουν ὡς καλλιεργηταὶ ἐπὶ μεριδίᾳ ⁶⁾).

Δεσπόζοντες τῆς χώρας διὰ τῶν περιτετειχισμένων καὶ ὤχυρω-

¹⁾ Buchenschütz ὡς ἄνω 126.

²⁾ Πολυδεύκ. III, 83 «Μεταξὺ δὲ ἐλευθέρων καὶ δούλων οἱ Λακεδαιμόνιοι Εἰλωτες καὶ Θετταλῶν Πενέσται». Ἴδε καὶ Στράβ. Η'. 365,4.

³⁾ Πλάτων. Νόμοι 776. Ἀθην. ΣΤ 265. Ἀρποκ. ἐν λ. Πενέσται. Τίμαιος ἐν λ. Καλλικύριοι εἰς Fragm. Histor. Graec.

⁴⁾ Θουκυδ. V, 34.

⁵⁾ Στράβων Η'. 365.

⁶⁾ E. Curtius. I. 87.

μένων αὐτῶν ἐδρῶν, τῶν ὁποίων 16 ἐν Πελασγιώτιδι ¹⁾, 21 ἐν Θεσσαλιώτιδι ²⁾, 26 ἐν Ἑστιαιώτιδι ³⁾, 21 ἐν Μαγνησίᾳ ⁴⁾ καὶ 5 ἐν τῇ Θεσσαλικῇ Φθίᾳ ⁵⁾ σώζονται εἰσέτι τὰ λείψανα, πανίσχυροι δὲ διὰ τοῦ ἀπροσμάχητου αὐτῶν ἱππικοῦ, δυναμένου νὰ ἀνέλθῃ ἐν ἀνάγκῃ εἰς 6—8,000 ἱππεῖς ἐκτὸς ὑπερδεκακισχιλίων βαρέων ὀπλιτῶν ⁶⁾, συνεῖχον τοὺς ἀόπλους ⁷⁾ Πενέστας ἐν ὑποταγῇ οἱ διὰ κοινῆς καταγωγῆς καὶ συγγενειῶν συνδεδεμένοι οἴκοι τῶν κατακτητῶν Θεσσαλῶν. Τὸ δυσχερέστατον τῆς πολιτογραφήσεως ξένων καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἡ πανταχοῦ σχεδὸν ἐπικρατοῦσα ὑπὸ διαφόρους μορφὰς δουλοπαροικία, ὥς κατωτέρω θέλομεν ἶδει, αἱ οὐχὶ ἄγνωστοι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα συνθῆκαι μεταξὺ πόλεων πρὸς ἔκδοσιν φυγάδων δούλων καὶ ἀλληλοβοήθειαν ἐν περιπτώσει ἐπαναστάσεως αὐτῶν ⁸⁾ ἀπεδίωξαν σὺν τῷ χρόνῳ ἀπὸ τῶν Πενεστῶν πᾶσαν σκέψιν μεταβολῆς τῆς θέσεώς των καὶ ἐδημιούργησαν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τάξιν γεωργῶν, οἵτινες: «καὶ τὰς ἀρχαίας τυραννίδας ὑπέμενον καὶ τὰς ὀλιγαρχίας ὑπομένουσιν, ἐάν τις αὐτοὺς ἐργάζεσθαι μὴ κωλύῃ μηδ' ἀφαιρῇται μηθέν, ταχέως γὰρ οἱ μὲν πλουτοῦσιν, οἱ δ' εὖκ' ἀποροῦσιν⁹⁾». Ἐπιβεβαίωσις τῶν ἀνωτέρω εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀρχεμάχου «καὶ πολλοὶ Πενέσται τῶν κυρίων ἑαυτῶν εἰσὶν εὐπορώτεροι¹⁰⁾».

¹⁾ Ν. Γεωργιάδ. «Θέσσαλις» 149-157 καὶ 162-165.

²⁾ Αὐτόθι, σελ. 202-209 καὶ 213-217.

³⁾ Αὐτόθι, σελ. 168-170, 174-177, 180, 182-187, 189, 190, 197, 199.

⁴⁾ Αὐτόθι, σελ. 104, 110, 113, 118, 120, 124, 129, 131, 133-134, 137-138, 142-146.

⁵⁾ Αὐτόθι, σελ. 219-220 καὶ 222.

⁶⁾ Ξενοφ. Ἑλλήν. ΣΤ'. Ι, 8 καὶ 19. Πλάτ. Ἴππ. Μείζ. 284, Μένων 70. Ἴδε κατωτέρω καὶ σύγκρισιν πρὸς τὸ ἱππικὸν καὶ τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Σπάρτης.

⁷⁾ Τὸ ὀπλοφορεῖν καὶ ἀσκεῖσθαι εἰς τὰ ὄπλα ἦτο δικαίωμα μόνον τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, ὑποκειμένων καὶ τούτων ἀκόμη εἰς περιορισμοὺς ἐν ταῖς ὀλιγαρχικαῖς πολιτείαις. Ἀριστοτ. Πολιτ. Δ'. ι'. 6, 7.

⁸⁾ «Καὶ ἐγένοντο ὅρκοι καὶ συμμαχία ἥδε . . . ἦν δὲ δὴ ἡ δουλεία ἐπανίσταται ἐπικουρεῖν Ἀθηναίους Λακεδαιμονίοις, παντὶ σθένει κατὰ τὸ δυνατόν. Θουκυδίδ. V, 23. Τὰς ἀρχαίας συμμαχίας Ἀθηναίων καὶ Θεσσαλῶν, ἴδε § 6 τῆς παρούσης.

⁹⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. ΣΤ'. β'. 2.

¹⁰⁾ Ἀθην. ΣΤ'. 264.

Ἡ θέσις λοιπὸν αὐτῶν δὲν ἦτο τοσοῦτον οἰκτρά, ὅσον τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν ὄνομα ἐκφράζει, ἀφοῦ ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ἰδίας περιουσίας (ὄχι ἰδιοκτησίας ἀκινήτων) ¹⁾, δὲν ἐπωλοῦντο τὰ σώματα αὐτῶν ὡς τῶν ἀνδραπόδων καὶ ἡ ζωὴ αὐτῶν δὲν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς θελήσεως τῶν κυρίων των. Ἡ δὲ δουλεία αὐτῶν συνίστατο κατὰ τὰ ἀνωτέρω κυρίως α.) εἰς τὴν δέσμευσιν ἐπὶ τῶν ἀγρῶν, οὓς ἐκαλλιέργουν· β.) εἰς τὴν τέλεσιν μεριδίου ²⁾ ἐκ τῶν παραγομένων καρπῶν, τοσοῦτου ὅμως ὥστε διὰ τοῦ ὑπολειπομένου αὐτοῖς νὰ καθίστανται πολλάκις, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, πλουσιώτεροι τῶν κυρίων των καὶ γ.) εἰς τὴν στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, καθὸ δοῦλοι.

Εἰς τὴν στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων εὐκόλως ἠδύναντο νὰ ἐθισθῶσι, καθ' ὅσον καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, περιορισμένην χρῆσιν ἄφινον αἱ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἐπικρατοῦσαι ὀλιγαρχικαὶ πολιτεῖαι, οὐδεμίαν δὲ σχεδὸν χρῆσιν αὐτῶν ἔκαμον οἱ γεωργοὶ (ἐλεύθεροι)· «οἱ δὲ γεωργοῦντες διὰ »τὸ διεσπάρθαι κατὰ τὴν χώραν οὗτ' ἀπαντῶσιν (οὔτε συναντῶνται »εὐκόλως) οὗθ' ὁμοίως δέονται τῆς συνόδου ταύτης» (τῶν ἐν τῇ πόλει λαϊκῶν ἐκκλησιῶν καὶ δικαστικῶν συνεδριάσεων) ³⁾. Ἀλλὰ καὶ ἡ δέσμευσις αὐτῶν ἐπὶ τῆς γενετείρας, καίτοι κακὴ καθ' ἑαυτήν, δὲν ἦτο ὅμως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τοσοῦτον ἀφόρητος, ὅσον παρίσταται εἰς τὴν ἰδικήν μας σήμερον ἀντίληψιν. Διότι καὶ ἡ συγκοινωνία

¹⁾ Ν. Γεωργιάδ. «Θεσσαλία» σελ. 59 ἀναφέρει, ὅτι οἱ Πενέσται καὶ οἴκους ἰδίους εἶχον καὶ ὅπλα ἔφερον, δυστυχῶς ὅμως ἀμαρτυρήτως. Παράβαλε τὰ κατωτέρω § 13 περὶ ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, ἐξ ὧν φαίνεται ἀπίθανος διὰ δούλους ἡ κτήσις ἀκινήτων.

²⁾ Ὅτι αἱ συντάξεις, ἃς οἱ Πενέσται ἀπέδιδον τοῖς κυρίοις, καλλιεργοῦντες τὴν γῆν σὺτῶν (Πausan. ΣΤ. 264), μόνον καρπῶν μερίδες ἠδύναντο νὰ ᾤσιν, εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν α.) τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως νομισμάτων κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν, β.) τῆς μεγάλης σπανιότητος αὐτῶν μέχρι τῶν Περσικῶν πολέμων καὶ γ.) τῆς φύσεως τῶν γεωργικῶν ὑποχρεώσεων, ὧν πολλαὶ παρὰ τοῖς γεωργοῖς καὶ σήμερον ἀκόμη διὰ τελέσεως μόνον καρπῶν εἰσι κατωρθωταί. Περὶ τοῦ ποσοῦ τοῦ μεριδίου τούτου δυστυχῶς οὐδεμίαν μαρτυρίαν ἔχομεν. Οἱ Εἰλωτες τῆς Σπάρτης ἔδιδον 82 μεδίμνους κριθῆς δι' ἕκαστον κλῆρον Σπαρτιάτου. E. Courtius, ὡς ἄνω I, 162. Buchenschütz ὡς ἄνω 47 καὶ 134, G. Gillbert ὡς ἄνω I, 32.

³⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. ΣΤ. β. 7, 2, 5.

μετὰ τοῦ ἐμπορίου δὲν εἶχον τὴν σημερινὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἡ **ἐγκτη-
σις**, ἥτοι ἡ ἀπόκτησις κτημάτων, εἰς τὰς ἀρχαίας πολιτείας ἦτο δυσ-
χερεστάτη καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας ξένων πόλεων.
Ἐπομένως καὶ ὁ ἐλεύθερος γεωργικὸς πληθυσμὸς μόνον ἐντὸς στε-
νωτάτου χώρου ἠδύνατο νὰ κινηθῇ, ὅσον περιελάμβανον συνήθως
τὰ ὅρια τῶν πολυαρίθμων Θεσσαλικῶν ὀλιγαρχικῶν πολιτειῶν ¹⁾. Ὅτι
δὲ αἱ σχέσεις μεταξὺ Πενεστῶν καὶ κυρίων, τοῦ χρόνου προϊόντος,
κατέστησαν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὁμαλαί, ἀποδεικνύει καὶ τὸ γεγονός,
ὅτι εἰς ἐκτάκτους ἀνάγκας ἐνεπιστεύοντο εἰς τοὺς Πενέστας καὶ ὅπλα.
Οὕτω Μένων ὁ Φαρσάλιος ἔφερεν ἐπικουρίαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους
200—300 ἱππέων, οὓς ἐστρατολόγησεν ἐξ **ιδίων Πενεστῶν**, ²⁾ ὁ δὲ
τύραννος τῶν Φερῶν Ἰάσων ὑπελόγιζε τοὺς Πενέστας ὡς παρά-
γοντα σπουδαιότατον πρὸς καταρτισμὸν τῶν πληρωμάτων τοῦ στό-
λου του ³⁾.

Εἰς τὴν καλλιτέραν τύχην τῶν Πενεστῶν ἀπέναντι τῶν Εἰλώτων
τῆς Σπάρτης, μεθ' ὧν ἄλλως οἱ ἀρχαῖοι συχνάκις τοὺς συνταυτίζουσι,
συνετέλεσε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ μὲν Σπαρτιάται ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς
τῶν εἰς Λακεδαίμονα ἀπετέλεσαν ἐν κράτος ἀδιάσπαστον, ἀσχολού-
μενον μόνον εἰς τὴν περὶ τὰ ὅπλα ἀσκησιν καὶ τὴν σκληραγωγίαν,
ἔτοιμοι πάντοτε διὰ νευρώδους χειρὸς νὰ συσφίγξωσι τὰ δεσμὰ τῶν
Εἰλώτων, οἵτινες ἄλλως ἦσαν κτῆμα τῆς ἀκάμπτου Σπαρτιατικῆς
πολιτείας ⁴⁾, ἐνῶ οἱ Θεσσαλοὶ ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν, ὡς ἀνωτέρω
(παραγρ. 3 καὶ 4) εἶδομεν, ἀπετέλεσαν διαφόρους αὐτοτελεῖς ἡγεμο-
νίας καὶ μετὰ ταῦτα ὀλιγαρχίας, οἱ δὲ Πενέσται κατὰ μέγιστον μέρος
διενεμήθησαν κατὰ κοινότητος καὶ κώμας εἰς τὰς ἀριστοκρατικὰς
πλουσίας τῶν κατακτητῶν οἰκογενείας, τῶν ὁποίων ὁ παροιμιωδῶς
κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μεγαλοπρεπής, ἀνειμένος καὶ φιλόξενος βίος ⁵⁾,

¹⁾ Ἴδε κατωτέρω § 13 τῆς παρούσης.

²⁾ Δημοσθ. περὶ Συντάξ. 23 ἀναφέρει 200 ἱππεῖς, ὁ ἴδιος κατ' Ἀριστοκρ. 199, ἀναφέρει 300 ἱππεῖς.

³⁾ Ξενοφ. Ἑλλην. VI, 1, 11. «Ἄνδρῶν γέ μην ταύτας (τὰς ναῦς) πληροῦν
πότερον Ἀθηναίους ἢ ἡμᾶς εἰκὸς μᾶλλον δύνασθαι, τοσούτους καὶ τοιούτους
ἔχοντας πενέστας;»

⁴⁾ Στράβ. Η. 365.

⁵⁾ Ξενοφ. Ἑλλην. ΣΤ. 1, 3. Ἀθην. XII, 527.

πολὺ ἀπεῖχε τῆς Σπαρτιατικῆς διαίτης καὶ ἀκαμψίας.¹⁾ Μέρος δὲ μόνον τῶν Πενεστῶν, οἱ ἐπὶ τῶν λαχουσῶν τῷ δημοσίῳ γαιῶν ἐκάστης τῶν Θεσσαλικῶν ὀλιγαρχιῶν, περιῆλθον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν πολιτειῶν.

Ἐκ τῶν Πενεστῶν οἱ ἀνήκοντες εἰς τοὺς ἀριστοκρατικούς οἴκους τῶν κατακτητῶν ἐκαλοῦντο εἰδικώτερον Θετταλικέται²⁾, τῶν ὁποίων μέγαν ἀριθμὸν εἶχον οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν οἴκων τούτων, ὥς ὁ προμνημονευθεὶς Μένων ὁ Φαρσάλιος, ὅστις ἔφερεν ἐπικουρίαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους 200 ἵππεῖς ἐξ ἰδίων Πενεστῶν³⁾, ἡ ἐν Λαρίσση βασιλικὴ οἰκογένεια τῶν Ἀλευαδῶν, ἡ ἐπίσης βασιλικὴ ἐν Φαρσάλῳ οἰκογένεια τῶν Ἀντιοχιδῶν καὶ βεβαίως πλεῖσται ἄλλαι.

Περὶ τῶν τελευταίων δύο οἰκογενειῶν ἔχομεν τὴν ἐξῆς μαρτυρίαν τοῦ Θεοκρίτου⁴⁾:

«Πολλοὶ ἐν Ἀντιόχοιο δόμοις καὶ Ἀνακτος Ἀλεύα ἀρμαλιὴν ἔμμηνον ἐμετρήσαντο Πενέσται.»⁵⁾

§ 10. Σύγκρισις τῶν Πενεστῶν τῆς Θεσσαλίας πρὸς τοὺς τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος δουλοπαροίκους.

Πρὸς ἀποπεράτωσιν τῆς ἀνωτέρω σκιαγραφίας τῶν Πενεστῶν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα, ὅτι οὗτοι δὲν ἦσαν ἰδιόρρυθμος τάξις ἀνθρώπων ἀπαντῶσα μόνον ἐν Θεσσαλίᾳ. Ἀπ' ἐναντίας Πενεστικάί, ἤτοι δουλοπαροικιακαὶ τάξεις ὑπῆρχον σχεδὸν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα

¹⁾ Παράβ. Buchenschütz 129. Λεξικ. Ἀρχαιοτήτ. Σμιθ-Τζιβανοπούλου ἐν λέξ. Πενέσται.

²⁾ Ἀρποκρατ. λ. Πενέσται. Φιλοκρ. παρ' Ἀθην. ΣΤ. 264.

³⁾ Ἴδε σημείωσιν 2 τῆς προηγουμ. σελίδος.

⁴⁾ XVI, 34, 35.

⁵⁾ Ἦτοι: «πολλοὶ Πενέσται ἔτρωγον ψωμὶ εἰς τοὺς ἀρχοντικούς οἴκους τοῦ Ἀντιόχου καὶ Ἀλεύα λαμβάνοντες κατὰ μῆνα τὰ προσδιωρισμένα μέτρα σίτου». Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ νῦν ἐν τοῖς πλείστοις τσιφλικίοις τῆς Θεσσαλίας, ὅπου οἱ ἐπίμορτοι καλλιεργηταὶ λαμβάνουσι πρὸς διαχείμασιν παρὰ τῶν ἰδιοκτητῶν μηνιαίας δόσεις σίτου ἐπὶ πιστώσει μέχρι τῶν προσεχῶν ἁλωνίων, τῆς ἐτησίας αὐτῶν παραγωγῆς διατιθεμένης κατὰ τοὺς πρώτους ἤδη μῆνας εἰς ἱκανοποίησιν χρεῶν καὶ ἄλλων ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν.

ἐν τῇ ἀρχαιότητι, δημιουργηθεῖσαι πανταχοῦ ὑπὸ τῶν εἰσβαλόντων κατακτητῶν. Παραθέτομεν δ' ἐνταῦθα τὰς χώρας, τῶν ὁποίων μεμαρτυρημένη δουλοπαροικία εἰς ἡμᾶς τοῦλάχιστον εἶναι γνωστή.

Ἐν **Ἡρακλείῳ** τοῦ Εὐξείνου Πόντου οἱ Μαριανδυνοί, ἐν **Βυζαντίῳ** οἱ Βιθυνοί, ἐν **Ἰλλυρίᾳ** οἱ Προσπελάται ¹⁾, ἐν **Μακεδονίᾳ** Πενέσται ²⁾, ἐν **Θεσσαλίᾳ** Πενέσται ³⁾, ἐν **Ἡρακλείᾳ** (Φθιώτιδος) οἱ Κυλικράνες ⁴⁾, ἐν **Φωκίδι** (Κίρρα) οἱ Κραυγαλίδαι ⁵⁾, ἐν **Βοιωτίᾳ** οἱ Θηβαγενεῖς ⁶⁾, ἐν **Ἀττικῇ** οἱ Ἐκτημόριοι ἢ Πελάται μέχρι τοῦ Σόλωνος ⁷⁾, ἐν **Ἀργολίδι** οἱ Γυμνήτες ἢ Γυμνήσιοι, ἐν **Σικυῶνι** οἱ Κορυνηφόροι, ἐν **Ἐπιδαύρῳ** οἱ Κονίποδες ⁸⁾, ἐν **Φλιοῦντι**, **Τροιζίνι**, **Ἡλιδι**, δουλοπαροικιακαὶ τάξεις, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὥς διαφαίνεται ἐκ τοῦ Πausανίου ⁹⁾, ἐν **Μεσσηνίᾳ** οἱ Μεσσήνιοι Εἴλωτες, ἐν **Αἰτωλίᾳ** ¹⁰⁾, ἐν **Κρήτῃ** οἱ Μνωῖται ἢ Ἀφραμιῶται ἢ Κλαρῶται ¹¹⁾ καὶ ἐν **Συρακούσαις** οἱ Καλλικύριοι ¹²⁾.

§ 11. Ἀπελευθέρωσις τῶν Πενεστῶν.

Περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν Πενεστῶν οὐδὲν ἀσφαλῶς γνωρίζο-

¹⁾ Ἀθην. ΣΤ. 263. 271. Στράβ. IB, 542. Πολυδ. 83.

²⁾ Müller, Dor. Γ' 4 § 6. Wachsmuth, Alterth. Hellen. ἔκδ. β' I, 177, 402 403. 642.

³⁾ Ἀθην. ΣΤ. 264. Θουκυδ. I, 12. Στράβ. IB 542. Πλάτ. νόμ. 776. Διονύσ. Β, 9.

⁴⁾ Ἀθην. ΙΑ. 462.

⁵⁾ Αἰσχίν. κατὰ Κτησιφ. 107. Στράβ. Θ. 418. Ἀρποκρ. ἐν λέξ. Κραυγαλίδαι.

⁶⁾ Buchenschütz, ὡς ἄνω, 127.

⁷⁾ Πλούταρχ. Σόλ. 13.

⁸⁾ Πολυδεύκ. Γ. 83 «μεταξὺ δὲ ἐλευθέρων καὶ δούλων οἱ Λακεδαιμονίων Εἴλωτες καὶ Θετταλῶν Πενέσται καὶ Κρητῶν Κλαρῶται καὶ Μνωῖται καὶ Μαριανδυνῶν δωροφόροι καὶ Ἀργείων Γυμνήτες καὶ Σικυωνίων Κορυννοφόροι· ἴδε καὶ Ἀθην. ΣΤ. 271. Πλουτάρχ. Ἑλλήν. 1.

⁹⁾ «Τῶν δὲ Φλιασίων τοῖς μὲν, ἃ προεκαλεῖτο Ρηγνίδας, ἐφαίνετο ἄρεστά μενοντας ἐπὶ τοῖς αὐτῶν βασιλέα Ρηγνίδαν καὶ τοὺς σὺν ἐκείνῳ Δωριεῖς ἐπὶ ἀναδασμῷ γῆς δέχεσθαι». Πausαν. II. 13, 1 καὶ 30, 9. V. 4, 2. Παράβαλ. Στράβ. Η. 354.

¹⁰⁾ Στράβ. X. 464.

¹¹⁾ Ἀθην. VI 263. Πολυδ. Γ. 83 καὶ Στράβ. IB. 542.

¹²⁾ Τίμαιος εἰς Ἀποσπασμ. Ἑλλήν. Ἱστορικ. «Καλλικύριοι . . . ὅμοιοι τοῖς Λακεδαιμονίων Εἴλωσι καὶ παρὰ Θεσσαλοῖς Πενέσταις».

μεν δυστυχῶς μέχρι σήμερον ἐκτὸς τῶν ἐξῆς εἰκασιῶν· α') Ἡ πολ-
 λάκις μνημιονευθεῖσα ἐπιγραφή, ἡ εὐρεθεῖσα πλησίον τῶν Φαρσάλων,
 ἀναφέρει 166 νέους πολίτας προικισθέντας μὲ 60 πλέθρα γῆς ἑκα-
 στον¹⁾. Ὁ δημοσιεύων τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην Heuzey²⁾ παραδέ-
 χεται, ὅτι οἱ 166 οὗτοι νέοι πολῖται ἦσαν Πενέσται, διότι λείπει
 πᾶν ἐθνικὸν ὄνομα δηλοῦν τὴν καταγωγὴν αὐτῶν ἐξ ἄλλων πόλεων,
 ἐνισχύει δὲ τὸν ἰσχυρισμὸν του τοῦτον διὰ μαρτυρίας τινὸς τοῦ Θεο-
 πόμπου, καθ' ὃν Πενέστης τις Ἀγαθοκλῆς κατῴρθωσε νὰ γίνῃ
 οἰκεῖος καὶ πολιτικὸς πράκτωρ Φιλίππου τοῦ Μακεδόνο. β') Ἡ
 μεμαρτυρημένη ἀπελευθέρωσις Εἰλώτων³⁾, μεθ' ὧν πάντοτε συνταυ-
 τίζουσιν οἱ ἀρχαῖοι τοὺς Πενέστας. γ') Καὶ αὐτὸ τὸ γεγονός, ὅτι
 οἱ Πενέσται ἐστρατολογοῦντο καὶ συνεπολέμουν μετὰ τῶν κυρίων
 των, δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν εἰκασίαν, ὅτι πρὸς ἀμοιβὴν τῆς
 πιστῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας των εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις, ἀπη-
 λευθεροῦντο, ὅπως καὶ οἱ Εἰλωτες εἰς ἀναλόγους περιστάσεις. δ').
 Σπουδαιότερα ὅμως ὅλων τούτων τῶν εἰκασιῶν φαίνεται ἡμῖν ἡ
 πηγάζουσα ἐκ τῆς περὶ τοῦ Πενέστου Ἀγαθοκλέους μαρτυρία τοῦ
 Θεοπόμπου. Διότι ἐξ αὐτῆς μαθάνομεν ὅτι ὁ Πενέστης Ἀγαθοκλῆς,
 χρηματίσας οἰκεῖος καὶ πολιτικὸς πράκτωρ Φιλίππου τοῦ Μακεδόνο,
 ἀναμφιβόλως ὑπῆρξε καὶ ἐλεύθερος⁴⁾.

¹⁾ «Ἀγαθῇ τύχᾳ, ἡ πόλις Φαρσαλίουν τοῖς καὶ οὖς ἐξαρχᾶς συμπολιτευο-
 μένοις καὶ συμπολεμείσασσι πάνσα προθυμίᾳ ἔδουκε τὴν πολιτείαν καττάπερ
 Φαρσαλίους τοῖς ἐξαρχᾶς πολιτευομένοις· ἔδουκε καὶ ἐμ Μακουνίαις, τὰς ἐχο-
 μένας τοῦ Λουέρχου γᾶς... πλέθρα ἐξήκοντα ἑκάστου τοῦ εἰβάτα ἔχειν πα-
 τρουέαν τὸμ πάντα χρόνον. Ταγευόντων Εὐμειλίδη, Νικασιαίου, Λύκου, Δρου-
 πακείου, Ὀτολύκου Μνασιπείου, Λύκου Φερεκρατείου, Ἀντιόχου, Δυναστείου
 Ὀροβίς Κολύσταιος Φιλουκράτης Φιλούνειος κλπ», τὸ ὅλον 166. Ὁμοίως ὅμως
 πολιτογραφῆσεις νέων πολιτῶν ὑπὸ διαφόρων ἐλληνικῶν πολιτειῶν ἴδε G. Gil-
 bert ὡς ἄνω II, 300.

²⁾ L. Heuzey Mission Macedoine Appendice N° 200.

³⁾ Θουκυδ. IV, 26 καὶ V, 34.

⁴⁾ «Καὶ Θεόπομπος γάρ, ἐν τῇ ἐννεακαιδεκάτῃ τῶν Φιλιππικῶν φησιν Ἀγα-
 θοκλέα δοῦλον γενόμενον καὶ τῶν ἐκ Θετταλίας Πενεστῶν, Φίλιππος, μέγα
 παρ' αὐτῷ δυνάμενον διὰ τὴν κολακείαν καὶ ὅτι ἐν τοῖς συμποσίοις συνὼν
 αὐτῷ ὠρχεῖτο καὶ γέλωτα παρεσκεύαζεν, ἀπέστειλε διαφθεροῦντα Περραιβοὺς
 καὶ τῶν ἐκεῖ πραγμάτων ἐπιμελησόμενον» (Ἀθῆν. VI. 260).

§ 12. Γεωργοὶ ἐλεύθεροι.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν Πενεστῶν ὑπῆρχον ἀναμφιβόλως καὶ γεωργοί, πολῖται ἐλεύθεροι, ὥς δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν α') ἐκ τῶν κλήρων, εἰς οὓς Ἀλεύας ὁ ξανθὸς διήρесе τὴν χώραν καὶ τοὺς πολυαρίθμους ἱππεῖς (μέχρις 6,000 ἢ ὀπλίτας ὑπὲρ τὰς 10,000), οὓς ἠδύναντο νὰ χορηγήσωσιν οἱ κληροὶ οὗτοι τῶν κατακτητῶν Θεσσαλῶν ἐν καιρῷ πολέμου (ἴδε ἄνωτέρω). β') ἐκ τοῦ ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ μνημονευθέντος χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους¹⁾, καθ' ὃ ὁ ὄχλος ἐν Λαρίσσει ἐξέλεγε τοὺς πολιτοφύλακας. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπητεῖτο νὰ ἔχη **ιδιοκτησίαν** κατὰ τὰ λεχθέντα περὶ τῶν ὀλιγαρχιῶν. γ') ἐξ ἐπιγραφῶν, διακανονιζουσῶν ἔριδας περὶ ὁρίων μεταξὺ πόλεων καὶ κοινοτήτων²⁾. δ') ἐκ τῆς παρὰ τὸ Ρίζι τῶν Φαρσάλων εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς (ὄρα προηγουμένην σελίδα), καθ' ἣν ἡ πόλις τῶν Φαρσάλων εἰς 166 ἄτομα, σὺν τῇ πολιτογραφίᾳ, ἐδώρησε καὶ ἀνὰ 60 πλέθρα γῆς (57 περίπου ἑλλην. Β. στρέμματα).

Περὶ εὐπορίας καὶ τῆς πολιτικῆς θέσεως τῶν ἐλευθέρων τούτων γεωργῶν δὲν γνωρίζομεν πλείονα τῶν ὅσων ἐξεθέσαμεν περὶ αὐτῶν ἐν τῇ τετάρτῃ καὶ ἐνάτῃ παραγράφῳ μνημονεύοντες ἐν γένει τῶν γεωργῶν. Ἐπειδὴ ὅμως, ὥς εἶδομεν, οὐδόλως ἐκωλύοντο οἱ Πενέσται εἰς τὴν ἀπόκτησιν **κινήτης** περιουσίας, καθιστάμενοι πολλάκις εὐπορώτεροι τῶν κυρίων των, τὰ κυριώτερα πλεονεκτήματα τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν ἀπέναντι τῶν Πενεστῶν ἦσαν περίπου τὰ ἑξῆς: α') κατ' ἀρχὴν κυριότης πολιτικῶν δικαιωμάτων. β') ἐλευθερία πρὸς ἐγκατάλειψιν τῆς διαμονῆς των. γ') δικαίωμα πρὸς ἀπόκτησιν ιδιοκτησίας **ἀκινήτου**. Καὶ ὥς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον πλεονέκτημα, εἶδομεν ἐν τῇ τετάρτῃ παραγράφῳ πόσον περιορισμένη καὶ ἀμφίβολος ἦτο ἡ ἐνάσκησις τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ὑπὸ τοῦ πλήθους ἐν ταῖς ὀλιγαρχικαῖς πολιτείαις. Τὴν δὲ περιορισμένην ἀξίαν τῶν τελευταίων

¹⁾ Πολιτ. Ε'. ε'. 5.

²⁾ Ραγκαβῆ Antiqu. Hellen. II, 692 Παράβαλ. Ν. Γεωργιάδ. «Θεσσαλία» 206 καὶ 215.

ύο πλεονεκτημάτων ἐλάβομεν ἀφορμὴν ὡσαύτως νὰ ἐκτιμήσωμεν ἄνωτέρω, λόγου γενομένου περὶ Πενεστῶν (ἴδε § 9).

Ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς ὑποδεοῦς θέσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν παραθέτομεν προσέτι ἔνταῦθα τὸ ἐπόμενον χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους¹⁾. «Πρέπει δὲ ὑπὸ μὲν τοῦτον τὸν τόπον τοιαύτης ἀγορᾶς εἶναι κατασκευήν, οἴαν καὶ περὶ Θειταλίαν νομίζουσιν, ἣν ἐλευθέραν καλοῦσιν. Αὕτη δ' ἐστίν, ἣν δεῖ καθαρὰν εἶναι τῶν ὤνιων πάντων καὶ μήτε βάνανσον **μήτε γεωργὸν** μήτ' ἄλλον μηδένα τοιοῦτον παραβάλλειν, μὴ καλούμενον ὑπὸ τῶν ἀρχόντων». Κεῖται βεβαίως ἐκτὸς πάσης σκέψεως ὅτι ἐνταῦθα ὁ βαθύτατος γνώστης τῶν κοινωνικῶν τάξεων Ἀριστοτέλης, ὁ συγγράψας περὶ τῶν πολιτευμάτων 158 διαφόρων πολιτειῶν²⁾, ἐν οἷς καὶ τὴν ἀπολεσθεῖσαν «Θειταλῶν πολιτείαν», ὅτι εἶναι δυνατὸν ὑπὸ τὴν λέξιν **γεωργὸς** νὰ συγχέῃ τοὺς Πενέστας, περὶ ὧν ἄλλως πολλάκις ποιεῖται χαρακτηριστικὴν μνείαν. Ἐκ δὲ τῶν ἐν τῇ τρίτῃ παραγράφῳ ἐκτεθέντων πηγάζει, ὅτι εἰς τοὺς **ἐλευθέρους** τούτους πρέπει νὰ κατατάξωμεν ἴσως καὶ τοὺς γεωργοὺς τῶν πέριξ ὑποτελῶν ἔθνων, τῶν Φθιωτῶν, Ἀχαιῶν, Μαγνήτων, Περγαιβῶν, μολονότι οὐδεμία μαρτυρία ὑπάρχει.

§ 13. Ἰδιοκτησία δημοσία καὶ ἱερὰ.

Ἐκ διαφόρων ψηφισμάτων Θεσσαλικῶν πόλεων³⁾, χορηγουσῶν τὸ δικαίωμα τῆς ἐπινομίας εἰς ξένους πολίτας, προκύπτει, ὅτι αἱ διαφοροὶ Θεσσαλικαὶ πολιτεῖαι ἐκέκτηντο δημοσίας ἢ κοινοτικὰς βοσκάς. Τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἐξάγομεν καὶ ἐξ ἐκείνων τῶν ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς ἐξομαλύνονται ἔριδες καὶ διακανονίζονται τὰ ὅρια συνορευουσῶν πόλεων, ὥς μεταξὺ τῶν Μελιταιέων καὶ Πειραίων καὶ μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Ἀρνης (Κιερίου) καὶ τῶν τῆς Μητροπόλεως⁴⁾. Ἐκτὸς τῶν βοσκῶν εἶχον καὶ δημοσίας γαίας αἱ Θεσσαλικαὶ πολιτεῖαι, ὥς

¹⁾ Πολιτ. Ζ'. ια'. 2.

²⁾ Ραγκαβῇ Λεξικ. Ἑλλην. Ἀρχαιολ. ἐν λέξ. Ἀριστοτέλης.

³⁾ Corpus Inscript. κλπ. ὡς ἄνω τόμ. Α'. Μερ. 6ον, ἀρ. 1771/3.

⁴⁾ Ἴδε καὶ Ν. Γεωργιάδ. «Θεσσαλία» 206 καὶ 215.

σαφῶς προκύπτει ἐκ τῆς ἀνωτέρω δημοσιευθείσης ἐπιγραφῆς, καθ' ἣν ἡ πόλις τῶν Φαρσαλίων ἐδώρησεν εἰς 166 νέους πολίτας ἀνὰ 60 πλέθρα γῆς ἐν τῇ τοποθεσίᾳ Μακουνίαις (Παπαροῦνες).

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὡς πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἦσαν ἀφιερωμένοι γαῖαι ἀρκετῆς ἐκτάσεως (τεμένη) εἰς τοὺς ναοὺς πρὸς συντήρησιν αὐτῶν καὶ πρὸς κάλυψιν τῶν δαπανῶν εἰς τὰς θυσίας τὰς ἀναποσπάστους ἀπὸ τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, «ἐκάστῳ γὰρ θεῷ πλέθρα γῆς »ἀπένεμον, ἐξ ὧν μισθοιμένων αἱ εἰς τὰς θυσίας δαπάναι ἐγίνοντο. »Οὐ γὰρ κατ' εὐσέβειαν ἔθυον τὰ ἱερεῖα, ἀλλὰ μισθούμενοι ¹⁾». Καὶ ὁ Ὅμηρος δὲ ἤδη ἀναφέρει τοιαῦτα ἱερὰ κτήματα ἐν Θεσσαλίᾳ: «οἱ »δ' εἶχον Φυλάκην καὶ Πύρασον ἀνθεμόεντα, **Δήμητρος τέμενος** ²⁾».

§ 14. Ἰδιοκτησία ἰδιωτικὴ καὶ μέγεθος ἢ διανομὴ αὐτῆς.

Ἦδη κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν παρουσιάζεται ἀνισότης ἰδιοκτησίας τῆς γῆς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ νομαδικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἀπαύστων ἀμοιβαίων ἐπιδρομῶν ὑπῆρχον ἤδη **δυνατοὶ καὶ ἀσθενεῖς**: «οἱ γὰρ Ἕλληνες τὸ πάλαι ἐτρέποντο »πρὸς ληστείαν, ἡγουμένων ἀνδρῶν οὐ τῶν ἀδυνατωτάτων, κέρδους »τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα καὶ τοῖς ἀσθενέσι τροφῆς ³⁾». Ὡσαύτως ἐκ πολλῶν στίχων τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας καταφαίνεται, ὅτι οἱ **ἀνακτες καὶ ἥρωες** εἶχον τὰ μεγαλείτερα κτήματα «**ἄλις** δέ οἱ ἦσαν ἄρουραι πυρφόροι, **πολλοὶ** δὲ φυτῶν ἔσαν ὄρχατοι ἄμφις ⁴⁾» καί: «ὄφρ' ἂν ἄγοιεν δμῶες Ὀδυσσῆος **τέμενος μέγα** κοπρήσοντες ⁵⁾».

¹⁾ Ὅμηρου Ἰλ. Β' 696 καὶ Στραβ. Θ'. 435, 14. Παράβαλ. καὶ Ξενοφ. Ἑλλ. Γ'. 1 2. «οἱ Φαρσάλιοι . . . καὶ τὰς προσόδους ἐπέτρεψαν λαμβάνοντι (τῷ Πολυδάμαντι) . . εἰς τε τὰ ἱερὰ ἀναλίσκειν καὶ εἰς τὴν ἄλλην διοίκησιν».

²⁾ Ἀρποκρ. ἐν λέξ. ἀπὸ μισθωμάτων.

³⁾ Θουκυδ. 1, 5.

⁴⁾ Ὅμηρ. Ἰλ. Ε 122· ἴδε καὶ Ζ 194, Μ 313, Ι 578, Γ' 184 καὶ 391.

⁵⁾ Ὅμηρου Ὀδύσ. Ρ 299· ἴδε καὶ Ζ 293, Θ' 363, Λ 185, Ω 205 καὶ ἐξῆς.

Η άνισότης όμως της διανομής της γής προέκυψε αποτομωτέρα εκ των επιδρομών, αίτινες άρξάμεναι δια της Θεσσαλικής εισβολής, προκαλεσάσης και την Δωρικήν εις Πελοπόννησον, κατέστρεψαν τας Ομηρικας βασιλείας και παρέδωκαν την γήν των κατακτηθεισών ωρών εις χειρας των κατακτητών, τους δε άρχικούς κατοίκους μετέβαλον εις ακτήμονας Δουλοπαροίκους (ΐδε άνωτέρω § 10 τους Δουλοπαροίκους των διαφόρων έλληνικών χωρών).

Δυστυχώς στερούμεθα πάσης μαρτυρίας, περί τε της άρχικής διανομής της γής μεταξύ των κατακτητών Θεσσαλών και περί του μεγέθους των κτημάτων ή της ιδιοκτησίας εν Θεσσαλία κατά την ιστορικήν εποχήν. Ίσως βραδύτερον εύτυχέστεραι συμπτώσεις φέρωσιν εις φώς επιγραφάς, δυναμένας να μάς φωτίσωσι περί του σπουδαιότητος τούτου ζητήματος, ως και περί της σκοτεινής εν γενει ιστορίας των Θεσσαλικών κοινωνιών κατά την αρχαιότητα. Δια τουτο μέγιστον πατριωτικόν καθήκον παντός Θεσσαλοῦ είναι ή διατήρησις και του ελάχιστου αρχαιολογικοῦ εύρήματος, ιδίως δε των επιγραφών και νομισμάτων. Αναγκαζόμεθα δια τουτο να περιορισθώμεν ένταῦθα δυστυχώς εις *είκασις* μόνον περί του μεγέθους ή της διανομής της ιδιοκτησίας εν Θεσσαλία.

Ότι ή διανομή της γής εν Θεσσαλία μετά την εισβολήν των Θεσσαλών υπήρξεν άνισος, προκύπτει ήδη εκ των άνωτέρω λεχθέντων περί του τρόπου της κατακτήσεως υπό την ήγεσίαν μελών της οικογενείας των Ήρακλειδών και της συστάσεως υπό τούτων αὐτοτελών ήγεμονιών, αίτινες βραδύτερον μετεβλήθησαν εις ὀλιγαρχίας *τιμοκρατικές*, ήτοι διοικουμένας υπό των πλουσιωτέρων οικογενειών. «Όλιγαρχία δέ, όταν ὧσι κύριοι της πολιτείας οί τας οὐσίας ἔχοντες¹».

Καί κατωτέρω ὁμιλῶν ὁ Ἀριστοτέλης περί του ὀλιγαρχικοῦ είδους, τὸ ὁποῖον, ὡς είδομεν, ἐπεκράτει εν Θεσσαλία, περί της δυναστείας, καθ' ήν οί υἱοὶ διεδέχοντο τοὺς πατέρας εις τας αρχάς, ἐπιφέρει: «Όταν δ' ήδη πολὺ ὑπερτείνωσι ταῖς οὐσίαις και ταῖς πολυφιλίαις ἐγγὺς ή τοιαύτη δυναστεία μοναρχίας ἐστί»²). Αἱ δυνα-

¹) Ἀριστοτ. Πολιτ. Γ' ε, 5.

²) Αὐτόθι Δ' ε, 8.

στεῖται λοιπόν, αἵτινες ἐπεκράτουν ἐν ταῖς Θεσσαλικάῃς πόλεσιν ¹⁾ ἀπετελοῦντο ἐξ οἰκογενειῶν, αἵτινες κληρονομικῶς κατεῖχον τὰς μεγίστας τῶν περιουσιῶν καὶ διὰ τούτων τὰς ἀρχάς. Περιουσίαι ὅμως δὲν δύνανται νὰ ἐννοηθῶσιν ἐνταῦθα ἄλλαι ἢ ἰδιοκτησίαι γῆς. Διότι εἰς ὅλας τὰς τιμοκρατικὰς ἑλληνικὰς πολιτείας βάσις τῆς διαιρέσεως τῶν πολιτῶν ἦτο τὸ μέγεθος τῆς ἰδιοκτητοῦ γῆς. ²⁾ Οὕτως ἐν Ἀθῆναις καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς λαϊκῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Σόλωνος οἱ πολῖται διηρέθησαν εἰς 500-μεδίμνους, εἰς 300-μεδίμνους, εἰς 200-μεδίμνους καὶ εἰς ἀκτῆμονας ἢ ἔχοντας εἰσόδημα κατώτερον τῶν 200 μεδίμνων. Τὸ δὲ νόμισμα ἦτο σπανιώτατον καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἐμπορικωτέρας καὶ βιομηχανικωτέρας ἑλληνικὰς ἀποικίας μέχρι τῶν Περσικῶν πολέμων ³⁾.

Εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἀνισότητος τῆς ἰδιοκτησίας ἐν Θεσσαλίᾳ συνετέλει καὶ ἡ στενότης τῶν ὁρίων τῶν διαφόρων Θεσσαλικῶν πολιτειῶν, μικρὰς μόνον μεταβολὰς καὶ ἀγοραπωλησίας ἐπιτρέπουσα. Διότι ἐκ διαφόρων ἐπιγραφῶν καταφαίνεται, ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ, ὅπως καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι, ἀπηγορεύετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ ἀποκτησις γῆς εἰς πάντας τοὺς μὴ πολίτας καὶ μόνον ἐξαιρετικῶς, πρὸς ἀμοιβὴν ὑπηρεσιῶν, ἐδίδετο τὸ δικαίωμα τῆς **ἐγκτήσεως** εἰς τοιοῦτους ⁴⁾. Οὕτως ἡ πόλις **Θαυμακῶν** ψηφίζει ⁵⁾: «Ἀγαθᾶ τύχα πόλις Θαυμακῶν ἔδωκε Μαινωνίῳ Φαι...νος **Λαρισσαίῳ**, ὄντι εὐεργέτῃ αὐτᾶς προξενίαν, (ἴσο) πολιτείαν, ἐπινομίαν ⁶⁾, ἀσυλίαν ⁷⁾, ἀσφάλειαν ⁸⁾, **ἐνκτησιν** ⁹⁾, ἀτέλειαν ¹⁰⁾ πάντων καὶ πολέμου καὶ εἰρήνης...» Πολίτης

¹⁾ Θουκυδ. Δ' 78.

²⁾ Ἐκτενέστερα ἴδε G. Gillbert, ὡς ἄνω II, 275. Παράβαλε καὶ ἀρχαιολ. Λεξ. Σμίθ-Τζιβανοπούλου ἐν λέξ. τίμημα.

³⁾ Buchenschütz, ὡς ἄνω 240-244.

⁴⁾ Αὐτόθι σελ. 41.

⁵⁾ Corpus Inscript e. c. t. ὡς ἄνω No 1771)3.

⁶⁾ Δικαίωμα βοσκήσεως.

⁷⁾ Ἀσφάλειαν προσώπου.

⁸⁾ Ἀσφάλειαν περιουσίας ἀπὸ δημεύσεως.

⁹⁾ Δικαίωμα ἀποκτήσεως γῆς.

¹⁰⁾ Εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς ἐμπορευμάτων.

ἐθεωρεῖτο, ὃ ἐκ γονέων ἀμφοτέρων πολιτῶν καὶ οὐχὶ μόνον ἑνός, αἱ δὲ **Δαρισαῖοι** ἀπῆτουν πλείους πάππους ¹⁾).

Ἐτερον τεκμήριον τῆς ἀνισότητος τῆς ἰδιοκτησίας, ἦτο ἡ μεγάλη ἀκμὴ τῆς ἵπποτροφίας ἐν Θεσσαλίᾳ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, διότι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ²⁾ «ὅπου μὲν συμβέβηκε τὴν χώραν εἶναι ἱπποπάσιμον, ἐνταῦθα μὲν εὐφυῶς ἔχει κατασκευάζειν τὴν **ὀλιγαρχίαν**, τὴν ἰσχυράν, ἡ γὰρ σωτηρία τοῖς οἰκοῦσι διὰ ταύτης ἐστὶ τῆς δυνάμεως, αἱ δὲ ἵπποτροφίαι τῶν **μακρὰς οὐσίας** κεκτημένων εἰσίν.»

Ὁ Ἰσοκράτης ³⁾ ὁρίζει τὸ ἱππικὸν τῶν Θεσσαλῶν εἰς πλεον τῶν 3,000, ὃ δὲ Ἰάσων, τύραννος τῶν Φερῶν καὶ μετὰ ταῦτα Ταγὸς τῆς Θεσσαλίας, ὃ ἀκριβέστερος γνώστης καὶ ἀρμοδιώτερος ἐκτιμητής, ὑπολογίζει εἰς 6,000 τοὺς ἵππεῖς καὶ 10,000 τοὺς ὀπλίτας τῆς Θεσσαλίας ⁴⁾. Ἐπειδὴ δὲ εἰς ἵπποτροφίαν καὶ συγκρότησιν τῆς ἱππικῆς δυνάμεως ἦσαν πανταχοῦ ἐν Ἑλλάδι ὑποχρεωμένοι αἱ ἔχουσαι τὴν μεγαλειτέραν ἰδιοκτησίαν οἰκογένειαι, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι τὸ μέγιστον μέρος, ἂν οὐχὶ ὀλόκληρος ἡ πεδινὴ γῆ τῆς Θεσσαλίας, εὗρίσκετο εἰς χεῖρας τὸ πολὺ 6,000 οἰκογενειῶν, ἐπὶ τῇ αὐθαιρέτῳ προϋποθέσει, ὅτι ἅπασαι εἶχον ἴσας μερίδας καὶ ὅτι ἐκάστη οἰκογένεια παρεῖχε μόνον ἓνα ἵππον. Γνωρίζομεν ὅμως ἐκ τοῦ Δημοσθένους ⁵⁾, ὅτι ὁ Μένων ὁ Φαρσάλιος ἔφερεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐπικουρίαν 200 ἱππέων, οὓς ἐστρατολόγησεν **ἐκ τῶν ἰδίων Πενεστῶν**, ἐπομέ-

¹⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. Γ' ἀ. 9.

²⁾ Αὐτόθι στ' δ' 3.

³⁾ Περὶ εἰρήνης 117, 118.

⁴⁾ Ξενοφ. Ἑλλην. στ' 1, 8. «ὅταν ταγεύηται Θετταλία εἰς ἑξακισχιλίους μὲν οἱ ἱππεύοντες γίνονται, ὀπλῖται δὲ πλείους ἢ μύριοι καθίστανται» ἴδε καὶ στ' 1, 19 «καὶ ἐγένοντο αὐτῷ (τῷ Ἰάσονι) ἱππεῖς μὲν σὺν τοῖς συμμάχοις πλείους ἢ ὀκτακισχίλιοι, ὀπλῖται δὲ ἐλογίσθησαν οὐκ ἐλάττους δισμυρίων, πελταστικόν γε μὴν ἱκανὸν πρὸς πάντας ἀνθρώπους ἀντιταχθῆναι». Οἱ Ἀθηναῖοι **παρέταξαν ἐν Μαραθῶνι** 10 χιλ. ὀπλίτας, ἐν Πλαταιαῖς 8,000, κατὰ δὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἑτοιμοὶ πρὸς ἐκστρατείαν ἦσαν 13,000 ὀπλῖται καὶ 16,000 ἔθνοφρουροί, συγκείμενοι ἐξ Ἀθηναίων πολιτῶν, ὑπερβάντων τὴν στρατεύσιμον ἡλικίαν, καὶ ἐκ μετοίκων, πρὸς φύλαξιν τῆς χώρας (Ἀρχαιόλογ. Λεξ. Σμίθ - Τζιθανοπούλου ἐν λέξει Στρατός.)

⁵⁾ Περὶ Συντ. 23. Κατ' Ἀριστοκ. 199.

νως καὶ ἐξ ἰδίων ἵππων. Λαμβανομένης λοιπὸν ὑπ' ὄψιν τῆς τοιαύτης ἵπποτροφίας τοῦ Μένωνος, ἀναμφιβόλως δὲ καὶ πλείστων ἄλλων ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν, ὡς τῶν βασιλικῶν οἰκογενειῶν τῶν Ἀλευαδῶν τῆς Λαρίσσης, τῶν Σκοπαδῶν τῆς Κραννῶνος, τῶν Ἀντιοχιδῶν τῆς Φαρσάλου, τῶν τυράννων τῶν Φερῶν καὶ πλείστων βεβαίως ἄλλων, ὁ ἀριθμὸς τῶν χορηγουσῶν ἵππους οἰκογενειῶν προκύπτει πολὺ κατώτερος τῶν ἀνωτέρω 6,000, ἐπομένως ἡ ἰδιοκτησία τῆς γῆς ἐν Θεσσαλίᾳ περιοριζέτο εἰς πολὺ ὀλιγωτέρας τῶν 6,000 οἰκογενειῶν ¹⁾).

Ἐὰν λάβωμεν ὡς βάσιν τοὺς 200 ἵππους τοῦ Μένωνος καὶ τὸ εἰσόδημα τῆς Σολωνείου τάξεως τῶν ἱππέων, ἥτοι τῶν 300 — μεδίμνων, τότε ἡ ἰδιοκτησία τοῦ Μένωνος δύναται νὰ ὑπολογισθῇ ὡς ἑξῆς: Ἐτήσιον εἰσόδημα 300 μεδίμνων, ἥτοι κοιλῶν 200 περίπου, ἐπὶ ἀποδόσει κατὰ μέσον ὅρον ἑξαπλασίᾳ ἀντιστοιχεῖ πρὸς σπόρον 30 περίπου κοιλῶν, ἥτοι γῆν 70 περίπου στρεμμάτων, καὶ μετὰ τῆς ἀγροαναπαυομένης, ἴσης τουλάχιστον ἐκτάσεως, εἰς στρέμματα γῆς ἐν ὅλῳ 140 δι' ἕκαστον στρατευόμενον ἵππον, ἐπομένως (στρέμματα $140 \times \text{ἵππους } 200 =$) εἰς στρέμματα 28,000 τοῦλάχιστον ὡς ἰδιοκτησίαν τοῦ Μένωνος. Ἐὰν ὡς βάσιν λάβωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν συνεκστρατεύσαντων Πενεστῶν αὐτοῦ καὶ τὰ δωρηθέντα ὑπὸ τῶν Φαρσαλίων 60 πλέθρα γῆς εἰς ἕκαστον τῶν πολιτογραφηθέντων νέων πολιτῶν, θεωρουμένων τῶν 60 πλέθρων ὡς ἐλάχιστου ὅρου πρὸς συντήρησιν αὐτῶν, πρέπει νὰ ὑπολογίσωμεν διὰ τοὺς Πενέστας τοῦ Μένωνος, τοῦλάχιστον διπλάσιον ἀριθμὸν πλέθρων, καθ' ὅσον οὗτοι ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς τὴν ἀπόδοσιν μεριδίου πρὸς τοὺς κυρίους τῶν γαιῶν, διὰ δὲ τοῦ ὑπολοίπου τῶν εἰσοδημάτων, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἀρχέμαχος, ἐγένοντο πολλάκις εὐπορώτεροι τῶν κυρίων των.

Ἐπὶ τοιαύτης βάσεως ἔχομεν τότε 200 οἰκογενείας Πενεστῶν (πρὸς 120 πλέθρα ἢ 114 στρέμματα =), ἀντιστοιχοῦσας πρὸς ἰδιοκτησίαν 22,800 στρεμμάτων τοῦ Μένωνος, μὴ ἀπέχουσας τῆς ἀνωτέρω ἐπὶ ἄλλης βάσεως ὑπολογισθείσης.

¹⁾ Παράβαλ. Buchenschütz. ὡς ἄνω, σελ. 45.

Δυστυχῶς ὅμως αἱ βάσεις τῶν ὑπολογισμῶν τούτων εἶναι αὐθαί-
 ροι καὶ ἀμαρτύρητοι, καὶ ἐπομένως οὐδεμίαν θετικὴν ἀξίαν δύνα-
 νὰ ἔχωσι τὰ πορίσματα αὐτῶν, μολονότι καὶ πιθανὰ εἶναι, λαμ-
 βαζομένης ὑπ' ὅψιν τῆς εὐπορίας τοῦ Μένωνος, ὅστις ἐκτὸς τῶν
 200—300 ἱππέων συνέδραμε τοὺς Ἀθηναίους καὶ μὲ 10 τάλαντα
 (80,000 φράγκα χρυσᾶ)¹⁾, καὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἰδιοκτησίαι τῶν
 ἀνωτέρω ἐκτάσεων οὔτε κατὰ τὸν Μεσαιῶνα οὔτε εἰς τὴν σύγχρο-
 νον ἡμῶν ἐποχὴν ἔπαυσαν ὑπάρχουσαι ἐν Θεσσαλίᾳ.

Ἐὰν ὅμως οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ ἀνωτέρω εἵδους δὲν δύνανται
 νὰ ἔχωσιν ἀξιώσεις ἐπὶ ἀκριβεῖα ὥς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῆς
 ἐκτάσεως **ὠρισμένων κτημάτων**, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὅμως
ἀπολύτως ἀσφαλεῖς ὥς πρὸς τὴν γενικὴν βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως
μεγάλης ιδιωτικῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ἰδιοκτησίας. Διότι ἔχομεν ἱστορικῶς
 βεβαιωμένα (ἴδε § 9) δύο τινά: πρῶτον, ὅτι αἱ ἀριστοκρατικαὶ ὀλι-
 γαρχικαὶ οἰκογένειαι εἶχον **Πενέστας** (τινὲς ἐξ αὐτῶν πολλοὺς) δε-
 σμευμένους εἰς τὰ κτήματα αὐτῶν ἐπὶ ἀπολαύσει μεριδίου καρπῶν
 καὶ δεύτερον, ὅτι **πολλοὶ** τῶν Πενεστῶν ἐγίνοντο **εὐπορώτεροι** τῶν
 κυρίων των. Ταῦτα ὅμως οὐδὲν ἄλλο σημαίνουν ἢ ὅτι ἡ καλλιερ-
 γουμένη ἢ νεμομένη **ἐκτασις** ὑπὸ τῶν Πενεστῶν ἐκάστης τῶν οἰκο-
 γενειῶν τούτων ἦτο **ἀρκούντως μεγάλη**, ὅπως οἱ τε Πενέσται εὐπο-
 ρῶσι καὶ οἱ κύριοι αὐτῶν διατηρῶσι μεμαρτυρημένον κληρονομικὸν
 πλοῦτον μὲ τὴν ἀρχαίαν καλλιέργειαν, ἥτις οὔτε καλλιτέρα τῆς ση-
 μερινῆς ἦτο οὔτε ἐπὶ προϊόντων ἄλλων ἢ τῶν σημερινῶν δημητρια-
 κῶν ἐβασίζετο. Πρὸς τούτοις ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι χωρίον τι
 τοῦ Στράβωνος²⁾, ὅστις ὁμιλῶν περὶ τῆς ἔνεκα τῶν πολέμων ἐρη-
 μώσεως τῆς Ἀρκαδίας, περὶ τῆς ἀραιώσεως καὶ ἐξαφανίσεως τοῦ
 γεωργικοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς, ἐπιφέρει: «βοσκήμασί δ' εἰσι νομαὶ δα-
 »ψιλεῖς ἔστι δὲ καὶ τὸ γένος τῶν ἱππων ἄριστον τὸ Ἀρκαδι-
 »κόν καὶ ἡ τῶν Αἰτωλῶν δὲ καὶ Ἀκαρνάνων **ἐρημία** πρὸς **ἱπ-**
»ποτροφίαν εὐφυῆς γέγονεν **οὐχ ἥττον τῆς Θεσσαλίας**» ἥτοι ἡ
 ἱπποτροφία ἐχρειάζετο μεγάλην εὐρυχωρίαν (ἐρημίαν) νομῆς, δι' ἀπο-

¹⁾ Δημοσθ. Κατ' Ἀριστοκρ. 199. Περὶ συντάξ. 23.

²⁾ Η'. 388.

καταστάσεως δὲ ταύτης, ὥς ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, ἐγένοντο καὶ ἡ Αἰτωλία καὶ ἡ Ἀκαρνανία ἐπιτήδεια πρὸς ἵπποτροφίαν, ὥς ἡ **Θεσσαλία**, ἐπομένως ἡ Θεσσαλία ἦτο **ἀραιῶς κατωκημένη** ἔχουσα ἐκτάσεις μεγάλας ἀκαλλιεργήτους, ἀνηκούσας εἰς τὰς ἵπποτρόφους οἰκογενείας¹⁾ τῶν Θεσσαλῶν.

Πενεστεία λοιπὸν καὶ **ἵπποτροφία**, ἀπαιτοῦσαι ἐκ φύσεως ἀμφοτέραι **εὐρεΐαν ἔκτασιν, συνηνωμέναι δ' ἐν τοῖς αὐτοῖς κτήμασιν**, εἰσὶν ἀσφαλῆ τεκμήρια τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τῶν ἐν τῇ Θεσσαλικῇ πεδιάδι κτημάτων. Ὅτι ὑπῆρχε καὶ μικροτέρα ἰδιοκτησία ἐν Θεσσαλίᾳ εἰκάζομεν ἐκ δύο μαρτυριῶν· α') ἐκ τῆς ἐν τῇ προηγουμένῃ § 11 παρατεθείσης ἐπιγραφῆς,²⁾ καθ' ἣν οἱ Φαρσάλιοι σὺν τῇ πολιτογραφῇ 166 ἀτόμων δωροῦσιν εἰς ἕκαστον ἐνήλικον ἐξ αὐτῶν ἀνὰ 60 πλέθρα γῆς (57 ἑλληνικὰ στρέμματα) καὶ β') ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους³⁾, καθ' ὃ οἱ πολιτοφύλακες ἐν Λαρίσση ἐδημαγώγουν τὸν ὄχλον, ὅπως ἐκλέγωνται. Ὁ ὄχλος ὅμως οὗτος πάντως ὤφειλε νὰ ἔχη ἰδιοκτησίαν, ὅπως ἐκλέγη, ἔστω καὶ μικρὰν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἐκλεγομένους εἰς τὰς ἀρχάς, οἵτινες εἶχον τὰς μεγάλας ἰδιοκτησίας⁴⁾. Αἱ τάξεις δὲ αὗται τῶν μικρῶν ἰδιοκτητῶν παρεῖχον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοὺς ὀπλίτας, ἀφ' οὗ τὸ μὲν ἵππικὸν παρεῖχον κατὰ τὰ ἀνωτέρω αἱ μεγάλαι ἰδιοκτησίαι, τοὺς δὲ ἀκοντιστὰς (ἐλαφροὺς πεζοὺς) παρεῖχον κατὰ τὸν Ξενοφῶντα⁵⁾ οἱ περίοικοι ὑπήκοοι τῶν Θεσσαλῶν, Περραιβοί, Μάγνητες, καὶ Φθιώται Ἀχαιοί. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅθεν προκύπτει ἄνευ ἀμφιβολίας ἡ ἀνισότης τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἐπὶ τῆς Ὀμηρικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐποχῆς καὶ ἡ ἐπικράτησις τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν ἐν τῇ πεδινῇ Θεσσαλίᾳ, μολονότι μαρτυρίας περὶ μεγέθους **ὠρισμένων** κτημάτων δυστυχῶς δὲν ἔχομεν.

¹⁾ Τὰ αὐτὰ παραδέχεται καὶ σήμερον ἡ γεωργικὴ ἐπιστήμη περὶ τῆς ἀνάγκης ἐκτεταμένης νομῆς διὰ τὴν ἵπποτροφίαν· ἴδε Handbuch d. Landwirth. ὑπὸ G. Kraft Berlin 1887 Pferdezzucht σελ. 224.

²⁾ Heuzey Mission en Macedoine, ὡς ἄνω Νο 200.

³⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. Ε'. ε'. 5.

⁴⁾ Ἰδε § 4 τῆς παρούσης.

⁵⁾ Ξενοφ. Ἑλλην. ΣΤ'. 1, 9.

§ 15. Σύγκρισις τῆς διανομῆς ἢ τοῦ μεγέθους
τῆς Θεσσαλικῆς ιδιοκτησίας πρὸς τὴν
ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι.

Ἡ συγκέντρωσις ἢ ἀνισότης τῆς ιδιοκτησίας δὲν ἀπετέλει ἐξαί-
ρεσιν καὶ ἰδιορρυθμίαν τῆς Θεσσαλικῆς μόνον γῆς, ἀλλ' ἐπεκράτει
πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω: 1) ἐν **Μακεδονίᾳ**, ὀλιγάρι-
θμος τάξις, ὀκτακοσίων εὐγενῶν, **Ἑταίρων** καλουμένων, ἐκαρπίζετο
γῆν ἴσην μὲ 10,000 Ἑλλήνων ἐξ ἐκείνων, οἵτινες εἶχον τὴν ἀρίστην
καὶ μεγίστην ιδιοκτησίαν¹⁾. 2) ἐν **Θεσσαλίᾳ**, κατὰ τὰ ἀνωτέρω. 3)
ἐν **Εὐβοίᾳ**. Μετὰ τὴν ἦτταν τῶν Χαλκιδέων ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων,
ὀλίγον πρὸ τῶν Περσικῶν, ἡ γῆ τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν
τῆς Χαλκίδος, Ἱπποβοτῶν καλουμένων, ἐξήρκεσε πρὸς ἀποκατάστα-
σιν 4,000 Ἀθηναϊκῶν οἰκογενειῶν, ἐκτὸς τῆς ἀφιερωθείσης εἰς τοὺς
θεοὺς καὶ κρατηθείσης ὑπὸ τοῦ Δημοσίου²⁾. 4) ἐν **Σάμῳ** καὶ 5)
ἐν **Συρακούσαις** ἐκυβέρνων οἱ Γεωμόροι ἢ Γάμοροι, ἥτοι οἱ Μεγα-
λοκτηματῖαι. 6) ἐν **Ἀττικῇ** πρὸ τοῦ Σόλωνος ἡ ιδιοκτησία συνεκεν-
τρώθη εἰς τοὺς εὐγενεῖς, οἱ δὲ μικροῖδιοκτῆται μετεβλήθησαν εἰς ἐκτη-
μορίους (δουλοπαροίκους)³⁾. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ λαϊκὴ μεταρρύθμισις
τοῦ Σόλωνος διετήρησε τὴν ἀνισότητα τῆς ιδιοκτησίας, ἥτοι τοὺς
500-μεδίμνους, 300-μεδίμνους, 200-μεδίμνους καὶ θῆτας. Ἐκ τῶν
δύο δὲ μεγαλειτέρων μόνον τάξεων ἐξελέγοντο αἱ ἀρχαί, καὶ μόλις
ὁ Ἀριστείδης μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην ἐνομοθέτησεν, ὅπως εἰς
τὴν ἀποτίμησιν συμπεριλαμβάνωνται καὶ οἱ ἔχοντες κινητὴν περιου-
σίαν. Τῷ 403 π. Χ. Φορμήσιός τις προέτεινε «τὴν πολιτείαν μὴ πᾶ-
σιν, ἀλλὰ τοῖς γῆν ἔχουσι παραδοῦναι»· κυρουμένης δὲ τῆς προτά-
σεως ταύτης, ἔμελλον νὰ ἀποκλεισθῶσι τῶν κοινῶν πεντακισχίλιοι

¹⁾ Θεόπομπ. ἐν Fragm. Histor. ὡς ἄνω τόμ. I. σελ. 320.

²⁾ Ἡρόδοτ. V 77 καὶ VI 100. Αἰλιαν. Ποικιλ. Ἱστορ. VI, 1.

³⁾ Πλουτάρχ. Σόλων 13.

Ἀθηναῖοι ὡς *ἀκτῆμονες*¹⁾. Ὁ δὲ Δημοσθένης²⁾ παραπονεῖται, ὅτι ἡ γῆ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, πλεον ἢ ἄλλοτε, συνεκεντροῦτο *εἰς χεῖρας ὀλίγων* πλουσίων. 7) ἐν *Σπάρτῃ*³⁾ ἡ νομοθεσία τοῦ Λυκούργου, δι' ἧς ἀπηγορεύετο ἡ πώλησις τῶν κλήρων τῶν πολιτῶν, καταστρατηγήθη διὰ νόμου τοῦ ἐφόρου Ἐπιταδέως (370 π. Χ.), ἐπιτρέποντος εἰς ἕκαστον νὰ δωρήσῃ ἢ κληροδοτήσῃ τὴν ἀκίνητον αὐτοῦ περιουσίαν. Τοῦ νόμου δὲ τούτου ἐγένετο μεγίστη κατάχρησις συντελέσασα εἰς συγκέντρωσιν τῆς ἰδιοκτησίας *εἰς χεῖρας ὀλίγων*. Εἰς ἐπικουρίαν τοῦ νόμου τούτου ἐπῆλθε καὶ ἡ σταθερὰ μείωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Σπαρτιατῶν. Κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἦσαν 8,000, τῷ 371 π. Χ. 1,500, ἐπὶ δὲ Ἀγιδος Γ'. 700 μόνον πολῖται καὶ ἐκ τούτων *μόνον* εἰς χεῖρας *ἑκατὸν* πολιτῶν εἶχε συγκεντρωθῇ *ὁλόκληρος ἡ ἀκίνητος ἰδιοκτησία*⁴⁾. 8) ἐν γένει εἰς *ὅλας τὰς χώρας* (καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ πλεῖσται τῆς Ἑλλάδος), διὰ τὰς ὁποίας ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ἐβεβαιώσαμεν ὑπαρξιν δουλοπαροικίας (ἴδε §. 10), *συνυπῆρχεν*, ὡς φυσικὸν παρακολούθημα, ἡ *συγκέντρωσις καὶ ἀνισότης τῆς ἰδιοκτησίας*.

¹⁾ Διονύσ. Ἀλικαρν. ἔκδ. Tauchnitz 1829, τόμ. V, σελ. 271 ὑπόμνημα εἰς Λυσίαν 32.

²⁾ «Γῆν δ' ἔνιοι πλείω πάντων ὑμῶν τῶν ἐν τῷ δικαστηρίῳ συνεώνηται». Κατ' Ἀριστοκρατ. 208, ἴδε καὶ περὶ συντάξ. 30

³⁾ Ἐκτενέστερα ἴδε Buchenschütz, ὡς ἄνω σελ. 31-34 καὶ G. Gillbert, ὡς ἄνω I σελ. 23, 24 καὶ 40.

⁴⁾ Ἀριστοτ. Πολιτ. Ε'. στ'. 1, 7. παράβαλε καὶ G. Gillbert, ὡς ἄνω I, 40,3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΑΠΟ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΣ

§ 1. Ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ δουλοπαροικία συνέχεια τῆς ἀρχαίας Πενεστείας.

Ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ εἶδομεν, ὅτι αἱ Θεσσαλικαὶ πολιτεῖαι ἀπώλεσαν τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν ὑποταχθεῖσαι εἰς τὴν Μακεδονίαν ὑπὸ Φιλίππου, πατρὸς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, διατηρήσασαι ὅμως τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῶν πολιτευμάτων καὶ τὰ κενὰ ὀνόματα τῶν ἀνισχύρων ἀρχῶν. Οὐδεμία ὅμως μεταβολὴ ἐπῆλθεν εἰς τὰς σχέσεις τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τὴν Μακεδονικὴν κυριαρχίαν, διότι οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχε πρὸς τοῦτο. Ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἡ Πενεστεία καὶ ἡ συγκέντρωσις ἢ ἀνισότης τῆς ιδιοκτησίας ὑπῆρχον ἤδη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Μακεδονίαν, ὡς εἶδομεν ἐν τῷ προηγούμενῳ κεφαλαίῳ (§ 10 καὶ 15), ὑπὸ διαφόρων μαρτυριῶν βεβαιούμεναι καὶ ἐπομένως ἡ διατήρησις αὐτῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ὑπὸ τὴν Μακεδονικὴν κυριαρχίαν ἦτο φυσικωτάτη. Ἐπίσης ἀμετάβλητον διετήρησεν ἐν Θεσσαλίᾳ τὴν Πενεστείαν καὶ τὴν ἀνισότητα τῆς ιδιοκτησίας ἡ διαδεχθεῖσα τοὺς Μακεδόνας Ρωμαϊκὴ καὶ Βυζαντινὴ κυριαρχία, ὡς θέλομεν ἶδει ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ.

Καθ' ἅπασαν τὴν ἐν Εὐρώπῃ Ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου παρουσιάζεται ἐν πλήρει ἀκμῇ καὶ ἀναπτύξει (300 μ. Χ.) μέση τις τάξις πολιτῶν μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων, συγκροτούμενη ἐκ *γεωργῶν προσκεκολλημένων εἰς τὸ*

ἔδαφος καὶ καλουμένων ὑπὸ μὲν τῶν Βυζαντίων **ἐναπογράφων ἢ Παροίκων**, ὑπὸ δὲ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων δουλοπαροίκων ¹⁾).

Ἡ Δουλοπαροικία τῶν γεωργῶν ἀναγνωριζομένη καὶ ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς Νομοθεσίας ἦτο ἐξηπλωμένη **καθ' ἅπασαν** τὴν Εὐρώπην ἐξασκήσασα μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς τύχης τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν καὶ **μόλις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν** ἐντελῶς ἐκλιπούσα.—Οὔτε ἡ ἐποχὴ οὔτε τὰ ἀρχικὰ αἷτια, τὰ παραγαγόντα τοὺς Ρωμαϊκοὺς περὶ Δουλοπαροικίας νόμους εἰσὶ γνωστά, μεγάλη δὲ διαφωνία ἐπικρατεῖ ὡς πρὸς ταῦτα μεταξὺ τῶν διαφόρων συγγραφέων. Παραθέτοντες ἐνταῦθα συνοπτικὴν ἔκθεσιν τῶν διαφόρων τούτων γνωμῶν πρὸς διαφώτισιν τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀρχικῶν αἰτίων τῆς δουλοπαροικίας, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν αὐτὰς εἰς τέσσαρας κατηγορίας: ²⁾ 1) τῶν παραδεχομένων, ὅτι ἡ δουλοπαροικία ἔλκει τὴν καταγωγὴν τῆς ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ ἐπὶ Ρωμαϊκῶν κτήσεων βαρβάρων δοριαλώτων· 2) τῶν παραδεχομένων, ὅτι ἡ Δουλοπαροικία παρήχθη ἐξ οἰκειοθελοῦς ὑποδουλώσεως ἐλευθέρων γεωργῶν, **πιεζομένων ὑπὸ πενίας καὶ δυσβαστάκτων ἐγγείων φόρων**, ὅπως ἀπολαύσωσι τῆς προστασίας πλουσίων καὶ ἰσχυρῶν γαιοκτημόνων· 3) τῶν παραδεχομένων, ὅς οἱ τῆς ἀνωτέρω κατηγορίας, τὴν ἀρχὴν τῆς Δουλοπαροικίας ἐξ οἰκειοθελοῦς ὑποδουλώσεως, θεωρούντων ὅμως κυρίαν καὶ δραστικὴν αἰτίαν ταύτης, αὐτὴν τὴν ἀμέθοδον καὶ ἀδυσώπητον φορολογικὴν νομοθεσίαν τῶν Ρωμαίων καὶ Βυζαντίων, καθ' ἣν ὑπέρογκοι ἐγγειοὶ φόροι ἐπὶ τῶν κτημάτων καὶ κεφαλικοὶ ἐπὶ τῶν ἀκτημόνων παροίκων ἐβάρυνον ἀναλλοιώτως ἐπὶ αἰῶνας τοὺς κυρίους τῶν κτημάτων ἄνευ ἀναθεωρήσεώς τινος τοῦ Κτηματολογίου. Ἐν τοιαύτῃ

¹⁾ Heisterbergk, die Entstehung d. Colonats. Leipzig 1876. σελ. 1—Π. Καλλιγᾶ, περὶ Δουλοπαροικίας ἔκδοσις 1882 σελ. 186.— Ὅτι πάροιχοι ἦσαν γεωργοὶ προκύπτει σαφέστατα καὶ ἐκ τοῦ δωρητηρίου Μανουὴλ Δούκα πρὸς τὴν Μονὴν τῆς Λεμβιωτίσσης: «ἀποχαρίζομαι πρὸς τὸν καθηγούμενον... τὰ χωράφια ἃπερ ἔφθασαν καὶ κατεκράτησαν ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου κτήματος, ἄνευ ὧν ἔχουσι **χωραφίων κατεσπαρμένων οἱ πάροικοί μου**» Acta et Diplomata Monaster. et Ecclesior. Orient. Fr. Miklosich et Jos. Müller. τομ. IV. σελ. 141.

²⁾ Ἐκτενεστέραν ἀνάλυσιν τῶν διαφόρων γνωμῶν ἴδε B. Heisterbergk, ὡς ἄνω, σελ. 7-17.

καταστάσει πραγμάτων καὶ οἱ διὰ τοὺς φόρους ὑπεύθυνοι γαιοκτή-
 ιονες **εἶχον τὸ δικαίωμα** νὰ ἀπαιτήσωσι παρὰ τοῦ Δημοσίου, καὶ
 τοῦτο εἶχε τὸ **ταμειυτικὸν συμφέρον**, ὅπως διὰ νομοθετικῆς δεσμεύ-
 σεως τῶν γεωργῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐξασφαλίσῃ τὴν καλλιέργειαν αὐτῆς
 καὶ τὴν εἴσπραξιν τοῦ τε ἐγγείου φόρου τῶν κτημάτων καὶ τοῦ
 κεφαλικοῦ τῶν παροίκων, διὰ τοὺς ὁποίους ἀμφοτέρους ὑπεύθυνοι
 πρὸς τὸ Δημόσιον ἦσαν οἱ κύριοι τῶν κτημάτων ¹⁾. 4) τῶν παρα-
 δεχομένων, ὅτι ἡ Ρωμαϊκὴ κατάκτησις **εὔρεν ἤδη** εἰς διαφόρους
 χώρας **προϋπαρχούσας** δουλοπαροικιακὰς σχέσεις, αἵτινες οὐχὶ μόνον
 διετηρήθησαν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἀλλὰ καὶ ἐχρησίμευσαν ὥς στοιχεῖα
 πρὸς νομοθετικὴν κατάρτισιν τοῦ ἐνιαίου μετὰ ταῦτα δι' ἅπασαν
 τὴν Ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν θεσμοῦ τῆς Δουλοπαροικίας. Ἄλλ' ἡ με-
 γάλῃ αὕτῃ διαφωνία τῶν διαφόρων συγγραφέων ἀποδεικνύει, ὅτι
 οὔτε ὁ χρόνος οὔτε τὸ ἀρχικὸν αἷτιον τῆς δημιουργίας τῆς Δουλο-
 παροικίας εἰς τὰς διαφόρους χώρας τῆς Ρωμαϊκῆς ἐπικρατείας εἰσὶ
 γνωστά. Ὡς πρὸς τὴν **Θεσσαλίαν** ὅμως ἀναμφιβόλως εἶναι ὀρθὴ ἡ
 γνώμη τῶν συγγραφέων τῆς τελευταίας κατηγορίας, ἐξ ὧν ἐν τῷ
 πρώτῳ κεφαλαίῳ εἶδομεν· διότι ἡ Ρωμαϊκὴ κατάκτησις εὔρεν ἤδη
προϋπάρχουσαν ἐν Θεσσαλίᾳ τὴν Δουλοπαροικίαν ἢ Πενεστείαν.

Οὐδεμία δὲ μαρτυρία ἱστορικὴ μᾶς δίδει τὸ ἐνδόσιμον νὰ πιστεύ-
 σωμεν, ὅτι ἐπῆλθε κατάργησις τῆς Πενεστείας ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπὶ τινα
 χρόνον ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταν-
 τίνου (ἴδε κατωτέρω), καθ' ὅσον καὶ ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ κοινωνίᾳ ἤκ-
 μαζε καὶ ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας ἦτο παραδεδεγμένη ἡ πολὺ
 χείρων τῆς Δουλοπαροικίας τελεία δουλεία. Ἐπομένως ἡ ἐπὶ τῆς
 Ῥωμαϊκῆς Κυριαρχίας Δουλοπαροικία ἐν Θεσσαλίᾳ ἦτο ἀπλῇ συνέ-
 χεια τῆς ἀρχαίας Πενεστείας, συμμορφωθείσης πρὸς τὴν βαθμιαίαν
 ἐξέλιξιν τῆς περὶ δουλοπαροικίας γενικῆς νομοθεσίας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ
 κράτους.

¹⁾ Παράβαλε καὶ Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 188 καὶ 232. B. Heisterbergk
 ὡς ἄνω σελ. 78, 94 καὶ 123.— I. A. Σούτσου Πλουτολογία 1869 τόμ. Β.' σελ.
 192. K. Παπαρρηγοπούλου Ἑλλην. Ἱστορ. τόμ. Γ.' σελ. 72, 73 καὶ 76—77.

§ 2. Γενικά περὶ δουλοπαροίκων γεωργῶν κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν καὶ Βυζαντινὴν ἐποχὴν.

Διάφοροι αὐτοκρατορικαὶ διατάξεις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἀφορῶσαι τὸν γεωργικὸν πληθυσμὸν, διαφόρων χωρῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ κωδικοποιηθεῖσαι ἐν συλλογαῖς τῶν νόμων ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσέλαβον χαρακτῆρα δημοσίου δικαίου καὶ ἰσχὺν δι' ὁλόκληρον τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος ¹⁾. Οἱ Αὐτοκράτορες Θεοδόσιος καὶ Ἀρκάδιος θεωροῦσι μὲν τοὺς *ἐναπογράφους ἢ παροίκους* (ὡς ἐκαλοῦντο παρὰ Βυζαντίοις οἱ Δουλοπάροικοι) πολίτας, ἀλλὰ *Δούλους τῆς γῆς* ²⁾, ὡς τοιοῦτοι δὲ ἦσαν *ἀναποσπαστῶς προσκεκολλημένοι* ἐπὶ τῆς γῆς, ἣν ἐκαλλιέργουν, αὐτοὶ τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν *μὴ δυνάμενοι οὔτε τὸ ὑποχρεωτικὸν* ἐπάγγελμα τῆς γεωργίας νὰ ἀφήσωσι καὶ μετέλθωσιν ἄλλο οὔτε *ἀπὸ τὸ κτῆμα* τῆς γεννήσεώς των *νὰ ἀναχωρήσωσιν* ἄνευ ἀδείας τοῦ κυρίου, διότι οὗτος εἶχε δικαίωμα ἀγωγῆς, *οὐδέποτε παραγραφομένης* κατὰ τοῦ δεχθέντος τὸν δραπετέν γεωργόν του, *περὶ ἐπιστροφῆς τούτου καὶ ἀποζημιώσεως*.

Ἄν δὲ ὁ δραπετής γεωργὸς περιεφέρετο ἐλεύθερος, ἡ ἀγωγή ἀπηυθύνετο κατ' αὐτοῦ τοῦ δραπετέου, *μὴ εὐρίσκοντος σωτηρίαν* οὔτε εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν οὔτε εἰς τὴν ἱερωσύνην ἄνευ ἀδείας τοῦ κυρίου τοῦ κτήματος ³⁾. Ὁ Δεσπότης ὅμως *ἠδύνατο νὰ ἐκδιώξῃ* τοῦ κτήματός του τὸν ἐναπόγραφον, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ ματαιώσῃ τὴν ἀποβολὴν του ἢ ἐκβιάσῃ τὴν εἰς τὸ κτῆμα ἐπάνοδόν του, ὡς στερούμενος παντὸς ἄλλου δικαιώματος ἀγωγῆς κατὰ τοῦ Δεσπότη ἐκτὸς τῶν ἐξῆς μόνον τριῶν περιπτώσεων. **Πρῶτον:** ὅταν ὁ Δεσπότης δὲν ἦτο ἀληθὴς κύριος τοῦ κτήματος· **δεύτερον:** ὅταν αὐθαιρέτως ἠΰξανε τὸ παρὰ τοῦ ἐναπογράφου ἐτησίως καταβαλ-

¹⁾ Heisterbergk, ὡς ἄνω σελ. 1.

²⁾ Π. Καλλιγᾶς, ὡς ἄνω σελ. 188.

³⁾ Heisterbergk, ὡς ἄνω σελ. 3.—Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 189.—Ι. Σούτζου, ὡς ἄνω σελ. 192.

λόμενον (Κανών)· καὶ *τρίτον*: ὅταν διέπραττεν ἐγκληματικήν τινα πράξιν¹⁾.

Οἱ ἐναπόγραφοι ἢ πάροικοι δεσμευμένοι, ὡς ἄνωτέρω, ἀναποσπάστως ἐπὶ τῶν κτημάτων *ἐπωλοῦντο* καὶ μετεβιβάζοντο εἰς τρίτα πρόσωπα *μετ' αὐτῶν τῶν κτημάτων* καὶ οὐχὶ κεχωρισμένοι τούτων, κατὰ τοῦτο δὲ διέφερον τῶν ἀπλῶν δούλων²⁾. Ἡ *μετάθεσις* ὅμως τῶν *ἐναπογράφων* ἀπὸ κτήματος εἰς κτῆμα τοῦ αὐτοῦ κυρίου ἢ ἀπὸ ζευγαρίου εἰς ζευγάριον τοῦ αὐτοῦ κτήματος ἐπετρέπετο ἐπὶ τῷ ἐξῆς προστατευτικῷ ὅρῳ, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει ὁ Καλλιγᾶς *τὴν μόνην φιλάνθρωπον διάταξιν* πρὸς προστασίαν τῶν δουλοπαροίκων: «Τῶν ἀγρῶν διαιρουμένων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς γεωργῶν, οὐ χρὴ διαιρεῖσθαι τὸν πατέρα ἐκ τῶν παίδων ἢ τοὺς ἀδελφοὺς ἐξ ἀλλήλων ἢ τὸν ἄνδρα παρὰ τῆς γαμετῆς».

Ἐπάγεται δὲ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς τὴν παρατήρησιν, ὅτι ὅλα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ ἐναπόγραφος *οὐδὲν εἶχε δικαίωμα ἐπὶ τῆς γῆς*, ὅπως ἐπικαλεσθῇ τὴν προστασίαν τῶν νόμων εἴτε κατὰ τοῦ κυρίου τῆς γῆς εἴτε κατ' ἄλλου τινός³⁾. Οἱ ἐναπόγραφοι ἢ πάροικοι διέφερον τῶν δούλων καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι συνῆπτον νόμιμον γάμον, ἐν ᾧ σὶ δοῦλοι μόνον συνώκουν⁴⁾. Ὁ ἐναπόγραφος ἢ πάροικος ἐδικαιοῦτο εἰς τὴν ἀπόκτησιν *κινητῆς περιουσίας* ἐκ τοῦ περισεύματος τῆς ἐσοδείας μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἐτησίου κανόνος εἰς τὸν κύριον τοῦ κτήματος. *Ἀλλὰ μόνον τὴν χρῆσιν* ἢ διαχείρισιν εἶχε τῆς κινητῆς περιουσίας, θεωρουμένης ταύτης ὡς κεφαλαίου ἀναγκαίου καὶ ἀναποσπάστου διὰ τὴν ἐξάσκησιν τῆς γεωργίας. Ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως ὅμως τοῦ κυρίου του δὲν ἠδύνατο ὁ ἐναπόγραφος νὰ διαθέσῃ ἢ ἐκποιήσῃ τὴν περιουσίαν του ταύτην, καλουμένην, ὡς καὶ τῶν δούλων, χρημάτιον, μετέβαινεν ὅμως αὕτη μετὰ θάνατον εἰς τοὺς νομίμους καὶ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμους, τοῦ

¹⁾ Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 189. Heisterbergk, ὡς ἄνω σελ. 3.

²⁾ B. Heisterbergk, ὡς ἄνω σελ. 2 καὶ Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 189.

³⁾ Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 190.

⁴⁾ I. A. Σούτσου, ὡς ἄνω σελ. 192 καὶ Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 188 καὶ τὰς αὐτόθι πηγὰς.

ἐναπογράφου ἢ παροίκου πλεονεκτοῦντος κατὰ τοῦτο τοῦ ἀπλοῦ δούλου ¹⁾. Ἐκτὸς ἐκείνων, οἵτινες ἦσαν πάροικοι, **διότι ἐγεννήθησαν** ἐκ γονέων παροίκων, καθίσταντο τοιοῦτοι καὶ **ἀρχικῶς ἐλεύθεροι** (ξένοι τῷ δημοσίῳ ἀνεπίγνωστοι) μετὰ τριακονταετῇ ἐν τινι κτήματι ἐνοίκησιν (προσκάθισιν), ὅτε παρεγράφετο πᾶν δικαίωμα ἐλευθερίας αὐτῶν καὶ ἔμενον πλέον αὐτοὶ καὶ οἱ ἀπόγονοί των **πάροικοι** διὰ βίου. Μέχρι δὲ τῆς παρελεύσεως τῆς τριακονταετίας ὠνομάζοντο **Προσκαθήμενοι** ²⁾. Ὡσαύτως καὶ διὰ συμβολαίου συναπτομένου ἐλευθέρα βουλήσει καὶ προσεπικυρουμένοι διὰ συγχρόνου δηλώσεως ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἠδύναντο ἀρχικῶς ἐλεύθεροι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐναπογράφων ἢ Παροίκων **ἐγγραφομένων** ταυτοχρόνως ὥς τοιούτων ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς **ἐγγείου φορολογίας**, καὶ εἰς τὴν **Μερίδα τοῦ κτήματος**, τὸ ὁποῖον ἐκαλλιέργουν, καθόσον ἐθεωροῦντο ἀποτελοῦντες μετὰ τούτου ἐν σῶμα **ἀδιαίρετον** ³⁾.

Εἰς τὴν ἐκουσίαν ταύτην ὑποδούλωσιν ὠθοῦντο οἱ γεωργοὶ ὑπὸ τοῦ ὑπερόγκου βάρους τοῦ κεφαλικοῦ καὶ τοῦ ἐγγείου φόρου, τῶν εἰς εἶδη ἐκτάκτων τελεσμάτων διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀσυνειδήτων καταχρήσεων καὶ πιέσεων τῶν δι' ἀγορᾶς ἀποκτησάντων τὰς θέσεις δημοσίων ὑπαλλήλων, κατὰ τὴν βεβαίωσιν καὶ εἰσπραξιν τῶν φόρων, καθ' ἣν ἐξησκοῦντο καὶ ἀπάνθρωποι σωματικαὶ βάσανοι κατὰ τῶν φορολογουμένων ⁴⁾. Ὁ Ζώσιμος λέγει περὶ τοῦ

¹⁾ Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 191 καὶ τὰς αὐτόθι πηγάς.

²⁾ Αὐτόθι σελ. 221 καὶ 262. Ὁ Ἀρμενόπουλος ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ Βιβλ. Γ' τίτλ. Η'. § 10 περιέχει τὴν διάταξιν· «Ὅτι τὸν ἐπὶ τριακονταετία ἐπιμείναντα τῷ ἀγρῷ **μισθωτὸν** ἀναγκάζω καὶ ἄκοντα γεωργεῖν τοῦτον καὶ οὐ δύναμαι κωλύειν ἢ ἐκδιώκειν αὐτόν».—Διὰ τὴν μετατροπὴν ἐλευθέρων γεωργῶν εἰς παροίκους, ἐκφραστικώτατον εἶναι, ἐκτὸς ἄλλων, διάταγμά τι τοῦ Κράλη τῆς Σερβίας, Στεφάνου Δουσάν, ὅστις κατέκτησε καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ἄρξας ἐπὶ τινα χρόνον αὐτῆς. Τὸ διάταγμα τοῦτο ἐκδοθὲν ὑπὲρ τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας, ὀρίζει «ἵνα ὅσους ἂν **ἀνθρώπους ἐλευθέρους** προσκαθίσωσιν «εἰς τὴν εἰρημένην γῆν, **κατέχουσι** τούτους ἀνενοχλήτους **ἀναφαιρέτως** καὶ ἀναποσπάστως». Acta κλπ. ὡς ἄνω τόμ. V σελ. 121-122. Παράβαλ. καὶ Χρυσόβουλλα τόμ. IV σελ. 5, 20, 27, 304 καὶ τόμ. V σελ. 90.

³⁾ Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 222 καὶ 226.

⁴⁾ Αὐτόθι σελ. 232-233 καὶ 286 B. Heisterbergk, ὡς ἄνω σελ. 88. Παράβαλ. K. Παπαρηγοπούλου Ἑλλην. Ἱστορ. τόμ. Γ'. σελ. 89.

Μεγάλου Κωνσταντίνου «ἦν ἰδεῖν μέλλοντος τοῦ τετραετοῦς ἐνίστα-
 »σθαι χρόνου, καθ' ὃν ἔδει τοῦτο τὸ τέλος εἰσφέρεισθαι, θρήνους ἀνὰ
 »πᾶσαν πόλιν καὶ ὁδυρμούς, ἐνστάντος δέ, μάστιγας καὶ βασάνους
 »ἐπιφερομένας τοῖς σώμασι τῶν διὰ πενίαν ἐσχάτην ζημίαν ὑπενεγ-
 »κεῖν μὴ δυναμένων ¹⁾».

Πῶς οἱ **πάροικοι γεωργοὶ** μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν καλλιεργουμέ-
 νων κτημάτων ἐθεωροῦντο ἀναποσπᾶστως συνδεδεμένοι καὶ συναπε-
 τέλουν ἀντικείμενον ἰδιοκτησίας τῶν κυρίων τῶν κτημάτων **κατα-**
γραφόμενοι καὶ οὗτοι εἰς τοὺς τίτλους τῶν ἀγρῶν, οὓς ἐκαλλιέρ-
 γουν, μαρθάνομεν ἐξ ἀπείρων αὐτοκρατορικῶν (χρυσοβούλλων) καὶ
 ἄλλων ἐπισήμων ἐγγράφων, διακανονιζόντων κτηματικὰς ὑποθέσεις
 Μοναστηρίων. Ὡς χαρακτηριστικὸν προτάσσομεν πρακτικὸν ἐπὶ Κό-
 μητος Ρεκιάρδου (1262 μ. Χ.) ἀναγράφον καὶ πιστοποιοῦν τὴν κο-
 λοσσιαίαν κτηματικὴν περιουσίαν τῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας. Μετὰ
 τὴν ὀνομαστικὴν ἀπαρίθμησην τῶν διαφόρων Παροίκων, συζύγων,
 τέκνων, ἐγγονῶν, γαμβρῶν καὶ νυμφῶν αὐτῶν ἐν ὧ 210 ἀτόμων,
 ὁρίζει, ὅτι ἅπαντες οὗτοι οἱ πάροικοι ὀφείλουσι νὰ μένωσιν ἐπὶ τῶν
 κτημάτων τῆς Μονῆς καὶ καλλιεργῶσι ταῦτα **ἕως ἐσχάτης ἀναπνοῆς,**
αὐτοὶ τε καὶ οἱ παῖδες γόννοι τε καὶ ἐγγονοὶ καὶ πάντες ἐν γένει
 μέχρις ἐκλείψεως τῆς γενεᾶς αὐτῶν ²⁾. Πλεῖστα δὲ Αὐτοκρατορικὰ
 διατάγματα ἐπικυροῦντα τὴν **κυριότητα** διαφόρων Μονῶν **ἐπὶ τῶν**
Παροίκων αὐτῶν, ὁρίζουσιν, ὅπως κατέχωσι τούτους **«ἀνενοχλή-**
τως καὶ ἀδιασείστως ³⁾», ἢ κατ' ἀναφαίρετον **δεσποτείαν καὶ κυρι-**
ότητα ⁴⁾». Ὅτι οἱ πάροικοι γεωργοὶ **δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ φύ-**
γῶσιν ἐκ τοῦ κτήματος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐγεννήθησαν, μαρτυροῦσιν
 ἐπίσης διάφορα αὐτοκρατορικὰ διατάγματα ὁρίζοντα **«καὶ οὐδὲ δέ-**

¹⁾ Ἰδε παρὰ Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 214.

²⁾ Ἰδε Acta κλπ. ὡς ἄνω τόμ. V σελ. 43, 44 καὶ συνέχειαν ἐν σελ. 66, ὅπου ἀπαριθμοῦνται ἐπίσης ὀνομαστικὰ ἕτερα 154 ἄτομα παροίκων τῆς αὐτῆς ἐπι-
 σκοπῆς Κεφαλληνίας. Παράβαλε καὶ Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 219 καὶ 227.

³⁾ **Χρυσόβουλλον** τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' (1319 μ. Χ.) ἐν Acta
 κλπ. ὡς ἄνω τόμ. V σελ. 79. Παράβαλ. καὶ τόμ. IV σελ. 318.

⁴⁾ **Χρυσόβουλλον** τοῦ Αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Παλαιολόγου (1259 μ. Χ.) ἐν
 Acta κλπ. ὡς ἄνω, τόμ. V σελ. 13. Παράβαλ. καὶ τόμ. IV, σελ. 13.

»*χεταί τις* τῶν ἀπάντων ἐξ αὐτῶν εἰς κτῆμα αὐτοῦ **Πάροικον** ἐτέ-
 »ρου¹⁾» ἢ διατάσσοντα *τὴν ἐπιστροφὴν* τῶν ἀρπαγέντων²⁾, ἐγκα-
 τασταθέντων εἰς ξένας γαίας³⁾ καὶ ἀποδρασάντων παροίκων εἰς
 τοὺς ἀρχικοὺς αὐτῶν κυρίους, ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ τῆς συνδρομῆς
*τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν*⁴⁾. Ἐκ πάντων τούτων προκύπτει, ἄνευ
 οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας, ὅτι οἱ **πάροικοι γεωργοὶ συναπετέλουν** μετὰ
 τῶν καλλιεργουμένων ὑπ' αὐτῶν κτημάτων ἀδιάσπαστον **ιδιοκτη-**
σίαν τῶν κυρίων τῶν κτημάτων, εἰς τοὺς τίτλους τῶν ὁποίων κατε-
 γράφοντο ὀνομασί⁵⁾.

Ὅτι δὲ οἱ πάροικοι οὗτοι γεωργοὶ οὐδὲν δικαίωμα **ιδιοκτη-**
σίας εἶχον ἐπὶ τῶν καλλιεργουμένων ὑπ' αὐτῶν ἀγρῶν, προκύ-
 πτει σαφῶς ἐκ χρυσοβούλλου τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ,
 (1364 μ. χ.) ὀρίζοντος, ὅπως τὰ κτήματα τῶν ἀποθνησκόντων **ἀκλή-**
ρων Παροίκων «τὰ διαφέροντα αὐτοῖς **γονικὰ**⁶⁾ πρὸς τὴν Μονὴν
 »**ἐπανέλθωσιν**, ἄνευ τῆς οἴασοῦν προφάσεως⁷⁾. Τὸ **ἐνδιαφέρον** ἐν
 τούτοις τῶν Παροίκων ὑπὲρ τῶν ξένων μὲν, καλλιεργουμένων ὅμως
 ὑπ' αὐτῶν κτημάτων, λόγῳ παροικίας,⁸⁾ ἦτο πλήρες. Διὰ τοῦτο βλέ-
 πομεν αὐτοὺς προκαλοῦντας δικαστικὰς ἀποφάσεις ἢ διοικητικὰ
 μέτρα κατὰ γειτόνων ἀποπειρωμένων νὰ ἀρπάσωσιν ἀγροὺς καλ-
 λιεργουμένους ὑπ' αὐτῶν καὶ ἀνήκοντας εἰς τοὺς ἑαυτῶν πατρωνας⁹⁾.

¹⁾ **Χρυσόβουλλον** τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' (1319 μ. Χ.) ὑπὲρ τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων ἐν Acta κλπ. ὡς ἄνω τόμ. V σελ. 83.

²⁾ **Χρυσόβουλλον** τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1364 μ. Χ.) ἐν Acta κλπ. ὡς ἄνω τόμ. V σελ. 279.

³⁾ **Ἀπόφασις** Φωκᾶ στρατοπεδάρχου Θρακησίων (1235 μ. Χ.) ἐν Acta κλπ. ὡς ἄνω τόμ. IV σελ. 7.

⁴⁾ **Χρυσόβουλλον** ἐν Acta κλπ. ὡς ἄνω τόμ. IV σελ. 262.

⁵⁾ Τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ κτημάτων.

⁶⁾ Ὅσα εἶχον δηλαδὴ ὑπὸ **κληρονομικὴν** καλλιέργειαν καὶ ὄχι ἰδιοκτησίαν, ὡς ἐκ πολλῶν Χρυσοβούλλων σαφῶς διαφαίνεται ἡ σημασία τῆς λέξεως **γονικά**.

⁷⁾ **Χρυσόβουλλον** τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1364 μ. Χ.) ἐν Acta κλπ. ὡς ἄνω τόμ. V σελ. 280.

⁸⁾ Δηλαδὴ ἐκ κληρονομικῆς ὑποχρεώσεως.

⁹⁾ Acta κλπ. ὡς ἄνω τόμ. IV σελ. 141. Παράβαλ. καὶ Χρυσόβ. ἐν σελ. 257—258.

Οἱ πάροικοι ὑπέκειντο καὶ εἰς *ἀγγαρείας ἢ δουλείας* πρὸς ὄφε-
λος τοῦ κυρίου των, ἐκτὸς τοῦ διδομένου εἰς αὐτὸν μεριδίου εἰς
προϊόντα ἢ χρήματα διὰ τὰ καλλιεργούμενα ὑπ' αὐτῶν κτήματα.
Οὕτως αὐτοκρατορικὸν διάταγμα ἐκδοθὲν ὑπὲρ τῆς ἐν Σμύρνῃ Μο-
νῆς τῶν Λέμβων ὁρίζει: «*ὑποκεῖσθαι* τοὺς τοιούτους χωρίου Βάρης
ἐποίκους τῇ Μονῇ τῶν Λέμβων καὶ *διδόναι* πρὸς αὐτὴν τὸ ἀνήκον
τέλος, *τὴν συνήθη ἀγγαρείαν*, καθάπερ καὶ πρότερον... εὐγνωμόνως
καὶ ὁλοπροθύμως». ¹⁾ Ἐξ ὅλων λοιπῶν τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ὅτι
τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τῆς δουλικῆς καταστάσεως τῶν Πα-
ροίκων ἦσαν τὰ ἑξῆς: α.) Ἐστεροῦντο προσωπικῆς ἐλευθερίας, *μὴ*
δυνάμενοι οὔτε αὐτοὶ οὔτε οἱ ἀπόγονοί των εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα
νὰ *ἀλλάξωσι τόπον διαμονῆς καὶ ἐπάγγελμα*, ἦσαν δὲ *ὑπόχρεοι*
διὰ βίου νὰ καλλιεργῶσι τὰ κτήματα τῶν κυρίων των, εἰς τὰ ὅποια
διὰ τῆς βίας ὑπὸ τῶν ἀρχῶν ἐσύροντο, ἐὰν ἀπεπειρῶντο νὰ δρα-
πετεύσωσιν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ ἐκ τῆς εἰσοδείας διδομένου μεριδίου, ἦσαν
ὑπόχρεοι καὶ εἰς ἀγγαρείας πρὸς ὄφελος τοῦ κυρίου τοῦ κτήματος.
β.) *Ἱδία κτήματα δὲν ἠδύναντο* νὰ ἀποκτήσωσιν, *ὅσον δῆποτε*
εὐποροὶ καὶ ἂν ἐγίνοντο. γ.) Τὴν κινητὴν περιουσίαν των, ἥτοι ζῶα,
προϊόντα, ἐργαλεῖα, κλπ. *δὲν ἠδύναντο* νὰ πωλήσωσιν ἢ δωρήσωσιν
ἄνευ τῆς ἀδείας τῶν κυρίων των. δ.) *Κατεγράφοντο ὀνομαστὶ*
εἰς τοὺς τίτλους τῶν χωραφίων, τὰ ὅποια ἐκαλλιέργουν πρὸς ἐπί-
σημον βεβαίωσιν τῆς ἀσφαλοῦς καὶ νομίμου ἐπ' αὐτῶν κυριότητος
τῶν γαιοκτημόνων. ε.) Ὁ κύριος τοῦ κτήματος πωλὼν τοῦτο εἰς
τρίτον πρόσωπον, *συνεπῶλει* μετὰ τούτου καὶ *τοὺς καλλιεργοῦντας*
αὐτὸ Παροίκους, οἵτινες κατεγράφοντο εἰς τοὺς τίτλους τῆς ἰδιοκτη-
σίας τοῦ νέου κυρίου, διαθέτοντος καὶ τούτου τὴν αὐτὴν δικαστικὴν
ἢ διοικητικὴν ἐξουσίαν κατὰ τῶν ἀποπειρωμένων νὰ ἀπαλλαγῶσι
τῆς δουλείας αὐτοῦ Παροίκων.

¹⁾ Χρυσόβουλλον ἐν Acta κλπ. ὡς ἄνω τόμ. IV σελ. 255. Παράβαλ. καὶ
τὰ τοῦ τόμ. V σελ. 318 ια.'

§ 3. Οἱ Δουλοπάροικοι Γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας.

Περὶ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ὑπάρξεως τῶν ὡς ἄνωτέρω χαρακτηρισθέντων παροίκων γεωργῶν, ἔχομεν εἰδικὰς μαρτυρίας ἐκ διαφόρων αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλλων Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Ἀνδρονίκου Β' Ἀνδρονίκου Γ' καὶ ἀργυροβούλλων τοῦ Δεσπότη Ἰωάν. Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου, Μιχ. Δούκα, τοῦ υἱοῦ τούτου Νικηφ. Δούκα, τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάν. Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου καὶ τοῦ Καίσαρος Κομνηνοῦ τοῦ Στρατηγοπούλου. Οὕτω περὶ **παροίκων** καὶ προσκαθημένων ἐν κτήμασι τῶν ἐπὶ τοῦ Πηλίου κειμένων Μονῶν Προφήτου Προδρόμου (Πορταρέας) καὶ Παναγίας τῆς ὁξείας Ἐπισκέψεως (Μακρυνίτσης), διαλαμβάνουσι πλεῖστα χρυσόβουλλα, ἀργυροβούλλα καὶ πατριαρχικὰ Σιγίλλια περιεχόμενα ἐν τῷ Δ. τόμῳ τῆς πολλάκις ἤδη ἄνωτέρω μνημονευθείσης συλλογῆς χρυσοβούλλων καὶ λοιπῶν Βυζαντινῶν ἐγγράφων (Acta κ. λ. π.).

Εἰσὶ δὲ τὰ κτήματα ταῦτα τὰ ἑξῆς:

- 1) Τὸ χωρίον **Γρυποῦς** ἐπάνω καὶ κάτω «μετὰ τῶν **προσκαθημένων** ἐν αὐτῷ **Παροίκων**». ¹⁾ 2) Μετόχιον Ἅγιος Ὀνούφριος «μετὰ τῶν **προσκαθημένων** ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων». ²⁾ 3) Μετόχιον Ἅγιος Δημήτριος «μετὰ τῶν **προσκαθημένων** ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ ἀροσίμου γῆς ἀπάσης». ³⁾ 4) Τὸ ἐν τῷ ὄρει τῆς Ζαγοράς ἀγρίδιον τῆς Κυρακαλῆς «μετὰ τῶν ἐκεῖσε **προσκαθημένων**». ⁴⁾ 5) Θεομήτωρ (Μετόχιον) ἐπικεκλημένη **Πορταρέας**. 6) Ἅγιος Νικόλαος Μετόχιον, τὸ ἐπιλεγόμενον τοῦ Ἐπαλιοπάτου μετὰ τοῦ προηγουμένου «καὶ τῶν **προσκαθημένων** ἐν αὐτοῖς τινων Βλάχων καὶ λοιπῶν **Παροίκων**». ⁵⁾ 7) Τὸ Ἡσυχασταρεῖον, ἐπίσης μετόχιον «μετὰ τῶν **προ-**

¹⁾ Acta κλπ. ὡς ἄνω τόμ. IV σελ. 351.

²⁾ Αὐτόθι.

³⁾ Acta κλπ. ὡς ἄνω τόμ. Δ. σελ. 331, 359.

⁴⁾ Αὐτόθι σελ. 331 καὶ 359.

⁵⁾ Αὐτόθι σελ. 368 καὶ 333, 365, 374. ἴδε καὶ ἐκχώρησιν τοῦ Μετοχίου Πορταρέας ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Δημητριάδος εἰς τὸν Πρόδρομον μετὰ τῶν κτημάτων καὶ **Προσκαθημένων** σελ. 414.

σκαθημένων ἀνθρώπων.» ¹⁾ 8) Θεοτόκος τοῦ κυροῦ Ἰλαρίωνος, Μετόχιον ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ **Ἀλμυροῦ** «μετὰ τῶν προσκαθημένων ἐκεῖσε πτωχῶν καὶ ἀμπελουργῶν.» ²⁾ 9) Μετόχιον Ἀγίων Ἀποστόλων Μεγαλογένους «μετὰ... ἀμπελώνων, χωραφίων... καὶ πτωχῶν τῶν διαφερόντων τῇ τοῦ Μεγαλογένους Μονῇ δηλονότι τῶν παίδων καὶ τῶν προσγενῶν τοῦ Εὐνόστου ἐκείνου.» ³⁾ 10) Παναγία τῆς **Χάρμαινας**, μετόχιον ὑπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ **Κισσάβου** «μετὰ... ὀσπητίων, ἀμπελώνων, χωραφιαίας γῆς... **Καλυβιτῶν**, τῶν ἐκεῖσε προσκαθημένων παροίκων τριῶν, ἡγουν τοῦ Εὐφήμη, τοῦ Γεωργίου, καὶ τοῦ Ἰωάννου.» ⁴⁾ Οὗτοι δὲ μετὰ τῆς γῆς εἶχον ἀφιερωθῇ εἰς τὴν Μονὴν τῆς Χάρμαινας ὑπὸ τοῦ Ἰωάσαφ Κομνηνοῦ Μαλιασηνοῦ.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀπαντῶμεν καὶ τὰ ἐξῆς Θεσσαλικά κτήματα μὲ **Παροίκους**: 11) Ὁ ἐν **Καναλίοις** (Κουραταρίας **Βελεστίνου**) Ἅγιος Γεώργιος, Μετόχιον τῆς ἐν Χίῳ κειμένης Μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἐπικαλουμένης Νέας, «μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸ ἀμπελίων, »χωραφίων... καὶ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων παροίκων.» ⁵⁾ 12) Ἡ **Ράξα**, μετόχιον τῆς ἐν Φαναρίῳ (Τρικκάλων) Μονῆς, τῆς καλουμένης Λυκουσάδος, «μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ **Παροίκων** τῶν διαλαμβανομένων κατ' ὄνομα ἐν τοῖς προσοῦσιν αὐτῷ δικαιώμασιν.» 13) Ἐτερον Μετόχιον Ἅγιος Ἀνδρέας τῆς αὐτῆς Μονῆς «μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ **Παροίκων**.» 14) Ἐτερον Μετόχιον Ἅγιος Δημήτριος τῆς αὐτῆς Μονῆς «μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ **Παροίκων**.» ⁶⁾ 15) Χρυσόβουλλον τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ. ἐπικυροῖ προγενέστερα Χρυσόβουλλα τῶν Αὐτοκρατόρων Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου καὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ δωρούμενα τῇ Ἐπισκοπῇ τῶν Σταγῶν (Καλαμπάκας.) «**Παροίκους** ἐνυποστάτους μετὰ τῆς γῆς αὐτῶν.» Πολλοὶ τῶν **Παροίκων** τούτων ἦσαν **κληρικοὶ** καὶ διατάσσονται διὰ τοῦ

¹⁾ Αὐτόθι σελ. 333, 365, 370 καὶ 374.

²⁾ Αὐτόθι σελ. 387 καὶ 359.

³⁾ Αὐτόθι σελ. 417.

⁴⁾ Αὐτόθι σελ. 427.

⁵⁾ Αὐτόθι τόμ. V, σελ. 12.

⁶⁾ Αὐτόθι τόμ. V, 255 περὶ **Ράξας**, Ἅγ. Ἀνδρέου καὶ Ἅγ. Δημητρίου.

αὐτοῦ χρυσοβούλλου, ὅπως καλλιεργῶσι τὰ κτήματα τῆς Μονῆς καὶ ἀποδίδωσιν εἰς αὐτὴν» τὸ ἀνῆκον τέλος, μηδόλως ἀντιτείνοντες εἰς τοῦτο.» ¹⁾

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σαφῶς προκύπτει, ὅτι ἡ τάξις τῶν *παροίκων γεωργῶν* μετὰ τῆς αὐτῆς δουλικῆς καταστάσεως καὶ δεσμεύσεως ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς προεξεθέσαμεν δι' ἅπασαν τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν, *ὑπῆρχε καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Θεσσαλίαν*, ἥτοι ἐπὶ τοῦ *Πηλίου*, ἐν *Ἀλμυρῷ*, ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ *Βελεστίνου*, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ *Κισσάβου* καὶ εἰς τὰς πεδιάδας τῶν *Τρικκάλων* καὶ τῆς *Καλαμπάκας* (Σταγῶν).

Ὅποσος καὶ ὁποῖος ἦτο ὁ *Κανὼν*, ἥτοι τὸ *μερίδιον*, ὅπερ ἐλάβανεν ὁ κύριος τοῦ κτήματος παρὰ τῶν παροίκων, δὲν γνωρίζομεν δυστυχῶς οὔτε ἐκ τῆς Βυζαντινῆς νομοθεσίας οὔτε ἐκ τῶν Χρυσобούλλων, μολονότι πλεῖστα ὑπάρχουσι περιλαμβάνοντα διατάξεις περὶ παροίκων καὶ κτηματικῶν σχέσεων. Πάντα ὁμως ἀορίστως καὶ διὰ γενικῶν φράσεων διατάττουσι «διδόναι τὸ ἀνῆκον τέλος» ἢ ἀναφέρουσι «τοῦ διαφέροντος αὐτῇ (τῇ Μονῇ) ἐξ αὐτῶν δικαίου.» ²⁾ Κατὰ Καλλιγᾶν, μόνον μία διάταξις εἶναι γνωστὴ ἐκ τῆς Βυζαντινῆς νομοθεσίας περὶ τοῦ Κανόνος τούτου, καθ' ἣν ἀπηγορεύετο ἡ αὐθαίρετος αὔξησις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ κυρίου τῆς γῆς. Ὁμοίαν ἀόριστον διάταξιν εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῷ κανονισμῷ τοῦ Πτωχοκομείου Ῥεδαιστοῦ, συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου, ἀπαγορεύοντος τὴν μετὰ τὸν θάνατόν του αὔξησιν τῶν ἐπιβαρυνόντων τοὺς παροίκους τοῦ ἀγγαρειῶν καὶ τελεσμάτων, *ἐκτὸς* εἰάν τις ἐξ αὐτῶν εὗρεθῇ καλλιεργῶν γῆν περισσοτέραν τῆς παραδοθείσης αὐτῷ «ἢ ἄλλο τι συμβῇ ἀπρόοπτον *δεόμενον προσθήκης δουλειῶν αὐτῶν ἢ εἰσφορῶν.*» ³⁾ Ἐκ τῆς τελευταίας δὲ ταύτης διατάξεως πείθομαι, ὅτι ὁ Κανὼν ἦτο μερίδιον ποικίλον κατὰ τόπους καὶ κανονιζόμενον ὑπὸ τοπικῶν ἀρχαίων συνηθειῶν, ὡς καὶ σήμερον συμβαίνει ἐν Θεσσαλίᾳ μὲ τὸ μερίδιον

¹⁾ Αὐτόθι σελ. 270)3.

²⁾ Acta κλπ., ὡς ἄνω τόμ. IV, σελ. 255 καὶ 262.

³⁾ Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 193. Acta κλπ., ὡς ἄνω Χρυσόβουλλα τόμ. IV σελ. 255, 262 καὶ τόμ. V σελ. 273 καὶ 318.

τῶν ἰδιοκτητῶν, λαμβάνόντων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Λαρίσσης τὸ ἥμισυ ἄνευ σπόρου, ἐν Ἀγυιᾷ τὸ ἥμισυ μετὰ τοῦ ἡμίσεος σπόρου, ἐν Τρικκάλοις καὶ Καρδίτῃ τὸ τρίτον ἐκ τῆς εἰσοδείας.

Ὁ θεσμὸς τῶν Παροίκων διετηρήθη μέχρις αὐτῆς τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὥς μανθάνομεν ἐξ ἀργυροβούλλου τοῦ Δεσπότη τῆς Πελοποννήσου Θεοδώρου (ἔτος 1407-1443), ἀδελφοῦ τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, δι' οὗ ἐπιτρέπεται ὁ συνοικισμὸς τῆς Μονεμβασίας ἀκωλύτως ὑπὸ παντὸς «εἴτε **Πάροικοί** **εἰσιν** εἴτε ἐλεύθεροι.» ¹⁾

§ 4. Ἐλεύθεροι γεωργοί.

Τὴν ὑπαρξιν ἐλευθέρων Γεωργῶν ἐν Θεσσαλίᾳ μανθάνομεν ἐκ πληροφοριῶν ὀλίγων δυστυχῶς ἐπισήμων ἐγγράφων, τοιαῦτα δὲ εἶναι πωλητήριά τινα κτημάτων εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ Πηλίου μνημονευθείσας μονὰς τοῦ Προδρόμου (Πορταρέας) καὶ τῆς Παναγίας (Μακρυνίτσης). Τοιαῦτά εἰσι· 1) Τὸ πωλητήριο Ζωῆς τῆς Συροπολίνης, κατοίκου τῆς ἐπὶ τοῦ Πηλίου **Δρυανουβαίνης**, ἥτοι τῆς νῦν Πορταριᾶς ²⁾. 2) Τὰ πωλητήρια Μιχαὴλ τοῦ Μαρτίνου, Νικολάου τοῦ Βάρδα, Κωνσταντίνου Κατσιδώνη καὶ Ἰω. Κατσιδώνη, κατοίκων **Βελεστίνου** ³⁾. Εἰς τοὺς ἐλευθέρους γεωργοὺς τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τοὺς λεγομένους **Μορτίτας**, οἵτινες ἔδιδον εἰς τὸν κύριον τοῦ κτήματος τὸ $\frac{1}{10}$ καὶ ἐλάμβανον τὰ $\frac{9}{10}$ τῆς εἰσοδείας. Ὡσαύτως οἱ Μισθωτοὶ λεγόμενοι, ὥς φαίνεται ἐκ τῆς ἐξῆς διατάξεως· «ἐάν τις πωλήσῃ ἀγρόν, ἔχων ἐν αὐτῷ **μισθωτόν**, οὐκ ἀναγκάζεται ὁ ἀγοραστὴς συγχωρῆσαι τῷ μισθωτῷ μένειν ἐν τῷ ἀγρῷ εἰμὴ ἄρα ἐπὶ τοιούτῳ συμφώνῳ ἡγόρασεν» ⁴⁾. Μορτῖται γεωργοὶ ὑπῆρ-

¹⁾ Acta κλπ., ὡς ἄνω τόμ. V, σελ. 349.

²⁾ Αὐτόθι IV, 395.

³⁾ Αὐτόθι IV, 400, 402, 407, 410.

⁴⁾ Ἀρμενοπούλου ἐξάβιβλος Γ'. τίτλ. Η'. § 37. Παράβαλε καὶ § 10, καθ' ἣν μετὰ τριακονταετῇ ἐνοίκησιν ἐν τινι κτήματι οἱ μισθωτοὶ οὗτοι ἐγίνοντο Πάροικοι.

χον ἐν **Βελεστίνῳ** κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα, ὡς φαίνεται ἔκ τινος ἀποφάσεως τοῦ Πιγκέρνη Ραοῦλ ἐπὶ κτηματικῶν διενέξεων ¹⁾).

Μολονότι ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἕτεραι μαρτυρίαι εἰδικαὶ δὲν εἶναι γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς τοῦλάχιστον, μετὰ πιθανότητος ὅμως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς Θεσσαλίας ὑπῆρχον καὶ ἐλεύθεροι Γεωργοὶ μὲ μικρὰς ἰδιοκτησίας, ἰδίως ἀμπελώνων. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀνωτέρω σκιαγραφίας περὶ γεωργῶν **παροίκων** καὶ **ἐλευθέρων**, σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰ ἀξιοδάκρυτα φορολογικὰ βάρη, ὑπὸ τὰ ὅποια ἐστέναζον κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν. Ταῦτα ἦσαν τὰ ἑξῆς κατὰ τι ἀργυρόβουλλον τοῦ Δεσπότης τῆς Θεσσαλίας Νικηφόρου Δούκα (ἔτος 1266), ἀπαλλάσσοντος τὴν ἐπὶ τοῦ Πηλίου Μονὴν τῆς Μακρυνιτίσσης» ἀπὸ τε **ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ψωμοζημίας χοιροδεκατίας, καταθέσεως μιτάτων, δόσεως ἐξωτύπων, δόσεως γειμόρου, μελισσονομίου, διανομῆς δουκικῆς καὶ κατεπανικῆς, ὠφελείας καστροκτισίας, ἀπαιτήσεως πλοῦτων, ἀπαιτήσεως νομίθρου καὶ παντὸς οἰουδήτινος ζημιωτικοῦ καὶ ἐπηρεαστικοῦ κεφαλαίου** ²⁾».

§ 5. Ἰδιοκτησία καὶ διανομὴ ἢ μέγεθος αὐτῆς.

Εἶδομεν ἀλλαχοῦ ³⁾, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀναμφιβόλως **ἐπεκράτει** ἐν τῇ πεδινῇ Θεσσαλίᾳ **ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία**, τοιαύτη δὲ διετηρήθη ἢ διανομὴ τῆς γῆς καὶ ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς κυριαρχίας ⁴⁾.

Παρακολουθήσωμεν νῦν τὴν ἰδιοκτησίαν ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν, καὶ Βυζαντιανὴν ἐποχὴν. Κατὰ τὸ δίκαιον τῶν τε Ρωμαίων καὶ Βυζαντίων ἅπανα ἡ γῆ τῆς ἐπικρατείας ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνήκουσα τῷ δημοσίῳ καὶ παραχωρουμένη μόνον πρὸς καλλιέργειαν καὶ κάρπωσιν εἰς τοὺς καταβάλλοντας τὰ δημόσια τέλη. Πραγματικὴ ὅμως ἀλλαγὴ κυρίων τῆς ἰδιοκτησίας δὲν ἐπῆρχετο κατὰ τὴν κατά-

¹⁾ Acta κ.λ.π., ὡς ἄνω IV, 419.

²⁾ Αὐτόθι 352.

³⁾ Κεφάλαιον Α', § 14.

⁴⁾ Ἴδε Κεφάλ. Α', § 14 καὶ 15, Κεφάλ. Β', § 1.

κτησιν τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν, ἐκτὸς ὅπου ἐγένοντο δημεύσεις γαιῶν ἡγεμόνων, πολιτειῶν ἢ πολιτικῶν ἐγλημματιῶν ¹⁾). Περὶ τῶν συμβάντων ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς εἰδικαὶ μαρτυρίαι εἰς ἡμᾶς τοῦλάχιστον δὲν εἶναι γνωστὰ ἐκτὸς μιᾶς ἐπιγραφῆς, εὑρεθείσης παρὰ τῷ χωρίον **Δομένικον** (Ἐλασσόνος) καὶ περιεχούσης ἐπιστολὴν τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ **Τίτου Κοϊντίου** πρὸς τοὺς **Κυριτιεῖς**, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἐπιστρέφει εἰς τοὺς κυρίους αὐτῶν τὰς **ἐγγείους κτήσεις** καὶ τὰς οἰκίας, αἵτινες περιῆλθον εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Δημοσίου τῶν Ῥωμαίων ²⁾).

Καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐν συνόλῳ οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας δὲν ἀπώλεσαν τὴν ιδιοκτησίαν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ διανομὴ τῆς γῆς, ἥτοι ἡ ἐν τῇ Θεσσαλικῇ πεδιάδι ἐπικρατοῦσα **μεγάλη ιδιοκτησία** ³⁾), οὐδεμίαν μεταβολὴν ἠδύνατο νὰ ὑποστῇ, καθόσον ὑπ' αὐτοὺς τοὺς Ῥωμαίους ἐν τε τῇ Ἰταλίᾳ καὶ ταῖς λοιπαῖς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπαρχίαις ἢ συγκέντρωσις τῆς γῆς εἰς μεγάλας ιδιοκτησίας (Λατιφούντια) τοσαύτην ἐπίτασιν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ τελευταίου αἰῶνος τῆς Ῥωμαϊκῆς Δημοκρατίας, ὥστε κατὰ τὴν γνωστὴν ῥῆσιν Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου «αἱ μεγάλαι ιδιοκτησίαι κατέστρεψαν ἤδη» τὴν Ἰταλίαν, ἀρχίζουσι δὲ νὰ καταστρέφωσι **καὶ τὰς ἐπαρχίας**».

¹⁾ B. Heisterbergk, ὡς ἄνω σελ. 23. Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 250.

²⁾ Corp. Inscript. ὡς ἄνω τόμ. Α'. Μέρ. Στ'. Ἀρ. 1770. Ἡ λίαν ἐνδιαφέρουσα αὕτη ἐπιστολὴ ἔχει ὡς ἑξῆς: «Τίτος Κοϊντίος, Στρατηγὸς ὑπάτος τῶν Ῥωμαίων, Κυριτιέων τοῖς Ταγοῖς καὶ τῇ πόλει χαίρειν. Ἐπεὶ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς πᾶσι φανερὰν πεποιήκαμεν τὴν τε ἰδίαν καὶ τοῦ Δήμου τῶν Ῥωμαίων προαίρεσιν, ἣν ἔχομεν εἰς ὑμᾶς ὁλοσχερῶς, βεβουλήμεθα καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς ἐπιδεῖξαι, κατὰ πᾶν μέρος προεστηκότες τοῦ ἐνδόξου, ἵνα **μηδ' ἐν τούτοις** ἔχωσιν ἡμᾶς **καταλαλεῖν** οἱ οὐκ ἀπὸ τοῦ βελτίστου ἐωθότες ἀναστρέφεσθαι· ὅσαι γάρ ποτε **ἀπολείπονται κτήσεις ἐγγειοὶ** καὶ οἰκίαι τῶν καθηκουσῶν εἰς τὸ Δημόσιον τῶν Ῥωμαίων **πάσας δίδομεν τῇ ὑμετέρᾳ πόλει**, ὅπως καὶ ἐν τούτοις μάθητε τὴν καλοκἀγαθίαν ἡμῶν καὶ ὅτι τελέως ἐν οὐδενὶ φιλαργυρῆσαι βεβουλήμεθα, περὶ πλείστου ποιούμενοι χάριτα καὶ φιλοδοξίαν. Ὅσοι **μέντοι μὴ κεκομισμένοι εἰσὶ τῶν ἐπιβαλλόντων αὐτοῖς**, εἰάν ὑμᾶς διδάξωσι καὶ φαίνωνται εὐγνώμονα λέγοντες, στοχαζομένων ὑμῶν ἐκ τῶν ὑπ' ἐμοῦ γεγραμμένων ἐγκρίσεων, κρίνω δίκαιον εἶναι, **ἀποκαθίστασθαι αὐτοῖς**. Ἐρρωσθε».

³⁾ Ἴδε κεφάλ. Α'. § 14.

Ὅποῖαι δὲ ἦσαν αἱ ἐπενεγκοῦσαι ἢ ἐπαπειλοῦσαι τότε καταστροφὰς μεγάλαι Ῥωμαϊκαὶ ἰδιοκτησίαι, πληροφοροῦμεθα παρὰ τοῦ αὐτοῦ Πλινίου, κατὰ τὸν ὅποιον τὸ *ἡμισυ* τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα «*Ἀφρική*» ἐπαρχίας *ἀνῆκεν ὡς ἰδιοκτησία εἰς ἕξ μόνον ἄτομα*. Κατὰ τὸν Κιντιλιανὸν ἡ ἐπέκτασις τῶν μεγάλων τούτων κτήσεων (Λατιφούντια) ἀνεχαιτίζετο μόνον ἐκεῖ, ὅπου συνήντων τὰ ὅρια ἐτέρων ὁμοίων, κατὰ δὲ τὸν Φροντῖνον ἡ ἀπλησία τῶν Ῥωμαίων ἐν Ἰταλίᾳ *οὐδ' αὐτῶν τῶν ἱερῶν τεμενῶν* ἐφείδετο, ἅτινα ὡς δημόσιος ἰδιοκτησία μᾶλα ταῦτα ἦσαν ἀνατεθειμένα εἰς τὴν προστασίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας ¹⁾).

Ὑπὸ τοιούτους λοιπὸν κοινωνικοὺς καὶ νομοθετικοὺς ὅρους τῶν Ῥωμαίων φυσικωτάτῃ ἦτο ἡ ὑπ' αὐτῶν *διατήρησις* τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τὴν κατάκτησιν ἐπικρατούσης *μεγάλης ἰδιοκτησίας* ²⁾. Καὶ ὑπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας μεγάλοι πολλαχοῦ κολοσσιαῖαι ἰδιοκτησίαι τοῦ Στέμματος, ιδιωτῶν, εὐαγῶν ἱδρυμάτων καὶ μοναστηρίων, ὑπῆρχον εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ ποικίλας ὀνομασίας ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως αὐτῶν, ὡς *Χωρία* ³⁾, *Οἰκονομίαι* ⁴⁾, *Ζευγηλατεῖα* ⁵⁾, *Παλαιοχώρια* ⁶⁾, *Γῆ Μοδίων Χιλιάδων* ⁷⁾, *Προάστεια* ⁸⁾, *Κωμίδια* ⁹⁾, *Ζευγάρια* ¹⁰⁾, *Στασίαι* ¹¹⁾).

¹⁾ Heisterbergk κλπ., ὡς ἄνω σελ. 35, 74 καὶ 77.

²⁾ Ῥωμαῖοι γαιοκτήμονες ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς διαφόρους ἐλληνικὰς ἐπαρχίας· οὕτως ἐν *Ἠπείρῳ*, ὅπου ἐξήσκουν ἐκτεταμένην κτηνοτροφίαν βοῶν καὶ ἐν *Πελοποννήσῳ* ἡμιόνων καὶ ὄνων. Ἀδύνατον δὲ νὰ παρέβλεψαν τὴν πολὺ προσφορωτέραν Θεσσαλίαν, τῆς ὁποίας τὴν τε εὐφορίαν καὶ ἵπποτροφίαν πολλοὶ Ῥωμαῖοι συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ ἐξύμνησαν. Wissmann die antike Landw. Leipzig 1859 σελ. 72, 73 καὶ 75.

³⁾ Acta κλπ., ὡς ἄνω τόμ. V σελ. 79 καὶ 82-87, 164, 271 καὶ τόμ. IV 13, 390, 331, 419.

⁴⁾ Αὐτόθι, τόμ. V, σελ. 89, 109, 113, 117, 118, 107.

⁵⁾ Αὐτόθι, σελ. 112, 113, 132, 167, καὶ τόμ. IV, 146, 9, 371.

⁶⁾ Αὐτόθι, τόμ. V, σελ. 114, 132.

⁷⁾ Αὐτόθι, σελ. 124, 91.

⁸⁾ Αὐτόθι, τόμ. IV, σελ. 7, 19 καὶ ἀλλαχοῦ.

⁹⁾ Αὐτόθι, τόμ. V, σελ. 263.

¹⁰⁾ Αὐτόθι, σελ. 270,3 καὶ τόμ. IV, 146.

¹¹⁾ Π. Καλλιγᾶ, ὡς ἄνω σελ. 231.

Οὕτως ἀπαντῶμεν ἐν τῇ *γείτονι Μακεδονίᾳ* (παρὰ τὰς Σέρρας) πληθὺν Οἰκονομιῶν, Ζευγηλατείων, Γαιῶν χιλιάδων μοδίων, Χωρίων καὶ Παλαιοχωρίων, ἀνηκόντων εἰς *ιδιώτας* ἢ τὴν ἐπὶ τοῦ ὅρους Μενοικέως *Μονὴν* τοῦ Προδρόμου ¹⁾. Ὡσαύτως ἐν *Ἠπείρῳ* οἱ κάτοικοι τῶν Ἰωαννίνων εἶχον ὥς ἰδιοκτησίαν των τὰ ἐξῆς *χωρία*: ²⁾ Βοτιβίσταν, Ζελοχοβίσταν, Ψεάθαν, Ἀνδριχοβίσταν, Γλοξίανην, Γαρδίκιν, Λεαυσίσταν, Τριστεάνικον, Τρεαβοβιδίσταν, Νοβοσέλην, Ἀρδομίσταν, Σίπκαν, Ροδοτόβιν, Δρεάνοβον, Φρεάστονα, Λιπνίτζαν, Κοπάντζιν, Στρώμην, Δρεαβοψάν, Κοπάνην, Κρέχοβον καὶ τὸ Λειβάδιον Σκουπίτσαν μετὰ τῆς περιοχῆς καὶ νομῆς καὶ τῶν δικαίων αὐτῶν, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὗρισκομένων λειβαδίων. Ἡ δὲ Μητρόπολις τῶν Ἰωαννίνων εἶχε τὰ ἐξῆς *ιδιόκτητα χωρία*: ³⁾ Παροικίον, Πόβλιστα, Ἀρουλα, Βελτσίστα, Λοζέτσι, Συστροῦνι μετὰ τοῦ ὅρους Μουτσουκέλου, Γόπλιστα, Ρέψιστα, Βίλιανι, Βόγρι καὶ Σουχάν.

Ἀλλὰ καὶ ὥς πρὸς τὴν *Θεσσαλίαν* ἔχομεν εἰδικὰς μαρτυρίας περὶ τῆς ὑπάρξεως μεγάλων ἰδιοκτησιῶν (τζίφλικίων) κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν. Ἦδη ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ὁμιλεῖ περὶ *Ζευγαρίων*, ὡς μονάδος ἐκτάσεως Γῆς ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν αὐτῆς. Τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ δὲ ὑπαρξιν *Ζευγαρίων. Ζευγηλατείων Χωρίων ἰδιοκτητῶν* (τζίφλικίων) καὶ *ὑποστάσεων*, ἀπαντῶμεν εἰς πλεῖστα αὐτοκρατορικὰ Χρυσόβουλλα καὶ ἄλλα ἐπίσημα ἔγγραφα. Οὕτως εὗρισκομεν κατὰ τὴν 13ην ἑκατονταετηρίδα (1216—1276) μ. Χ.) ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατόρων Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου, Ἀνδρονίκου Β' καὶ Ἀνδρονίκου Γ' τὰ ἐξῆς κτήματα τῶν ἐπὶ τοῦ Πηλίου Μονῶν, Παναγίας τῆς Μακρυνίτης καὶ Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας (Πορταρίας): 1) *Κρυποῦς* (Χρεποῦς καὶ Γρεποῦς), *χωρίον* ἐπάνω καὶ κάτω «μετὰ χωραφίων, ἀμπελίων καὶ τῆς νεμο-

¹⁾ Acta κλπ., ὡς ἄνω, τομ. V, σελ. 89—134. Χρυσόβουλλα Ἀνδρονίκου Β' Ἀνδρονίκου Γ' καὶ Στεφάνου Δουσάν τῆς Σερβίας.

²⁾ Ἴδε αὐτόθι τόμ. V, σελ. 82—84 Χρυσόβουλлон Ἀνδρονίκου Β' (1319 μ. Χ.).

³⁾ Αὐτόθι, σελ. 83 καὶ 85—87. Χρυσόβουλλα τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος (1321 μ. Χ.).

»μένης παρὰ τῆς τοιαύτης Μονῆς γῆς ὀρεινῆς καὶ πεδινῆς ἕως τῆς
 »Ἀειδαροράχης» ¹⁾. 2) **Κάπραινα, χωρίον** «μετὰ πάντων τῶν δικαίων
 »καὶ προνομίων αὐτοῦ καὶ πάσης τῆς περιοχῆς αὐτοῦ καὶ διακρα-
 »τήσεως» ²⁾. 3) **Δρυανούβαινα, χωρίον** ἐπάνω καὶ κάτω (ἡ σημε-
 ρινὴ **Πορταριά**) «μετὰ τῶν προνομίων καὶ δικαίων γῆς ὀρεινῆς καὶ
 »πεδινῆς, ἀμπελώνων τε καὶ χωραφίων» ³⁾. 4) **Ζευγηλατεῖον** (Τξιφλί-
 κιον) ⁴⁾ τῶν Βραστῶν ἐν **Βελεστίνῳ** «ἡγουν ἡ ἀρόσιμος γῆ τῶν
 Βραστῶν» ⁵⁾. 5) **Ὑποστάσεις** τοῦ Βεστάρχου καὶ τῆς Ῥοδανθίνης ⁶⁾.
 6) Μετόχιον τοῦ κυροῦ Ἰλαρίωνος ἐν **Ἀλμυρῳ**, «ἐν ᾧ προσεπεκυ-
 ρώθη ἡ Γῆ χωραφιαία ὥσεὶ **μοδίων πεντακοσίων**» καὶ «**ἀμπέλια**
μετὰ τῶν οἰκημάτων αὐτῶν» ⁷⁾. 7) **Ἰδιοκτησίας μεγαλειτέρας** ἐκτά-
 σεως τῶν αὐτῶν Μονῶν ἐπίσης ὑπεμφαίνουσι καὶ τὰ ἐν τῷ ἀργυ-
 ροβούλλῳ τοῦ Δεσπότη Νικηφόρου Δούκα ἀορίστως μνημονευόμενα
 κτήματα, ἦτοι ἡ **Γῆ** τοῦ **Ἀμαρᾶ** τῆς **Κολομβινῆς**, ὁ **Ρωτός**, ἡ
Μέλισσα, ὁ **τόπος τοῦ Καστριώτου**, ἡ **Δογγά**, ἅπαντα ἡ ἀντιπέραν
 τοῦ Ὀνουφρίου **Γῆ τῶν Πολιτικῶν**, ἡ **Καλίτζα** (ἐρημοτόπιον) καὶ
 ἡ **Βασιλὶς**, ἡ **Κατοῦνα**, οἱ **Ἀσώματοι**, ἡ **Πλανηνή**, ὁ **τόπος τῆς**
Βούκοβας καὶ ὁ **Κατακαλὼν**» ⁸⁾. Εἰς διάφορα δὲ Χρυσόβουλλα καὶ
 Πατριαρχικὰ Σιγίλλια ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐπικύρωσις τῆς ἐπὶ **χωρίων**
 κυριότητος τῶν ἀνωτέρω τοῦ Πηλίου Μονῶν. ⁹⁾

Κατὰ Χρυσόβουλλον τοῦ Αὐτοκράτορος Μηχαήλ Παλαιολόγου

¹⁾ Αὐτόθι, τόμ. IV, σελ. 331, 351, 358 καὶ 386.

²⁾ Αὐτόθι, σελ. 359, 343, 331, 389.

³⁾ Αὐτόθι, σελ. 333.

⁴⁾ Ὅτι τὰ **Ζευγηλατεῖα** ἦσαν **Τσιφλίκια**, ἦτοι ἄθροισμα Ζευγαρίων, προ-
 κύπτει καθαρώτατα ἐκ Χρυσοβούλλου τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου Δούκα Βα-
 τάτζη (1234 μ. Χ.), **δωρουμένου** τῇ Μονῇ τῶν Λέμβων (Σμύρνης) **ἐκ τοῦ ἐκεῖσε**
Βασιλικοῦ Ζευγηλατείου γῆν **ἐξ Ζευγαρίων**, καὶ ἐκ τοῦ συνεπεία τοῦ Χρυσο-
 βούλλου τούτου παραδοτικοῦ ἐγγράφου, ἐν ᾧ ὁρίζεται ἡ γῆ τῶν Ζευγαρίων τούτων
 ὥς «**ὑπεργὸς Ζευγαρίων πέντε καὶ ἡ ἑτέρα Ζευγαρίου ἐνὸς νομαδιαία τε καὶ**
λιβαδιαία.» Acta κλπ., ὡς ἄνω, τόμ. IV, σελ. 146 καὶ 149.

⁵⁾ Acta κλπ., ὡς ἄνω τόμ. IV, σελ. 374.

⁶⁾ Αὐτόθι, σελ. 349.

⁷⁾ Αὐτόθι, σελ. 384, 351, 387 καὶ 331.

⁸⁾ Αὐτόθι, σελ. 351.

⁹⁾ Αὐτόθι, σελ. 358 καὶ ἄλλαχοῦ.

(ἔτος 1259 μ. Χ.) εἰς τὴν ἐν Χίῳ Μονὴν τῆς Θεοτόκου, ἐπικαλουμένην **Νέαν**, ἀνῆκεν ὡς μετόχιον: 8) Ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἰς τὰ **Κανάλια** τῆς Κουρατορίας **Βελεστίνου** «μετὰ ἀμπελίων, χωραφίων, ὀσπιτίων, ὀπωροφόρων δένδρων, γῆς τε ὑπέργου καὶ νομαδιαίας».

Κατὰ Χρυσόβουλλον δὲ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' (ἔτος 1289 μ. Χ.)¹⁾ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Τρικκάλων καὶ Καλαμπάκας ἀνῆκον εἰς τὴν παρὰ τὴν πόλιν Φανάριον μονὴν τῆς Λυκουσάδος τὰ ἐξῆς **χωρία**: 9) Τὸ **χωρίον ἡ Λυκουσάδα**, ὅπου καὶ ἡ Μονή. 10) **χωρίον ἡ Βατουσιάνη**. 11) «Τὸ περὶ τὰ Τρίκκαλα **χωρίον**, ὅπερ εὐρίσκεται κατέχουσα ἡ Μονή μετὰ τοῦ ἐκεῖσε λοετροῦ». 12) **χωρίον ἡ Γοργιάνη**. 13) **χωρίον ἡ Μαγοῦλα** ἐν Ἀλμυρῷ. 14) «Οἱ **Σιμισαράτοι** »λεγόμενοι σὺν τῇ ἐκεῖσε (ἐν Ἀλμυρῷ;) γῇ τῶν Λεβαχάτων καὶ Ταρωνάτων».

Κατὰ Χρυσόβουλλον δὲ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γου (ἔτος 1336 μ. Χ.)²⁾ ἡ ἐπισκοπὴ Σταγῶν (Καλαμπάκας) εἶχεν ὡς ἰδιοκτησίαν τῆς: 15) **Ζευγάρια** δέκα ἐννέα, ἑτέραν γῆν Μοδίων χιλίων ἐν τῷ χωρίῳ Κουβέλτσιον, καὶ **χωρία** διαλαμβανόμενα ἐν προγενεστέροις δημοσίοις ἐγγράφοις, τὰ ὅποια ἐπικυροῖ τὸ χρυσόβουλλον τοῦτο.

Ἰδιόκτητα δὲ **χωρία** ἡ Ζευγηλατεῖα (Τζιφλίκια) ἀνήκοντα εἰς ἰδιώτας ἀπαντῶμεν ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μοναστηριακῶν, τὰ ὅποια πάλιν ἰδιῶται ἢ ἡγεμονικὰ πρόσωπα ἀφιέρωσαν, καὶ τὰ ἐξῆς: 16) **χωρίον** ἡ Μεγάλη (περιφερείας Βελεστίνου ἢ Λεχωνίων;) ἰδιόκτητον τοῦ Καίσαρος Κομνηνοῦ τοῦ Στρατηγοπούλου³⁾. 17) **χωρίον** τὸ Τρίνοβον (παρὰ τὸν Βελεστῖνον) «μετὰ τῆς ἐνούσης αὐτῷ περιοχῆς», τὸ ὅποion κατεῖχε δικαίῳ προνοίας καὶ δι' ὀρισμοῦ βασιλικοῦ ὁ Μαρμαρᾶς⁴⁾. 18) **χωρίον** Κυρακαλῆς διακείμενον ἐν τῇ **Ζαγορᾷ** καὶ ἀνῆκον ἐπὶ τινα χρόνον τῷ Ζωριάνῳ καὶ μετὰ ταῦτα τῇ Μονῇ τῆς Μακρυνίτζης⁵⁾. 19) Μεγάλην ἰδιοκτησίαν εἶχεν ὁ Ἰωάσαφ Κομνηνὸς ὁ Μαλιασηνὸς «ὑπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ **Κισσάβου**», ἐξ ἧς ἐδώρη-

¹⁾ Αὐτόθι, τόμ. V, σελ. 235.

²⁾ Αὐτόθι, σελ. 271.

³⁾ Αὐτόθι, τόμ. IV, σελ. 390.

⁴⁾ Αὐτόθι, σελ. 419.

⁵⁾ Αὐτόθι, σελ. 385.

σεν εἰς τὴν ἐκεῖσε Μονὴν τῆς *Χάρμαινας* τρεῖς *παροίκους* μετὰ τῶν καλλιεργουμένων ὑπ' αὐτῶν ἀγρῶν, ὥς καὶ γῆν χωραφιαίαν «τὴν ἀπὸ τούμπας εἰς τούμπαν¹⁾». 20) Ἡ πεδιάς τῶν Λεχωνίων ἦτο *ιδιοκτησία* τοῦ Δεσπότη Ἡπειροθεσσαλίας Μιχαὴλ Β', ὅστις προέτεινε ταύτην μετὰ 60,000 ὑπερπύρων, ὥς προῖκα τῆς θυγατρὸς του Ἀννης πρὸς τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας Βιλλεαρδουῖνον²⁾.

Μολονότι δὲν γνωρίζομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἑτέρας πηγὰς ἐκτὸς τῆς πολλάκις μνημονευθείσης Συλλογῆς Χρυσοβούλλων καὶ λοιπῶν Βυζαντινῶν ἐγγράφων, ἀφορώντων κτήματα μόνον ὀλίγων Θεσσαλικῶν Μονῶν, προκύπτει ὅμως σαφῶς ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ (περιφερείαις *Βώλου* καὶ *Βελεστίνου*, *Ἀλμυροῦ*, *Καλαμπάκας* *Τρικκάλων* καὶ *Κισσερλίων* ἢ *Αγυιᾶς*) ὑπῆρχον κατὰ τὸν Μεσαιῶνα πολλὰ *χωρία* καὶ Ζευγηλατεῖα (Τζιφλίκια), ἀποτελοῦντα *ιδιοκτησίαν* Μονῶν ἢ ιδιωτικῶν καὶ ἡγεμονικῶν προσώπων. Οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ὅτι ὁλόκληρος ἡ πεδινὴ Θεσσαλία ἔβριθε τοιούτων ιδιοκτητῶν χωρίων (Τζιφλικίων) τὰ ὅποια ἀκριβεστέρα ἔρευνα καὶ ἄλλων πηγῶν ἱστορικῶν, μὴ μονομερῶν (μοναστηριακῶν), ἀναμφιβόλως δύναται νὰ φέρῃ εἰς φῶς. Διότι, ὥς θὰ ἴδωμεν ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ, ἡ Θεσσαλικὴ πεδιάς μὲ τὴν ἐν αὐτῇ ἐπικρατοῦσαν καλλιέργειαν τῶν δημητριακῶν ἦτο πρὸς δημιουργίαν μεγάλων ιδιοκτησιῶν (Τζιφλικίων), οὐχ ἥττον πρόσφορος ἢ αἱ γειτονικαὶ χῶραι, Μακεδονία καὶ Ἡπειρος, τῶν ὁποίων πολυάριθμα Τζιφλίκια ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν.

Ἀναμφιβόλως ὑπῆρχον καὶ μικραὶ ιδιοκτησίαι κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ἀποτελοῦσαι τὰς λεγομένας Μητροκωμίας (Κεφαλοχώρια), ἰδίως εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς Θεσσαλίας, ὅπου ἡ καλλιέργεια ἀμπέλων, ὀπωροφόρων δένδρων καὶ ἐν γένει προϊόντων, ἀπαιτούντων μικρὰν ἔκτασιν, ἡδύνατο νὰ συντηρήσῃ μικροὺς γεωργοὺς αὐτάρκεις. Περὶ τούτων ὅμως ὥρισμένας μαρτυρίας δὲν γνωρίζομεν ἐκτὸς τῶν ὀλίγων, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ περὶ τῶν ἐλευθέρων Γεωργῶν.

¹⁾ Αὐτόθι, σελ. 427 - 428.

²⁾ Ν. Γεωργιάδου «Θεσσαλία» σελὶς 79.

Ὅτι κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ἐπεκράτουν ἐν τῇ Θεσσαλικῇ πεδιάδι αἱ **μεγάλαι ἰδιοκτησίαι**, δύναται τις νὰ εἰκάσῃ καὶ ἐκ τῶν μεγάλων ἀκαλιεργήτων (κατὰ Στράβωνα **ἐρήμων**) ἐκτάσεων τῶν ἀφιερωμένων εἰς βοσκὰς κτηνῶν, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν¹⁾. Διότι κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, ὡς καὶ νῦν, πολυάριθμα ποίμνια ἐκ τῶν ὁμόρων ὄρεινῶν χωρῶν κατήρχοντο τὸν χειμῶνα εἰς τὴν Θεσσαλικὴν πεδιάδα πρὸς διαχείμασιν, ὡς μαθάνομεν παρὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ, διηγουμένου, ὅτι οἱ ἐπὶ τῶν ὄρέων κατοικοῦντες ἀνυπότακτοι Βλάχοι ἠναγκάσθησαν νὰ προσέλθωσιν εἰς προσκύνησιν τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου, διατρίβοντος ἐν Θεσσαλίᾳ, διότι, πλησιάζοντος τοῦ χειμῶνος, ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ κατέλθωσι μετὰ τῶν ποιμνίων των εἰς τὴν Θεσσαλικὴν πεδιάδα καὶ ἐφοβοῦντο προσβολὴν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων²⁾.

§ 6. Συμπέρασμα περὶ τῶν γεωργῶν καὶ τῆς ἰδιοκτησίας ἐν Θεσσαλίᾳ μέχρι τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐπὶ τῇ βάσει διαφόρων ἱστορικῶν μαρτυριῶν ἐκτεθέντων προκύπτει, ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἱστορικῆς ἐποχῆς μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως οἱ πλεῖστοι τῶν γεωργῶν ἀπετέλουν τάξιν μεταξὺ Ἑλευθέρων καὶ Δούλων, καλούμενοι κατὰ μὲν τὴν ἀρχαιότητα Πενέσται, κατὰ δὲ τὴν Ῥωμαϊκὴν καὶ Βυζαντιανὴν ἐποχὴν Ἐναπόγραφοι ἢ Πάροικοι. Ὑπὸ ὑλικὴν ἐποψιν ἡ θέσις αὐτῶν οὐδόλως ἦτο κατωτέρα τῆς τῶν ἐλευθέρων Γεωργῶν, καθ' ὅσον καὶ οἱ Πενέσται τῆς ἀρχαιότητος ἐγένοντο πολλάκις, ὡς εἶδομεν, εὐπορώτεροι τῶν κυρίων των καὶ μέγα μέρος τῶν Παροίκων, διατελοῦν κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ὑπὸ τὴν κυριότητα καὶ προστασίαν ἰσχυρῶν γαιοκτημόνων, εὐαγῶν οἴκων καὶ μοναστηρίων, ἀπελάμβανεν ἀτελείας τῶν ἀναριθμῆτων Βυζαντινῶν φόρων, ἀγγαρειῶν, στρατιωτικῶν καταλυμάτων καὶ αὐτῆς τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ὁποίων συνετρίβοντο οἱ ἐλεύθεροι γεωργοί.

¹⁾ Ἴδε κεφάλ. Α', § 14.

²⁾ Ν. Γεωργιάδου «Θεσσαλία» σελὶς 74.

Αἱ πολιτικαὶ ἰδέαι τῶν ἀρχαίων, παραδέχομένων φύσει ἐλευθέρους καὶ φύσει δούλους, ἢ ἔλλειψις μηχανημάτων καθιστῶσα ἀναγκαίας τὰς χεῖρας δούλων ἐν τῇ βιομηχανίᾳ καὶ γεωργίᾳ, πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ ξενικαὶ κατακτήσεις καὶ τιμοκρατικὰ πολιτεύματα, αὐστηρῶς τηροῦντα τὴν εἰς τάξεις διαίρεσιν τῶν πολιτῶν, παρήγαγον τὴν Πενεστείαν τῶν Γεωργῶν οὐχὶ μόνον ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τῆς ἀρχαιότητος (Κεφ. Α. § 10). Κατὰ δὲ τὸν Μεσαιῶνα ὁμοία ταπεινὴ καὶ ἐγωϊστικὴ ἀντίληψις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου συνδεδυασμένη μετὰ τοῦ συμφέροντος τοῦ δημοσίου, ἀνλοῦντος τοὺς σπουδαιότερους φόρους ἐκ τῆς Γεωργίας, διетήρησαν μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους τὴν Δουλοπαροικίαν τῶν Γεωργῶν. Ἀμφότεραι λοιπόν, ἢ τε Πενεστεία καὶ Δουλοπαροικία, ἦσαν δημιουργήματα παγκόσμια, οὕτως εἶπεῖν, τῶν ἀναγκῶν καὶ τοῦ πνεύματος ἢ πολιτισμοῦ τῶν παρελθουσῶν τούτων ἐποχῶν καὶ οὐχὶ ἐξαιρετικὸν ἀτύχημα τῶν Θεσσαλῶν Γεωργῶν. Λαμβανομένης δ' ὑπ' ὅψιν τῆς οἰκτρᾶς πολιτικῆς θέσεως τῶν Δουλοπαροίκων Γεωργῶν, ἣν ἀλλαχοῦ ἐσκιαγραφήσαμεν καὶ εἰς ἣν εὗρεν αὐτοὺς ἐν Θεσσαλίᾳ ἡ Τουρκικὴ κατάκτησις τῷ 1420 μ. Χ., ἀδυνατεῖ τις νὰ ἀποφανθῇ, ἐὰν ἡ καταλαβοῦσα τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος συμφορὰ ἐκ τῆς τουρκικῆς ὑποδουλώσεως ἐπέτεινε τὴν κακοδαιμονίαν τῶν Δουλοπαροίκων Γεωργῶν.

Ὁ τουρκικὸς ἱερὸς νόμος (Σερὶ), ἰδιαζόντως σεβόμενος τὸν Γεωργὸν καὶ οὐδεμίαν περὶ Δουλοπαροικίας διάταξιν περιέχων, ἰσοπέδωσε καὶ ἀφωμοίωσε πάντας τοὺς Ἕλληνας, ἀστοὺς καὶ ἀγρότας, εἰς μίαν μόνον τάξιν, τὴν τῶν **Ῥαγιάδων**, ἄνευ διακρίσεως καταγωγῆς, πλούτου καὶ κληρονομικῶν δικαιωμάτων. Κοινὴ συμφορὰ τῶν Ἑλλήνων πλέον καὶ οὐχὶ κυρίων καὶ δουλοπαροίκων συνήνωσεν ἐν ἀγάπῃ καὶ πίστει τὰς δυνάμεις αὐτῶν εἰς κοινὸν ἀγῶνα, ἐξ οὗ προῆλθεν ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία τῶν τε Θεσσαλῶν γεωργῶν καὶ λοιπῶν πολιτῶν τοῦ νῦν ἐλευθέρου Βασιλείου. Οὕτως ὁ γεωργὸς τῆς σήμερον ἀπολαμβάνων **ἀπολύτου ἐλευθερίας** ὥς πρὸς τὸ ἄτομόν του, τὴν περιουσίαν, ἰδιοκτησίαν του, τὴν ἐκλογὴν τοῦ τόπου τῆς διαμονῆς καὶ τοῦ συμφερωτέρου ἐκάστοτε ἐπαγγέλματος, **ἴσος ἀπέναντι τῶν νόμων** πρὸς πάντας τοὺς λοιποὺς πολίτας, δύναται **ἀκολύτως** νὰ παρασκευάζῃ

τὴν εὐδαιμονίαν του διὰ μόνης τῆς *ιδίας* *θελήσεως*, φιλοπονίας καὶ σωφροσύνης.

Τῆς δὲ ιδιοκτησίας τῆς γῆς ἐν Θεσσαλίᾳ αἱ τύχαι ὑπῆρξαν περιπετειώδεις καὶ ἄστατοι, διότι ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα αἱ δημεύσεις καὶ οἱ σφετερισμοὶ κτημάτων ἦσαν συνέπεια φυσικῇ τῶν ἀτελευτήτων στάσεων καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν, οἵτινες κατέστρεψαν τοσαύτας Θεσσαλικὰς πόλεις. Ἐκτὸς δὲ τῆς Μακεδονικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως, περὶ ᾧν διελάβομεν ἀλλαχοῦ, ὑπέστη ἡ Θεσσαλία κατὰ τὸν Μεσαιῶνα εἴκοσι τρεῖς ὅλας ἐπιδρομὰς καὶ κατακτήσεις, ἐπενεγκούσας ἀνυπολόγιστον φθορὰν ιδιοκτησίας καὶ μεταβολὴν ιδιοκτητῶν.

Ἐκ τούτων δὲ μνημονεύομεν ἐξαιρετικῶς μόνον τριῶν, ἔνεκα τῆς ῥιζικωτέρας καὶ διαρκεστέρας ἐπιδράσεως, ἣν ἐξήσκησαν αὗται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ τῆς τύχης τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ιδιοκτησίας τῆς γῆς. 1) Κατὰ τὴν 8ην ἑκατονταετηρίδα κατῆλθον διὰ Θεσσαλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Σλάβοι καὶ κατέκλυσαν αὐτὴν τοσοῦτον πολυάριθμοι, ὥστε παρέσχον τὰ ἐπιχειρήματα εἰς τὴν γνωστὴν θεωρίαν τοῦ Φαλμεράϋερ. 2) Ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Σαμουήλ (976—1025) εἰσέβαλον οἱ Βούλγαροι εἰς Θεσσαλίαν ἐπενεγκόντες μεγάλας καταστροφὰς καὶ ἀπαγαγόντες πανοικεῖ τοὺς Λαρισσαίους εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας. 3) Κατὰ τὰ μέσα τῆς 14ης ἑκατονταετηρίδος εἰσέβαλον εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν αὐτῇ τοσοῦτον πολυπληθεῖς Ἀλβανοί, ὥστε μὴ χωροῦντες πλέον ἐν αὐτῇ ἐτράπησαν πρὸς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους. Νόσοι λοιμώδεις, διαρκοῦσαι ἐπὶ ἔτη καὶ δεκαετηρίδας, οὐχὶ σπάνιαι κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, καὶ προξενοῦσαι θραῦσιν εἰς τὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας, σιτοδεῖαι καὶ πεῖνα, τῶν ὁποίων γίνεται μνεῖα ἐν ἐπισήμοις ἐγγράφοις ἀφορῶσι τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἔνεκα τῶν ὁποίων οἱ μικροκτηματῖαι ἐπώλουν τὰ κτήματά των εἰς εὐτελεστάτας τιμὰς, συνετέλουν ἐκ παραλλήλου εἰς τε τὴν ἀραίωσιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἀναστάτωσιν τῆς ιδιοκτησίας τῆς Γῆς.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω ἐκτάκτων, οὕτως εἰπεῖν, κακῶν ἕτεραι πληγαὶ τῆς Βυζαντινῆς διοικήσεως, τακτικαὶ καὶ διαρκεῖς αὗται, κατειργάζοντο τὸν ὄλεθρον τῆς ιδιοκτησίας κατὰ τὸν Μεσαιῶνα. Ἐνεκα

τοῦ ἀμεθόδου καὶ καταθλιπτικοῦ φορολογικοῦ συστήματος τῶν Βυζαντίων, συνηθέσταται ἦσαν αἱ ἐγκαταλείψεις κτημάτων (ἐξαλειμματικῶν τῶν τοιούτων καλουμένων καὶ ἀπαντώντων καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ), διότι ἡ πρόσδοτος αὐτῶν δὲν ἐξήρκει πρὸς πληρωμὴν τῶν ἐγγείων φόρων. Αἱ διαρπαγαὶ δὲ κτημάτων ὑπὸ ἰσχυρῶν καὶ εὐνοουμένων τῆς Αὐλῆς, ὥς καὶ αἱ δημεύσεις ὑπὸ τοῦ Δημοσίου, ἦσαν ἐπίσης οὐχὶ σπάνια συμβάντα ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἄπαντα ὅμως τὰ ἀνωτέρω δεινὰ, προκαλέσαντα διηνεκὴ ἀλλαγὴν ἰδιοκτητῶν, δὲν ἐπέφερον οὐσιώδη μεταβολὴν εἰς **τὴν διανομὴν τῆς Γῆς**. Ἡ ἐν τῇ πεδινῇ Θεσσαλίᾳ ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὥς εἶδομεν (Κεφ. Α. § 14), ἐπικρατοῦσα **μεγάλῃ ἰδιοκτησίᾳ** διετηρήθη καθ' ἅπαντα τὸν Μεσαιῶνα μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων ὑπὸ αἰτίων φυσικῶν, πολὺ ἀνωτέρων τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ δυνάμεως. Ταῦτα δὲ ἦσαν δύο. **Ἡ ἀραιότης τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὸ κλίμα** τῆς Θεσσαλίας. Καὶ ἡ μὲν ἀραιότης τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ ἤδη ἀφ' ἑαυτῆς ἐξηγεῖ τὴν εἰς μεγαλειτέρας Μερίδας ἢ Κτήματα διανομὴν τῆς Γῆς. Τὸ δὲ κλίμα τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἱστορικῶν χρόνων, ὅμοιον καθ' ὅλα τῷ σημερινῷ, ὥς ἐκ διαφόρων ἱστορικῶν μαρτυριῶν καταφαίνεται, ἐπέβαλεν ὥς ἀνάγκην τὴν καλλιέργειαν τῶν δημητριακῶν καρπῶν, ἥτις ἀπαιτεῖ μεγάλην ἔκτασιν γῆς. Εἰς τινὰς χώρας τῆς Εὐρώπης μὲ ἐντεταμένην καλλιέργειαν ποικίλων καὶ πολυτίμων προϊόντων, ἀποτελοῦσιν ἤδη **μεγάλας Οἰκονομίας** κτήματα 600—1000 στρεμμάτων, ἐνῶ ἐν τῇ πεδινῇ Θεσσαλίᾳ μὲ ἀποκλειστικὴν καλλιέργειαν σιτηρῶν ἀπαιτοῦνται 500 περίπου στρέμματα πρὸς ἀπλὴν ζωάρκειαν πτωχῆς γεωργικῆς οἰκογενείας. Ἐν τοῖς μᾶλλον καλλιεργουμένοις καὶ ἀρδευομένοις ὑπὸ τοῦ Νείλου διαμερίσμασι τῆς Αἰγύπτου (Μενουφία, Γαρπία) ἐξαρκοῦσι πρὸς συντήρησιν γεωργικῆς οἰκογενείας, ἀπασχολούσης ζεῦγος βοῶν, 10 - 12 φεντάνια, ἥτοι 42 - 50 μόνον στρέμματα γῆς.

Ὅπου λοιπὸν ἡ ἐλάχιστη μονὰς αὐτάρκους ἰδιοκτησίας εἶναι 500 περίπου στρέμματα, ὥς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἡ δημιουργία κτημάτων ἐκ 5—10 ἢ 20 χιλ. στρεμμ., ὅποια συνήθως τὰ νῦν Τζιφλίκια, εἶναι ἀναπόδραστος συνέπεια αὐτῶν τῶν κανονικωτέρων καὶ φυσικωτέρων

συναλλαγῶν, ἀποτελοῦσα ἄθροισμα 5, 10 ἢ 20 ἐλαχίστων μονάδων ἰδιοκτησίας, οὐδαμοῦ καὶ ἐν οὐδεμιᾷ ἐποχῇ θεωρηθείσης τῆς τοιαύτης ἰδιοκτησίας ὑπερβολικῆς ἢ ἐκτρόπου. Ἀλλαχοῦ ἐσκιαγραφήσαμεν ἤδη τὰς πράγματι ὑπερβολικὰς κτήσεις τῶν Ρωμαίων (Λατιφούντια), τοιαῦτα δὲ ὑπάρχουσι καὶ νῦν, ἀλλ' οὐχὶ ἐν Ἑλλάδι. Οὕτως ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης ἔχει ἰδιοκτησίαν ὑπὲρ τὸ ἥμισυ ἑκατομμύριον στρεμμάτων, εἴκοσιν ἄτομα ἀνὰ 400,000, πλεῖστοι δὲ κέκτηνται πολλὰς δεκάδας χιλιάδων στρεμμάτων. Ἐν Αὐστρίᾳ ὁ δούξ Ἑστερχάτζι ἔχει ἰδιοκτησίαν ἐνὸς ἑκατομ. ἑπτακοσίων χιλ. στρεμμάτων (1,700,000), ὁ Δούξ Σφάρτζενμπεργ ἐξακοσίων πεντήκοντα χιλιάδων (650,000), ἄλλας τόσας δὲ περίπου χιλιάδας στρεμμ. κέκτηται ὁ Ἀρχιδούξ Ἀλπρέχτος. Ἀνάλογοι δὲ ἰδιοκτησίαι ὑπάρχουσιν ἐν Γαλλίᾳ, Πρωσσίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, χωρὶς τὰ κάμωμεν λόγον περὶ τῆς Ῥωσσίας καὶ Ἀμερικῆς, ὅπου ὑπάρχουσιν ἰδιοκτησίαι ἀληθῶς τεραστίων ἐκτάσεων. Ὡς πρὸς τὴν διαφήμισιν δὲ παρ' ἡμῖν τοῦ μεγέθους τῶν Θεσσαλικῶν κτημάτων συμβαίνει ὅ,τι καὶ μὲ τὴν εὐφορίαν αὐτῆς. Ἡ Θεσσαλία εἶναι ἡ μόνη Ἑλληνικὴ ἐπαρχία, ἔχουσα ἐκτεταμένην, ἀξιζουσαν τὸ ὄνομα, πεδιάδα, ἐνῶ ἡ λοιπὴ Ἑλλὰς σύγκειται ἢ ἐξ ὀρέων ἢ μικρῶν μόνον λωρίδων γῆς ἐσφηνωμένων ἐντὸς τῶν ὀρέων. Δὲν ἠδύναντο λοιπὸν ἕνεκα τῆς σμικρότητος αὐτῶν νὰ διεγείρωσι τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς ἄλλαι Ἑλληνικαὶ πεδιάδες ἐκτὸς τῆς Θεσσαλικῆς, μολονότι ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐξ ἴσου ἐφημίζοντο διὰ τὴν μεγάλην αὐτῶν εὐφορίαν καὶ ἡ τῆς Εὐβοίας, τὸ Λαμιακόν, τὸ Ἀργολικόν πεδῖον, ἡ ἐν Λακωνίᾳ πεδιάς τοῦ Ἑλούς, τὸ Σικυώνιον πεδῖον, ἡ Μεσσηνία καὶ ἡ Ἥλις, *εἰς ἅπασαν δὲ σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρχον μεγάλαι ἰδιοκτησίαι*, ὥς ἀλλαχοῦ εἶδομεν.

Ἡ ἐν **Θεσσαλίᾳ** λοιπὸν λεγομένη μεγάλη ἰδιοκτησία, μὴ ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τῆς φυσικῆς καὶ λογικῆς ἀναπτύξεως, ἐδημιουργήθη κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἤδη ὑπὸ τῆς ἀραιοτήτος τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς ξηρασίας τοῦ κλίματος, ἐπιβαλόντος τὴν ἀποκλειστικὴν καλλιέργειαν δημητριακῶν καρπῶν, ἀπαιτούντων μεγάλην ἔκτασιν γῆς.

Ἐσφαλμένη ὅθεν εἶναι ἡ κρατοῦσα παρὰ τοῖς πολλοῖς πρόλη-

ψις, ὅτι ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ Μεγάλη Ἰδιοκτησία (τὰ Τζιφλίκια) **ἐδη-
μιουργήθη** ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτητῶν διὰ τῆς διαρπαγῆς καὶ
συγκεντρώσεως μικρῶν Χριστιανικῶν ἰδιοκτησιῶν. Διότι ἐπὶ τῇ βά-
σει ἱστορικῶν μαρτυριῶν κατεδείξαμεν, ὅτι οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν ἀρ-
χαιότητα ἐπεκράτει ἐν τῇ Θεσσαλικῇ πεδιάδι ἡ Μεγάλη Ἰδιοκτησία
(Κεφ. Α. § 14), ἀλλ' ὅτι **Χωρία**, Ζευγηλατεῖα, Ζευγάρια καὶ ὑποστά-
σεις, ἥτοι Τζιφλίκια ἰδιόκτητα Μονῶν, ἡγεμονικῶν καὶ ἰδιωτικῶν
προσώπων, ὑπῆρχον ἤδη κατὰ τὴν **Βυζαντινὴν** ἐποχὴν καὶ κατὰ τὴν
εἰσβολὴν τῶν Τούρκων ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Θεσσαλίας.
Οὐδέποτε δὲ θέλει παύσει ὑπάρχουσα ἡ μεγάλη Ἰδιοκτησία ἐν Θεσ-
σαλίᾳ, ἐν ὅσῳ διαρκοῦσι τὰ παραγαγόντα καὶ διατηρήσαντα αὐτὴν ἐπὶ
τόσους αἰῶνας ὑπέρτερα τῆς δυνάμεως καὶ θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου
αἷτια, ἡ ἀραιότης δηλαδὴ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ ἔνεκα τῆς ξηρασίας
τοῦ κλίματος καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν καρπῶν, ἀπαιτούντων ἤδη
μεγάλην ἔκτασιν γῆς δι' αὐτὴν καὶ μόνην τὴν ἀπλὴν συντήρησιν
χειρῶνακτος γεωργοῦ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000017843

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

Γεωργικαὶ βελτιώσεις τῆς Θεσσαλίας: Ἐν Βόλῳ 1884. Σχῆμα
8ον σελ. 43.

Γῆ καὶ Γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἐπὶ
τῇ βάσει ἱστορικῶν πηγῶν. Ἐν Βόλῳ 1912. Σχῆμα 8ον, σελ.
α'-δ' + 273. Τιμᾶται δοχ. 4.

Γεωργικαὶ Σελίδες τῆς Θεσσαλικῆς ἱστορίας ἐξ ἐγγράφων τῆς
Τουρκοκρατίας. Ἐν Ἀθήναις 1914. Σχῆμα 8ον σελ. 55.

